

E-KURSSIKIRJOJEN HANKINTAPROSESSI

YLIOPISTOKIRJASTOISSA

Tapaustutkimus Tampereen yliopiston kirjastosta

Emilia Naukkarinen

Tampereen yliopisto
Informaatiotieteiden yksikkö
Informaatiotutkimus ja interak-
tiivinen media
Pro gradu -tutkielma
Helmikuu 2018

TAMPEREEN YLIOPISTO, Informaatiotieteiden yksikkö
Informaatiotutkimus ja interaktiivinen media
NAUKKARINEN, EMILIA: E-kurssikirjojen hankintaprosessi yliopistokirjastoissa –
Tapaustutkimus Tampereen yliopiston kirjastosta
Pro gradu -tutkielma, 79 s., 4 liites.
Helmikuu 2018

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee e-kurssikirjojen hankintaa akateemisissa kirjastoissa. Tutkimuskohteeksi on otettu Tampereen yliopiston kirjasto. Tutkimuksen tarkoituksena on saada käsitys hankintaprosessin etenemisestä, siinä esille nousevista haasteista ja hankintaan vaikuttavista tekijöistä. Lisäksi selvitetään miten painettujen kurssikirjojen ja e-kurssikirjojen hankinta eroaa toisistaan. Tutkimusaiheen valinnassa on konsultoitu FinElib- konsortion henkilökuntaa ja otettu ideoita tutkimukseen sen e-kurssikirjahankkeesta.

Tutkimus on tapaustutkimus, jossa tutkimusmenetelmänä on käytetty asiantuntijahaastattelua. Haastattelun lisäksi tutkimuksessa on käytetty hyväksi muuta saatavilla olevaa Tampereen yliopiston kirjaston e-kurssikirjahankintaa koskevaa dokumenttiaineistoa, kuten tilastotietoja ja kirjaston Internet-sivuilta löytyvää materiaalia.

Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että e-kurssikirjojen hankintaprosessi on Tampereen yliopiston kirjastossa hyvin organisoitu ja jäsentyneet prosessi. E-kurssikirjojen hankinnan ja kokoelmatyön tueksi on luotu erilaisia käytäntöjä ja apuvälineitä, kuten kurssikirjahankinnan periaatteet ja kurssikirjakoodisto. Haasteelliseksi e-kurssikirjojen hankintaprosessissa osoittautui e-kirjamaailman jatkuva muuttuminen ja kehittyminen sekä välittäjien, erilaisten lisenssimallien ja käyttöliittymien vertailu. Kurssikirjojen huono saatavuus nousi esiin yhtenä ongelmallisena tekijänä. Huonon saatavuuden katsottiin koskevan etenkin suomenkielisiä teoksia. Kokoelmatyön osalta haasteelliseksi koettiin e-kirjaformaattiin alttius muutoksille.

E-kirjoja ja niiden hankintaa käsittelevälle tutkimukselle on edelleen tarvetta. Hedelmällistä olisi tutkia myös useamman kirjaston hankintaprosesseja ja vertailla niitä keskenään. Myös e-kirjojen saatavuus, kustantajien ja kirjastojen välinen yhteistyö sekä yhteistyö tiedekuntien kanssa ovat tämän tutkimuksen perusteella esille nousevia keskeisiä teemoja, joita olisi hyvä tutkia lisää.

Avainsanat: e-kirjat, e-kurssikirjat, akateemiset kirjastot, hankinta, yliopistokirjastot

Sisällysluettelo

1	JOHDANTO.....	1
2	E-KIRJAT AKATEEMISISSA KIRJASTOISSA	4
	2.1 Käsitteistä	4
	2.2 Kaiken varalta varastoimisesta ajankohtaisuuteen	5
	2.3 E-kirjan edut ja puutteet	7
	2.4 E-kirjat tekijänoikeuslaissa.....	10
	2.5 Kirjastojen ja kustantajien välinen ristiriita.....	11
	2.6 Elektroniset aineistot Suomen akateemisissa kirjastoissa	13
	2.7 E-kirjojen käyttö akateemisissa kirjastoissa	15
	2.8 Kirjastonhoitajan muuttuva rooli.....	17
3	E-KIRJOJEN HANKINTA JA KOKOELMATYÖ.....	19
	3.1 E-kirjakokoelman rakentaminen.....	19
	3.2 E-kirjojen valintaperusteet.....	21
	3.3 Hankinnan suunnittelu	22
	3.4 Hinnoittelu- ja lisenssimallit.....	24
	3.5 Lisenssiehdot	26
	3.6 Kokoelmatyö	28
	3.7 E-kirjakokoelman markkinointi ja käyttäjätilastojen kerääminen.....	29
	3.8 FinElibin e-kurssikirjahanke.....	30
4	TUTKIMUSASETELMA	34
	4.1 Tutkimuskysymykset.....	34
	4.2 Tutkimusmenetelmä	35
	4.3 Aineiston keruu ja analyysi	37
5	TULOKSET	40
	5.1 E-kirjat Tampereen yliopiston kirjastossa	40
	5.1.1 Hankinta	41
	5.1.2 Kokoelma	44
	5.2 E-kurssikirjojen hankinta.....	45
	5.2.1 Kurssikirjahankinnan valmistelu	45
	5.2.2 Hankintaprosessin organisointi.....	46
	5.2.3 Kurssikirjojen hankkiminen	47
	5.2.4 Lainapäiviin perustuva malli	50
	5.2.5 E-kurssikirjojen saatavuus	51
	5.2.6 Hankintapäätöksiin vaikuttavia tekijöitä	52
	5.2.7 Yhteistyö opettajien, kustantajien ja välittäjien kanssa.....	53
	5.2.8 Opintovaatimusten vaihtuminen.....	57
	5.3 Hankinnan jälkeen	59
	5.3.1 E-kurssikirjojen käyttö	59
	5.3.2 E-kurssikirjat ja kokoelmatyö.....	60
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	65
	6.1 Hankintaprosessi.....	65

6.2	Hankintaprosessiin vaikuttavat tekijät ja haasteet	68
6.3	E-kurssikirjojen vs. painettujen kurssikirjojen hankintaprosessi	71
6.4	Tutkimuksen arviointi	72
6.5	Jatkotutkimusaiheita	73
LÄHTEET		75
LIITTEET		

1 JOHDANTO

Tieteellinen ja ammatillinen kiinnostus digitaalisiin kirjastoihin kasvoi huomattavasti 1990-luvulla. Tuolloin perustettiin useita digitaalkirjastoja käsitteleviä konferensseja, verkkolehtiä ja painettuja lehtiä. Digitaalisia kirjastoja koskevia aiheita otettiin esille monilla eri tieteenaloilla ja ammattikunnissa. (Borgman, 2003, 33-34). Projektin Gutenbergin perustaja Michael S. Hart ennusti vuonna 1992 Internetillä olevan tulevaisuudessa suuri rooli tiedonjakamisen välineenä (Hart, 1992; tässä Galbraith, 2011, 15):

“Once a book or any other item (including pictures, sounds, and even 3-D items) can be stored in a computer, then any number of copies can and will be available. Everyone in the world, or even not in this world (given satellite transmission), can have a copy of a book that has been entered into a computer”

Tietokoneverkkojen kasvu, informaatioteknologian kehitys ja sen mukanaan tuomat edut sekä jatkuva pääsy tietokoneen ja Internetin äärelle tarjoavat uusia tapoja tiedon luomiseen, käyttämiseen, etsimiseen ja jakamiseen (Borgman, 2003, 115). Digitaaliset kirjastot ovat lisääntyneet ja kustantajat ovat alkaneet julkaista kirjojaan painetun kirjan lisäksi myös elektronisessa muodossa. Suomessa e-kirjojen tarjoajista merkittävään asemaan on noussut sekä suomen- että englanninkielisiä kirjoja myyvä eLibris, ulkomaisista e-kirjakaupoista Amazon, Barnes&Noble, eBooks, Waterstones ja Ellibs. Suomessa kotimaisia e-kirjoja tarjoavat muun muassa Adlibris, Suomalainen Kirjakauppa, Elisa Kirja ja Into Kustannus. (Sähkökirjat.fi -verkkosivusto, 2018.)

Siirtyminen painetusta julkaisemisesta elektroniseen julkaisemiseen sisältää kuitenkin omat haasteensa. Tekniikan, talouden ja käyttäytymisen välinen suhde jätetään elektronista julkaisemista koskevassa keskustelussa usein huomiotta. Esimerkiksi tieteellinen julkaiseminen toimii tasapainotellen kirjoittajien, kustantajien, kirjastojen ja lukijoiden tarpeiden ja halujen välillä. Jokaisella näistä toimijoista on omat kannustimensa ja motiivinsa, ja jokainen toimija suosii sellaisia uudistuksia, jotka olisivat heille itselleen edullisia. Muutokset akateemisen kentän taloudessa, tiedollisen omaisuuden sääntelyssä ja siinä, mitä tutkijoiden toivotaan julkaistavan vaikuttavat paljon enemmän tieteellisen julkaisemisen kehitykseen kuin teknologian kehitys. (Borgman, 2003, 115.)

Suomessa korkeakoulukirjastot ovat merkittävässä asemassa opetukseen ja opintoihin liittyvien e-kirjojen käyttökanavana, ja monet kirjastot hankkivatkin kirjoja elektronisessa muodossa aina kun niitä on saatavilla (Mikkonen & Peltonen, 2016, 26). Elektronisten kirjojen määrä Suomen tieteellisissä kirjastoissa on kasvanut viimeisen kymmenen vuoden aikana. Vuonna 2016 tieteellisissä kirjastoissa on e-kirjoja ollut yhteensä noin 10 600 000 nimikettä. (KIT2-tietokanta/Kansalliskirjasto, 2017.)

Erityisen hyvin e-kirjat soveltuvat korkeakouluissa kurssikirjakäyttöön, koska samaa e-kirjaa voi lukea useampi käyttäjä yhtä aikaa. Korkeakouluissa e-kurssikirjojen hankintaan liittyvät kuitenkin omat haasteensa. Esimerkiksi erilaiset lisenssimallit, käyttörajoitukset ja e-kirjojen käytettävyys vaikuttavat kirjastojen hankintapäätöksiin. Kustantajien ja välittäjien tarjoamien vaihtoehtojen ja palveluiden monimuotoisuus voi tuntua hämmäntävältä niin kirjastoista kuin loppukäyttäjistäkin. Akateemisten kirjastojen käyttäjät osoittavat kuitenkin kiinnostusta kurssikirjojen lukemiseen e-kirjan muodossa (Schell, 2011, 92). E-kirja nähdään ratkaisuna kurssikirjojen saatavuuteen kohdistuvaan paineeseen tenttiaikoina, jolloin painettuja kirjoja ei riitä kaikille niitä tarvitseville. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 7.)

Tämän tutkielman taustalla on vaikuttanut Kansalliskirjaston FinElib- konsortion *Kotimaisia e-kurssikirjoja korkeakouluille* -hanke, joka toteutettiin vuosina 2014-2016. Hankkeessa selvisi, että e-kurssikirjoille on korkeakouluissa todellista tarvetta. E-kirjojen vakiintuminen osaksi opintoja ja opetusta Suomen korkeakoulukirjastoissa edellyttäisi kurssikirja-aineiston tarjonnan lisääntymistä. Kirjastojen ja kustantajien välisellä yhteistyöllä voidaan edistää kotimaisten e-kirjojen tarjontaa ja eri osapuolien tietoisuutta e-kirjoista. Myös e-kirjojen löydettävyyden ja käytettävyyden parantaminen vaatisi edellä mainitun kaltaista yhteistyötä. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 33-35, 37.)

Tässä tutkielmassa e-kirjojen hankintaa lähestytään tieteellisten kirjastojen näkökulmasta. Tutkielman tarkoituksena on selvittää e-kurssikirjojen hankinnan toteutumista käytännön tasolla ja luoda syvempää ymmärrystä prosessiin. Tarkastelun kohteeksi on otettu Tampereen yliopiston kirjasto. Tutkimus perustuu asiantuntijahaastatteluun, jonka lisäksi aineistona on käytetty tilastotietoja ja muuta dokumenttiaineistoa. Aineistoa kuvaillaan ja tutkimuskysymyksiä avataan tarkemmin tutkimusmenetelmiä ja aineistoja käsittelevässä luvussa. Tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Miten e-kurssikirjojen hankintaprosessi toteutuu Tampereen yliopiston kirjastossa?
- 2) Mitkä ovat hankintaprosessiin vaikuttavia tekijöitä ja minkälaisia haasteita prosessiin liittyy?
- 3) Miten e-kurssikirjojen hankintaprosessi eroaa painettujen kurssikirjojen hankintaprosessista?

Tutkielma koostuu kuudesta luvusta, joista johdanto on ensimmäinen. Toisessa luvussa tarkastellaan lähemmin e-kirjaa ja e-kurssikirjaa suhteessa akateemisiin kirjastoihin. Lisäksi pohditaan akateemisen kirjaston uudenlaista roolia muuttuvassa tietoympäristössä. Kolmas luku käsittelee e-kirjojen hankintaa ja kokoelmatyötä akateemisissa kirjastoissa. Luvussa pyritään aiempaa tutkimusta hyödyntäen esittelemään hankintaprosessia ja hankintaan vaikuttavia tekijöitä mahdollisimman monipuolisesti. Myös kustantajien näkökulma nostetaan esille. Neljännessä luvussa tarkennetaan tutkimuskysymyksiä ja kuvailaan tutkimusmenetelmät ja aineisto. Viidennessä luvussa esitellään tutkimuksen tulokset. Kuudennessa luvussa pyritään vastaamaan tutkimuskysymyksiin, tarkastellaan tuloksia suhteessa aikaisempaan tutkimukseen ja pohditaan mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

2 E-KIRJAT AKATEEMISISSA KIRJASTOISSA

Tässä luvussa pyritään tarkastelemaan mahdollisimman kattavasti e-kirjojen ja akateemisten kirjastojen välistä suhdetta, siihen vaikuttavia tekijöitä ja e-kirjojen kehityksen mukanaan tuomia muutoksia. Tarkasteluun otetaan se, minkälaisia haasteita ja toisaalta mahdollisuuksia e-kirjat ja digitalisoituminen tuovat akateemisille kirjastoille. E-kirjoista on tehty paljon tieteellistä tutkimusta, mutta sen sijaan e-kurssikirjallisuutta käsittelevää tutkimusta on vähän.

Ensimmäisessä alaluvussa avataan muutamia tutkielman kannalta keskeisiä käsitteitä ja termejä. Toisessa alaluvussa käsitellään niitä muutoksia, joita digitalisoituminen ja elektronisten aineistojen kehitys on tuonut akateemisille kirjastoille ja minkälaisia mahdollisuuksia e-kirjat tuovat kirjastoille esimerkiksi kokoelman säilyttämisen kannalta. Kolmannessa alaluvussa käsitellään e-kirjojen mahdollisia etuja ja puutteita akateemisten kirjastojen kontekstissa ja käyttäjäkunnan tarpeet huomioiden. Neljännessä alaluvussa luodaan lyhyt katsaus tekijänoikeuslakiin ja siihen, mitä e-kirjoista ja e-aineistoista laissa sanotaan. Viidennessä alaluvussa käsitellään kirjastojen ja kustantajien erilaisia tarpeita ja motiiveja e-kirjamarkkinoiden ja niiden kehityksen suhteen. Kahdeksannessa alaluvussa esitellään Kansalliskirjaston keräämiä tilastotietoja koskien elektronisia aineistoja Suomen akateemisissa kirjastoissa. Seitsemännessä alaluvussa esitellään kaksi tutkimusta e-kirjojen käytöstä ja käyttäjistä akateemisissa kirjastoissa ja korkeakoulukirjastoissa. Kahdeksannessa alaluvussa tarkastellaan kirjastonhoitajan muuttuvaa roolia akateemisissa kirjastoissa.

2.1 Käsitteistä

Alla on selitetty joitain tutkielman kannalta keskeisiä käsitteitä ja termejä. Suurin osa tutkielmassa käytetystä lähdekirjallisuudesta on englanninkielistä. Joidenkin termien osalta tutkielmassa on mainittu myös sen englanninkielinen vastine, jos se on katsottu helpottavan käsitteen ymmärtämistä.

E-kirja

E-kirjalla tarkoitetaan elektronista kirjaa eli sähköisessä muodossa olevia kirjaa, jota voi lukea esimerkiksi tietokoneen tai mobiililaitteen avulla (Mikkonen & Peltonen, 2017). E-

kirjan voi määritellä miksi tahansa monografiseksi tekstiksi, joka on saatavilla elektronisesti, riippumatta sen koosta tai rakenteesta. Elektronisen kirjan lisäksi käytetään myös termejä digitaalinen kirja ja online-kirja. E-kirja voi olla yksinkertaisimmillaan painetun kirjan kopio. Osa e-kirjoista mahdollistaa esimerkiksi videoiden, äänitiedostojen, kuvien ja animaatioiden lisäämisen osaksi tekstiä. Erilaisten mediamuotojen yhdistämisen mahdollisuutta voidaan hyödyntää esimerkiksi opetuksessa, ja se tekee opetusmateriaalista monipuolisempaa. Voidaankin sanoa, että nykypäivän e-kirjat vaihtelevat painetun kirjan kopiosta monimutkaisempiin tietokantatyyppeihin rakenteisiin. (Minčić-Obradović, 2011, 14-16, 18, 168.)

E-kurssikirja

E-kurssikirjalla tarkoitetaan yleensä sellaista kirjaa, joka on tehty tai jota käytetään kurssikirjatarkoitukseen. E-kurssikirjat ovat tyypillisimmillään olleet elektronisia kopioita painetusta kirjasta, joten ne eivät ole tarjonneet oppimisen tueksi uusia ominaisuuksia. Osa e-kurssikirjoista mahdollistaa integroimisen verkkokurssien hallintajärjestelmiin. (Collier & Berg, 2011, 31-32.)

Hinnoittelu- ja lisenssimallit

Hinnoittelumalleilla tarkoitetaan erilaisia tapoja tai malleja, joilla e-kirjoja on mahdollista hankkia. Kirjastot voivat hankkia e-kirjoja esimerkiksi erilaisina paketteina tai valmiina kokoelmina, yksittäisinä nimikkeinä tai kirjojen käyttöön perustuvalla mallilla. Hinnoittelumalli termin synonyymina on jossain kirjallisuudessa käytetty myös termiä *lisenssimalli*. Tämä johtaa juurensa todennäköisesti englanninkieliseen termiin *”licensing model”*, jolla viitataan siihen, että toisin kuin painettu kirja, e-kirja on usein kirjastolla ikään kuin ”vuokralla” (Walters, 192, 2013). Englanninkielisessä kirjallisuudessa on käytetty myös termejä *”business model”*, *”purchasing model”* ja *”pricing model”* (mm. Vasileiou, 2012; Minčić-Obradović, 2011; Morris & Sibert, 2011; Delquié & Polanka, 2011). Kustantajat ja välittäjät voivat määritellä lisensseihin erilaisia ehtoja, kuten esimerkiksi rajoituksia käyttäjämäärän, lisenssin keston ja kirjan käytön suhteen.

2.2 Kaiken varalta varastoimisesta ajankohtaisuuteen

Akateemiset kirjastot ovat alkaneet hankkia yhä enemmän elektronisia aineistoja kokoelmiinsa. Elektronisen aineiston välityksellä uudet aineistot ja tuore tutkimustieto saadaan

nopeasti opiskelijoiden, tutkijoiden ja instituution muun henkilökunnan käytettäväksi (Luther Cottrell & Bell, 2014, 1). E-kirjojen suosimiseen on muitakin syitä, kuten käyttäjäkunnan odotusten muuttuminen. Yhä useammin oletetaan, että tieto on saatavissa ympäri vuorokauden ja virtuaalisessa muodossa. (Hodges ym., 2011, 144-145.) Schellin (2011, 75) mukaan ympärivuorokautisesta tiedonsaannista ”suoraan omalle työpöydälle” on tullut normi, ja hän käyttää ilmiöstä kuvaavaa termiä ”24/7 desktop delivery of content”.

Yhtenä syynä elektronisten aineistojen suosimiseen voidaan pitää myös painetun kirjan hankinnan ja säilyttämisen aiheuttamia kustannuksia. E-kirjat eivät vie hyllytilaa, joten säilyttämisen aiheuttamilta kustannuksilta säästytään. (Hodges ym., 2011, 144-145.) Painettujen aineistojen säilyttämiseen käytettävä tila olisi mahdollista hyödyntää myös muilla tavoin. Tässä kyseeseen nousevat etenkin sellaiset painetut aineistot, joita käytetään vähän tai ei käytetä ollenkaan. Painettujen aineistojen määrää voitaisiin rajoittaa rajaamalla aineiston hankinta ja säilyttäminen niihin nimikkeisiin, joita todennäköisimmin käytetään ja poistamalla aineistosta käyttämättömät nimikkeet. (Lugg, 2009, 8-9.)

E-kirjat voivat vaikuttaa myös myönteisesti painettujen aineistojen kiertoon. Painetut kirjat, jotka eivät ole olleet kierrossa, voidaan ottaa uudelleen käyttöön e-kirjoina. E-kirja voi myös johdattaa lukijan käyttämään painettua versiota. Kokotekstihaun käyttäjä voi löytää e-kirjasta olennaista sisältöä, mutta voi lainata halutessaan kirjasta painetun version. E-kirjat voivat siis toimia eräänlaisina portteina painettuihin aineistoihin. (Hodges ym., 2011, 140.)

Elektronisten aineistojen aikakaudella kirjaston päätehtävä ei olekaan siis enää painettujen aineistojen varastoiminen vaan tietoon käsiksi pääsemisen mahdollistaminen juuri silloin, kun se on käyttäjälle ajankohtaista. Ilmiöön viitataan kirjallisuudessa termeillä ”just-in-case” ja ”just-in-time”, eli varmuuden vuoksi ja juuri ajallaan. Siirtyminen aineiston varmuuden vuoksi hankinnasta ja säilyttämisestä (”just-in-case”) käyttäjälle ajankohtaisen tiedon tarjoamiseen (”just-in-time”) on erityisen ilmeistä käyttäjälähtöisessä eli niin sanotussa PDA-hankinnassa (PDA= *patron-driven acquisition*), jossa käyttäjille mahdollistetaan pääsy kirjaston omia kokoelmia laajempiin aineistoihin ja jossa aineistoa hankitaan käyttäjien tarpeiden pohjalta. (Dahl, 2012, 121.)

2.3 E-kirjan edut ja puutteet

Saatavuus

E-kirjat ovat saatavilla milloin vain ja missä vain, ympäri vuorokauden. Toisin kuin yksittäistä painettua teosta, e-kirjaa on mahdollista lainata useammalle käyttäjälle yhtä aikaa, ellei käyttöä ole kustantajan puolesta rajoitettu (Cramer, 2013 87-88). Helposta saatavuudesta hyötyvät akateemisissa kirjastoissa niin opiskelijat, tutkijat kuin muu henkilökuntakin, ja se on iso etu etenkin etäopiskelijoille. Opiskelijat säästävät aikaa, kun heidän ei tarvitse matkustaa kirjastoon saadakseen aineistoa haltuunsa. Yliopiston henkilökunnan on mahdollista saada kirjaston resurssit haltuunsa matkustaessaan ja ollessaan poissa toimistoistaan. (Minčić-Obradović, 2011, 19.) E-kirja voidaan myös toimittaa kirjastolle ilman viivytystä. Painetun kirjan toimittamisessa viivettä aiheuttaa esimerkiksi kirjan kuljetus ja varastointi. (Swords, 2011, 3.)

Fyysisen tilan säästäminen

Monissa akateemisissa kirjastoissa fyysisen tilan puute ja kasvavat kokoelmat ovat muodostuneet ongelmaksi. Kokoelmien kasvu johtaa täyteen ahdettuihin hyllyihin, josta teosten löytäminen on vaikeaa ja niiden väärään paikkaan joutumisen riski kasvaa. Teosten poistaminen isoista kokoelmista vie aikaa. (Minčić-Obradović, 2011, 20.)

E-kirjaa voidaan pitää ratkaisuna painetun kirjan säilyttämiseen tarvittavien fyysisten tilojen aiheuttamiin kustannuksiin. Säilyttämisestä ja varastoimisesta säästetyt varat voidaan ottaa kirjastossa muuhun käyttöön, kuten kattavamman kokoelman muodostamiseen. Kirjastot voivat hankkia kokoelmaansa sellaisia aineistoja, joita ei olisi mahdollista hankkia painetussa muodossa. Esimerkiksi e-kirjakokoelmat voivat olla niin suuria, ettei niiden säilyttäminen ja ylläpito painetussa muodossa olisi mahdollista fyysisen tilan rajallisuuden vuoksi. (Swords, 2011, 3.)

Kokotekstihaku

Toiminnallisuutta voidaan pitää yhtenä e-kirjan vahvuutena. Kokotekstihaun avulla käyttäjälle olennaisen tiedon löytäminen on helppoa ja nopeaa. Koska e-kirjoja käytetään

usein nopeaan selailuun ja spesifin tiedon etsimiseen pikemminkin kuin lineaariseen lukemiseen, on tämä ominaisuus tärkeä osa e-kirjaa. E-kirjatietokannoissa on mahdollista tehdä hakuja yksittäisen teoksen lisäksi koko kokoelmaan. (Minčić-Obradović, 2011, 20.)

Rikastettu teksti ja multimedian lisääminen

Erilaisten mediamuotojen yhdistely eli mahdollisuus multimediaan tuo uusia mahdollisuuksia e-kirjan lukemiseen. E-kirja mahdollistaa esimerkiksi taulukoiden, kuvien ja videoiden lisäämisen osaksi tekstiä. E-kirjaa voi olla mahdollista muokata myös esimerkiksi säätämällä fonttikokoa tai muuttamalla e-kirja äänikirjaksi erillisen ohjelman avulla. Tällaisista ominaisuuksista hyötyvät etenkin näköhäiriöiset käyttäjät. Joissakin e-kirjoissa tekstiin voi olla mahdollista lisätä käyttäjän omia kommentteja ja korostuksia, tai luoda linkkejä sekä tekstin sisäisesti että tekstistä ulkoisiin lähteisiin. (Minčić-Obradović, 2011, 21.)

Elektronisen lukulaitteen välttämättömyys

E-kirjan lukemiseen tarvitaan aina laite, kuten tietokone, tabletti, e-kirjojen lukemiseen tarkoitettu lukulaite tai älypuhelin. Konkreettisen laitteen lisäksi tarvitaan myös ohjelma, jolla e-kirjaa luetaan. Painetun kirjan lukemiseen tällaisia laitteita ei tarvita, vaan kirja riittää sellaisenaan. Painettua kirjaa luettaessa ei myöskään tarvitse huolehtia akun kestosta ja laitteen lataamisesta, kuten e-kirjaa lukiessa. Elektronisen laitteen heikkoudeksi lukulaitteena verrattuna painettuun kirjaan voidaankin katsoa sen hauraus; laite on altis erilaisille toimintahäiriöille, se saattaa mennä rikki ja ohjelmiin saattaa tulla vikoja, jotka vaurioittavat e-kirjoja. (Minčić-Obradović, 2011, 21-22.)

Formaattien monimuotoisuus ja identifiointi

E-kirjoja on saatavilla useissa eri formaateissa (esimerkiksi ASCII, PDF, RTF, TK2, EPUB, HTML). Uusia formaatteja kehitellään koko ajan. Kaikkia e-kirjoja ei välttämättä voi lukea kaikilla laitteilla ilman erillisen e-kirjan lukemiseen tarkoitettua ohjelman lataamista. Käyttäjälle formaattien ja ohjelmien monimuotoisuus voi olla turhauttavaa ja hämmentävää. (Minčić-Obradović, 2011, 22.)

Yleisimmät e-kirjoissa käytettävät formaatit ovat HTML ja PDF. Formaattien lisäksi e-kirjojen käyttämiseen vaikuttaa myös paljon se, tehdäänkö käyttäjän tunnistaminen IP-

osoitteen perusteella vai käytetäänkö erillistä käyttäjätunnusta ja salasanaa. (Schell, 2011, 78.)

Painetun kirjan suosiminen ja näytöltä lukemiseen liittyvät ongelmat

Tietokoneiden näyttöjen ja lukulaitteiden kehittymisestä huolimatta moni käyttäjä kokee ruudulta lukemisen edelleen väsyttäväksi ja vaikeaksi. Keskittyminen ja tiedon omaksuminen ruudulta luettaessa voidaan kokea hankalaksi. (Minčić-Obradović, 2011, 22-23.)

Yhteensopivuusongelmat viitteidenhallintaohjelmien kanssa

Viitteidenhallintaohjelmat voivat olla tärkeä työkalu niin opiskelijoille kuin tutkijoillekin, sillä ne auttavat lähteiden paikantamisessa, hallinnassa ja säilyttämisessä. Kaikki viitteidenhallintaohjelmat eivät kuitenkaan ole yhteensopivia kaikkien e-kirjakokoelmien kanssa, ja akateemiset kirjastot saattavat tukea vain tiettyjä viitteidenhallintaohjelmia. (Minčić-Obradović, 2001, 22-23.)

Tekniset vaatimukset

Teknologia kehittyy ja ohjelmistoja päivitetään jatkuvasti. Tämän takia myös e-kirjojen jatkuva kopiointi uusille alustoille ja toimivaan muotoon on välttämätöntä. Käyttäjän täytyy pysyä mukana teknologian kehityksessä ja huolehtia, että hänellä on toimivat ohjelmat ja laitteisto käytössä. (Minčić-Obradović, 2011, 23.)

Kaikki e-kirjat eivät ole luettavissa kaikilla e-kirjojen lukulaitteilla, koska e-kirjojen lukulaitteet eivät välttämättä tue kaikkia olemassa olevia formaatteja. Voidaan puhua niin sanotusta toimivuuden ja käytettävyyden välisestä kuilusta (*"the gap between functionality and usability"*). (Minčić-Obradović, 2011, 23.) Myös välittäjät voivat halutessaan määrittellä, onko heidän aineistonsa lataaminen lukulaitteelle mahdollista (Schell, 2011, 86).

Käyttöoikeuksien hallinta ja käyttöön liittyvät rajoitukset

Käyttöoikeuksien hallinta on ollut jo pitkään yleinen käytäntö erilaisten mediamuotojen, kuten musiikin ja video- ja äänitiedostojen jakelussa. Käyttöoikeuksien hallintaan liittyvien tekniikoiden eli DRM- tekniikoiden (DRM= *"digital rights management"*) avulla voidaan rajoittaa tiedoston käyttöä ja jakamista. (Delquié & Polanka, 2011, 138.)

Myös e-kirjojen välittäjät käyttävät erilaisia DRM- tekniikoita varmistaakseen, ettei teoksia pääse lukemaan ilman asianmukaisia käyttöoikeuksia eikä tekijänsuojelulain alla olevia tiedostoja kopioitaisi. DRM- tekniikoita on lukuisia erilaisia, ja on kirjaston vastuulla selvittää sopimuksen teon yhteydessä, mitä tekniikkaa välittäjä käyttää ja miten se vaikuttaa e-kirjan käytettävyyteen. (Schell, 2011, 85-86.)

DRM- tekniikoilla varmistetaan, että kontrolli omaan digitaaliseen aineistoon säilyy. Rajoitukset vaikuttavat e-kirjojen käyttöön monin tavoin; esimerkiksi kirjan kopioiminen, tulostaminen ja tallentaminen voi olla kielletty. (Delquié & Polanka, 2011, 138.) Rajoitukset vaihtelevat välittäjän mukaan. E-kirjasta voi olla esimerkiksi mahdollista tulostaa tietty prosentuaalinen osuus tai tulostamista voi olla rajoitettu niin, että vain tietyn määrän peräkkäisiä sivuja pystyy tulostamaan. (Schell, 2011, 87.) Jos kirjan tulostamista ja siitä kopioimista on rajoitettu, hankaloittaa se esimerkiksi tutkimusta tekevän käyttäjän työtä etenkin silloin, kun käyttäjä haluaa palata kirjan pariin tutkimuksen myöhemmässä vaiheessa ja viitata tiettyihin kohtiin kirjasta. (Delquié & Polanka, 2011, 1.)

Pääsyn ja saatavuuden takaaminen

Pysyvän saatavuuden takaaminen e-kirjoihin ei ole yhtä selkeää kuin painetussa kirjassa. Kun painettu kirja ostetaan kirjastolle, voi kirjasto asianmukaisella suojauksella ja säilytyksellä varmistaa sen saatavuuden myös tulevaisuudessa. E-kirjojen kohdalla saatetaan käyttää esimerkiksi vuosimaksuja, jolloin kirja pysyy kirjaston kokoelmissa vuoden kerrallaan tai myydä aineisto kirjastolle pidempiaikaiseen omistukseen. Pääsy e-kirjaan voidaan menettää, ellei esimerkiksi vuosittain uusiutuvia maksuja suoriteta, formaatit vanhentuvat tai e-kirjojen tarjoaja lopettaa toimintansa. (Delquié & Polanka, 2011, 143; Minčić-Obradović, 2011, 101-102.)

2.4 E-kirjat tekijänoikeuslaissa

Suomen lainsäädännössä painettua kirjaa pidetään tavarana ja sähköistä kirjaa palveluna. Tämän takia myös niitä koskeva lainsäädäntö poikkeaa toisistaan. Kirjastot saavat lainata hankkimiaan painettuja kirjoja asiakkaille ilman kustantajan tai tekijän erillistä lupaa (tekijänoikeuslain 19 §: ”*Kun teoksen kappale on tekijän suostumuksella ensimmäisen kerran myyty, kappaleen saa levittää edelleen.*”). Kirjailijat saavat painetun kirjan lainaami-

sesta lainauskorvausta, joka maksetaan valtion budjetista. E-kirjojen välittämisestä asiakkaalle kirjaston on sovittava erillisellä sopimuksella joko suoraan kustantajan kanssa tai välittäjän kautta. Kustantajan tehtävä on sopia sähköisestä lainaamisesta kirjailijan kanssa, ja kirjailija saa sopimuksen perusteella tekijänoikeuspalkkiota. (Kangas, 2016.)

Tekijänoikeuslain 16 § a:n mukaan kirjastot saavat ”välittää omissa kokoelmissaan olevan julkistetun teoksen yleisöön kuuluvalla henkilölle tutkimusta tai yksityistä opiskelua varten laitoksen tiloissa yleisölle välittämiseen varatuilla laitteilla”. Edellytyksenä tälle on, ettei tarkoituksena ole välillisen tai välittömän taloudellisen edun tuottaminen ja että välittäminen ei riko hankinta-, lisenssi- ja muita sopimusehtoja. Edellytyksenä on myös, että teoksen kappaleen valmistaminen digitaalisesti muuhun kuin edellä mainittuun tarkoitukseen on digitaalisesti estetty ja teoksen välittäminen edelleen on estetty. (Kangas, 2016; Tekijänoikeuslaki-verkkosivu, 2017.)

2.5 Kirjastojen ja kustantajien välinen ristiriita

Kirjastojen toiveet e-kirjojen suhteen ovat usein ristiriidassa kustantajien intressien kanssa. Kirjastot ovat esittäneet, että e-kirjamarkkinoita säätelee kustantajien mukavuudenhalu; kustantajat ovat haluttomia siirtymään uusille markkinoille ja omaksumaan uusia toimintatapoja. E-kirjamarkkinoilla toimii kaupallisten ja ei-kaupallisten kustantajien lisäksi välittäjiä eli yrityksiä, jotka tarjoavat sisältöä eri kustantajilta. (Minčić-Obradović, 2011, 28, 37.)

Kustannusala on pysynyt pitkään muuttumattomana, eikä alalla ole koettu suuria mullistuksia ennen digitalisoitumisen vaikutusta. Uusien mediamuotojen myötä muutos on kuitenkin väistämätöntä. Yksittäisen ihmisen pääsy digitaaliseen sisältöön riippuu paljolti siitä, miten kustantajat sopeutuvat uuteen digitaaliseen ympäristöön. (Janke, 2011, 153.) E-kirjojen omaksuminen osaksi korkeakoulujen opetusta riippuu kirjastojen, välittäjien ja kustantajien välisestä yhteistyöstä (Vasileiou ym., 2012, 36).

Etenkin painetut kurssikirjat ovat iso tulonlähde kustantajille, ja kustantajat ovat haluttomia riskeeraamaan vakiintuneita markkinoita. Kirjastot taas haluaisivat tarjota käyttäjilleen etenkin kursseilla tarvittavia ja opetussuunnitelmaan merkattuja teoksia e-kirjan muodossa. (Schell, 2011, 92.) E-kirja julkaistaan usein joko samaan aikaan painetun kirjan kanssa tai vasta painetun version jälkeen. Jos e-kirjaversio julkaistaan viivytetään, voi

kirjasto joutua ostamaan kirjan molemmissa muodoissa, sekä painettuna että e-kirjana (Delquié & Polanka, 2011, 147; Schell, 2011, 92). E-kirja voidaan myös tuoda ensin kuluttajamarkkinoille ja vasta tämän jälkeen kirjastojen saataville. Kustantajat saattavat olla haluttomia myymään e-kirjoja kirjastoille, koska pelkäävät sen vaikuttavan kuluttajamarkkinoihin ja yksittäisen ihmisen haluun ostaa e-kirjoja. Osa kustantajista saattaa kieltäytyä kokonaan e-kirjojen myymisestä kirjastoille. E-kirjat voidaan hinnoitella kalliimaksi kirjastoille kuin yksittäisille kuluttajille. Etenkin sellaisten teosten osalta, joita ostavat lähinnä kirjastot, saatetaan hinta nostaa korkeammaksi. (Besen & Kirby, 2014, 134-135.)

Kustantajan näkökulmasta haasteena voidaan pitää myös e-kirjoihin tarvittavaa teknologiaa, joka muuttuu jatkuvasti ja nopealla tahdilla. Siirtyminen digitaalisen julkaisuun vaatii kustantajalta siihen tarvittavaan teknologiaan investoimista. Kustantajan täytyy myös päättää, millaisin keinoin digitaalisen sisällön jakelu toteutetaan. Kustantaja voi alkaa ylläpitää omaa e-kirja-alustaansa tai tehdä sopimuksen välittäjän kanssa. Kustantajilla ei yleensä ole osaamista alustojen tekemiseen, joten siihen palkataan teknologiaa tarjoava yritys. Oman alustan tekeminen tulee kustantajalle kalliiksi, mutta sen etuna voidaan pitää sitä, että kustantaja pystyy paremmin vastaamaan palvelun laadusta ja säilyttää samalla brändinsä näkyvyyden. Oman alustan ylläpito on suosittua akateemisten kustantajien keskuudessa, koska se antaa kustantajalle vapauden päättää, mitä teoksia se palvelun kautta tarjoaa ja mihin hintaan. Tämä on kuitenkin johtanut lukuisiin erilaisiin hinnoittelu- ja pääsymalleihin, jotka voivat aiheuttaa hämmennystä palvelun ostajalle. Välittäjän kautta toimiessaan kustantaja säästyy teknologian tuomilta haasteilta. Välittäjien kokoelmissa yksittäisen kustantajan teokset kuitenkin hukkuvat suureen massaan, eikä kustantaja saa samanlaista näkyvyyttä kuin se saisi oman e-kirja-alustan kautta. Jokaisella välittäjällä on myös omat liiketoimintamallinsa ja lisenssi- ja rahoitussopimuksensa, johon kustantajan tulee sopeutua. Myynnin ja tulojen ennustaminen voi olla vaikeaa. (Janke, 2011, 155-157.)

Lisääntynyt e-kirjojen myynti on johtanut kirjojen painosmäärien vähenemiseen. Tämä pakottaa kustantajan arvioimaan uudelleen kirjojen painamisen kannattavuutta. Kustantajan tulee miettiä, kuinka pieniä painosmääriä on järkevää tehdä, jotta se tuottaisi vielä kohtuullista voittoa. Pienempi painosmäärä nostaa yksittäisen kappaleen kustannusta, ja korkeammat kappalekustannukset voivat lopulta johtaa siihen, ettei kirjojen painaminen

ole enää kannattavaa tai että kustantajalla ei ole enää siihen tarvittavia taloudellisia resursseja. Tämä voi olla yksi syy siihen, miksi painettuja kirjoja on vielä niin paljon saatavilla, vaikka e-kirjasta olisikin tullut kirjan suosituimpi muoto. (Janke, 2011, 154-155.)

Suomessa painetun kirjan myynti vähenee koko ajan. E-kirjojen myynti ei näytä korvaavan painetun kirjan myyntiä, eikä siirtyminen e-kirjojen tuotantoon tuo kustantajalle merkittävää säästöä kirjan tuotantokuluihin. Esimerkiksi e-kirjan korkeampi arvonlisävero painettuun kirjaan verrattuna heikentää kustantajien tuloa. Kustantajat kokevat, etteivät suomalaiset e-kirjamarkkinat ole vielä kehittyneet niin, että e-kurssikirjoille olisi riittävästi kysyntää. Kustantajien kannalta oleellista olisi kehittää sellaisia liiketoimintamalleja, joissa e-kirjojen tuotannosta aiheutuvat kustannukset pystyttäisiin kattamaan. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 13.)

2.6 Elektroniset aineistot Suomen akateemisissa kirjastoissa

Lugg esittää kirjoituksessaan "*Collecting for the Moment: Patron-Driven Acquisitions as a Disruptive Technology*" että, vuonna 2011 suurimmassa osasta kirjastoista noin 65-70 % aineistojen hankintabudjetista käytettiin elektronisessa muodossa olevan aineiston hankintaan. Elektronisessa muodossa hankitaan lehtiä, elektronisia haku- tai viiteteoksia ("*e-reference works*") ja e-kirjoja. Luggin mukaan elektroniset aineistot ovat syrjäyttäneet painetun aineiston hallitsevana informaation muotona akateemisissa kirjastoissa. (Lugg, 2011, 7.)

Kansalliskirjaston ylläpitämään tieteellisten kirjastojen tilastotietokantaan (KIT2) on kerätty Suomen tieteellisten kirjastojen vuosittaiset kirjastotilastostandardin FS-ISO 2789 mukaisesti. Laitisen (2017) mukaan "*tieteellisten kirjastojen yhteistilasto antaa kokonaiskuvan Suomen tieteellisten kirjastojen voimavaroista, kokoelmista ja palveluista*". Tilastoihin on kerätty tietoa kansalliskirjastosta, yliopistokirjastoista, ammattikorkeakoulukirjastoista sekä useista erikoiskirjastoista. Vuoden 2016 tilastotiedot eivät ole vielä ilmestyneet, joten tuoreimmat tiedot ovat vuodelta 2015. (Laitinen, 2017, 25.)

Tilastojen tarkastelun perusteella voisi todeta, että ainakin Suomen tieteellisten kirjastojen osalta elektronisen aineiston osuus kirjastojen hankintabudjetista on korkeampi kuin Luggin esittämässä arvioissa. Kirjastoaineistokuluista on kerätty tietokantaan budjettiin kuuluvat aineistokulut ja kirjastoaineistokulut koko organisaatiossa. Jälkimmäiseen on

tilastoitu mukaan budjettiin kuuluvien aineistohankintojen lisäksi myös organisaation muuta kautta hankkimat, niin sanotut epäsuoralla rahoituksella katetut aineistohankinnat. Näin saadaan parempi kokonaiskuva organisaatiossa kirjastoaineistoon käytetyistä varoista. Kirjastoaineistokuluihin tilastoidaan kaikki kirjastoaineistokulut, eli myös verkkoaineiston hankinta- ja lisenssimaksut ja käyttöoikeusmaksut. (Laitinen, 2017, 90, 92.) Tässä tarkastelen vain budjettiin kuuluvia aineistokuluja, jotta vertailu Luggin väitteeseen on mahdollinen. Kirjastoaineistokuluja on kaikissa Suomen tieteellisissä kirjastoissa vuonna 2015 ollut yhteensä 36 999 880 euroa, josta painetun aineiston kuluja 7 180 050 euroa ja elektronisten aineistojen kuluja 29 587 750 euroa. Painetun aineiston aineistokuluja on siis ollut noin 19 % kaikista aineistokuluista ja elektronisen aineiston aineistokuluja noin 80 % kaikista aineistokuluista. Muun aineiston hankintakuluja on ollut 232 080 euroa. Painetun aineiston aineistokuluista kurssikirjoihin on mennyt 1 349 150 euroa, eli noin 19 % kaikkien painettujen aineistojen aineistokuluista. Elektronisen aineiston aineistokuluissa on tilastoitu erikseen kausijulkaisut, verkossa olevat kurssimateriaalit, elektroniset kirjat ja muu elektroninen aineisto. Elektronisen aineiston aineistokuluista elektronisiin kirjoihin on mennyt 3 367 680 euroa, joka on noin 11 % prosenttia elektronisten aineistojen aineistokuluista. Eniten elektronisten aineistojen aineistokuluista menee kausijulkaisuihin. Kausijulkaisujen hankintaan on mennyt 20 891 280 euroa, joka on noin 71 % kaikista elektronisen aineiston aineistokuluista. (KIT2-tietokanta/Kansalliskirjasto, 2017.)

KIT2-tietokannassa kirjastojen kokoelmat on tilastoitu nimekkeinä ja säilytysyksiköinä. Tämä koskee myös elektronisia kirjoja. Säilytysyksiköksi katsotaan sellainen aineisto, joka muodostaa kiinteän kokonaisuuden. Se on myös ”*usein erikseen säilytettävissä, lainattavissa tai muuten käytettävissä*”. Yhden säilytysyksikön muodostaa esimerkiksi kirjan nide, CD-ROM –levy, tai kausijulkaisun vuosikerta. Sen sijaan esimerkiksi 20 osaa eli nidettä sisältävä tietosanakirja muodostaa 20 säilytysyksikköä. Säilytysyksikkö on yhtä kuin nidemäärä. Kokoelmat on tilastoitu kahdelle eri tavalla. Ensimmäisessä tavassa tilastoidaan sekä säilytysyksikköjä että nimikkeitä, toisella tavalla tilastomalla huomioidaan vain nimekkeet. (Laitinen, 2017, 47-49.)

Sekä säilytysyksikköjä että nimekkeitä tarkasteltaessa on kaikkien Suomen tieteellisten kirjastojen kokoelmissa ollut vuonna 2015 painettuja kirjoja 16 404 369 säilytysyksikköä eli noin 61 % kaikista kirjoista. Tähän lasketaan mukaan myös karttakirjat, opinnäytteet ja monografiasarjat, jotka ovat painetussa muodossa (Laitinen, 2017, 49). Elektronisia

kirjoja, joihin lasketaan sekä verkkokirjat että paikalliskäyttöiset kirjat, on ollut yhteensä arviolta 10 257 682 säilytysyksikköä tai nimikettä eli noin 38 % kaikista kirjoista. Elektronisiin kirjoihin lasketaan mukaan myös elektronisessa muodossa olevat opinnäytetyöt (Laitinen, 2017, 50). Yhteensä kirjoja on ollut arviolta 26 772 584. Äänikirjat ja puheäänitteet, mikromuotoiset kirjat ja käsikirjoitukset on tilastoitu erikseen. Kun kokoelmia tarkastellaan vain nimekkeet huomioiden, on painettuja kirjoja kaikissa Suomen tieteellisissä kirjastoissa ollut 13 314 251 nimekettä eli noin 56 % kaikista nimikkeistä. Elektronisia kirjoja on kokoelmissa ollut 10 251 604 nimekettä, joka on noin 43,7 % kaikista nimikkeistä. Yhteensä nimekkeitä on ollut 23 639 608. (KIT2-tietokanta/Kansalliskirjasto, 2017.)

Kokoelmien kartunnassa tarkastellaan erikseen nide- ja nimekekartuntaa. Nidekartuntaan tilastoidaan fyysisten säilytysyksikköjen kartunta (Laitinen, 2017, 63). Painettujen kirjojen osalta kokoelmat ovat karttuneet vuonna 2015 493 960 säilytysyksikköä ja elektroniset kirjat ovat karttuneet 317 113 säilytysyksikköä. Nimekkeiden kartuntaa tarkasteltaessa painettujen kirjojen kartunta on ollut 116 879 nimekettä. Elektronisten kirjojen kartunta on jaoteltu paikalliskäyttöisiin (763 nimekettä) ja verkkokirjoihin (674 892 nimekettä). Painetut ja elektroniset kirjat ovat siis karttuneet yhteensä 792 534 nimekettä, josta noin 18 % on painettuja kirjoja ja noin 86 % elektronisia kirjoja. (KIT2-tietokanta/Kansalliskirjasto, 2017.)

Elektronisia nimikkeitä on vuonna 2015 hankittu huomattavasti enemmän kuin painettuja nimikkeitä. Elektronisia kirjoja on kuitenkin vuonna 2015 nimikkeitä tarkasteltaessa ollut kokoelmissa noin 44 %, nimekkeitä ja säilytysyksikköjä tarkasteltaessa 38 %. Näin ollen ei voida ainakaan Suomen tieteellisten kirjastojen osalta sanoa, että elektroniset aineistot olisivat syrjäyttäneet painetun aineiston, vaikka niiden osuus hankinnasta onkin viime vuonna ollut painettuja aineistoja suurempi.

2.7 E-kirjojen käyttö akateemisissa kirjastoissa

Suomessa Kortelainen (2016) on tutkinut yliopisto-opiskelijoiden suosimia lukuformaatteja. Tutkimus tehtiin osana monikansallista tutkimushanketta, ja siinä oli mukana 19 maata. Tarkoituksena oli selvittää, suosivatko opiskelijat painettuja aineistoja vai e-aineistoja opintoihin liittyvässä lukemisessaan. Opiskelijoita pyydettiin myös perustelemaan näkökulmansa koskien painettujen ja elektronisten aineistojen lukemista. Tutkimus

toteutettiin kyselylomakkeella, joka lähetettiin 18 yliopistokirjastoon. Kysymysten lisäksi opiskelijoilla oli mahdollisuus näkökulmien esittämiseen avovastauksilla. Kysely täytettiin yhteensä 668 kertaa ja kommentteja kertyi yhteensä 1831 kappaletta. (Kortelainen, 2016, 15-17.)

Tutkimuksen perusteella opiskelijat suosivat pitkien tekstien lukemiseen painettua muotoa. Painettu teksti koettiin paremmaksi oppimisen ja keskittymisen kannalta. Myös luetun muistaminen ja lukemisen edistymisen seuraaminen koettiin helpommaksi painettua tekstiä luettaessa. Lyhyemmät tekstit voitiin yhtä hyvin lukea e-muodossa. E-kirjan heikkoudeksi mainittiin silmien väsyminen näytöltä luettaessa ja vaikeus keskittyä lukemiseen online-tilassa ollessa. Vastaajista vain 25 % teki merkintöjä e-aineistoon, kun taas painettuun aineistoon merkintöjä teki 78 % vastaajista. Syitä tähän voi olla, että merkintöjen tekemisen mahdollisuus saattaa puuttua e-kirjasta kokonaan tai ominaisuuden käyttö saatetaan kokea hankalaksi. (Kortelainen, 2016, 23.) Tulos oli samalla linjalla aiemman tutkimuksen kanssa, jonka mukaan e-kirjoja käytetään akateemisissa kirjastoissa usein spesifin tiedon etsimiseen ja selailuun, kun taas painettuja kirjoja käytetään enemmän intensiiviseen opiskeluun. (Minčić-Obradović, 2011, 140.)

Myös Kansalliskirjaston FinElib-konsortion *Kotimaisia e-kurssikirjoja korkeakouluille*-hankkeen yhteydessä selvitettiin korkeakouluopiskelijoiden ja -opettajien kokemuksia e-kirjoista ja niiden käytöstä. Kyselyssä kysyttiin muun muassa e-kirjojen lukemisesta, lainaamisesta ja ostamisesta. Lisäksi kysyttiin, onko e-kirjoja käytetty osana opetusta, ja onko niistä ollut hyötyä opinnoissa ja opetuksessa. Kyselyyn vastasi 1889 opiskelijaa ja 459 opettajaa. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 25-26.)

Kyselyn mukaan opiskelijoista puolet oli lainannut opintoihin liittyviä e-kirjoja kirjastosta. Vajaa puolet opettajista oli lainannut opetukseen liittyviä e-kirjoja. Moni vastaajista kertoi lukevansa mieluummin painettua kirjaa kuin e-kirjaa. Yli puolet opettajista koki myös saavansa kirjastolta helposti tietoa e-kirjoista. Opiskelijat kokivat saavansa helposti tietoa e-kirjoista oppilaitoksensa verkkosivuilta. Tietoa tarvitaan kuitenkin lisää, sillä vain puolet opiskelijoista koki löytävänsä kirjat helposti kirjaston verkkopalvelusta. Sekä opettajilla että opiskelijoilla oli melko paljon kokemusta e-kirjoista. Suurin osa oli lue-
nut opetukseen liittyviä e-kirjoja. Sekä opettajat että opiskelijat kokivat e-kirjojen helpottavan ja nopeuttavan opintoja. Kyselyn mukaan e-kirjoissa ongelmalliseksi koettiin saatavuus ja käytettävyys. Esimerkiksi e-kirjojen käyttöoikeuksien, yhtäaikaisten käyttäjien

rajoittamisen sekä lukuohjelmien lataamiseen liittyvien ongelmien takia käyttö saatettiin kokea hankalaksi. Mahdollisuutta omalle laitteelle lataamiseen kuitenkin toivotaan, sillä selaimen kautta lukeminen koettiin hitaaksi ja riskialttiiksi. Käytettävyyteen vaikuttaviksi tekijöiksi mainittiin esimerkiksi muistiinpanojen ja merkintöjen tekemisen epäonnistuminen, kömpelöt seilailu- ja navigointiominaisuudet sekä puutteet kuvissa, sisällysluette-loissa ja sivumerkinnöissä. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 26-28.)

Oppilaat ja opettajat toivoivat laajempia e-kirjavalikoimia ja sitä, että uudet kirjat julkaistaisiin myös e-kirjoina. E-kirjoja pitäisi pystyä käyttämään ilman käyttäjämäärärajoituksia ja kirjautumisia erillisiin palveluihin. E-kirjan kokonaisuuden hahmottamisen tueksi toivottiin selkeitä sisällysluetteloita ja hyviä selailuominaisuuksia. Tärkeiksi ominaisuuksiksi mainittiin mahdollisuus muistiinpanojen ja merkintöjen tekemiseen sekä e-kirjan lataamiseen omalle tietokoneelle. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 28.)

2.8 Kirjastonhoitajan muuttuva rooli

Kirjastonhoitajien keskuudessa e-kirjojen hankkiminen kirjastoon voi aiheuttaa vastustusta. Jos e-kirjoja hankitaan esimerkiksi paketteina tai käyttäjälähtöisellä hankinnalla, ei kirjastonhoitajalla ole enää samanlaista kontrollia kokoelmasta ja siihen valittavista teoksista. Toisin kuin painettujen kirjojen kohdalla, e-kirjoja hankittaessa ei saada konkreettista, fyysistä tuotetta. Tämän takia voi olla vaikea arvioida, mihin rahat on käytetty. E-kirjojen hankinta saattaa aiheuttaa painettujen kirjojen hankintaan suunnatun budjetin vähenemistä. Kirjastonhoitajat voivat kokea e-kirjojen olevan ristiriidassa suhteessa kirjastojen rooliin tiedon säilyttäjänä. E-kirjoihin liittyvä saatavuuden ja säilymisen epävarmuus voi aiheuttaa tunteen, että tätä velvoitetta tiedon säilyttäjänä laiminlyödään. Etenkin e-kirjojen hankinta suurina paketteina voi herättää myös kokemuksen siitä, että kirjastonhoitajan ammattitaitoon ei enää luoteta. (Schell, 2011, 83.)

Bracke ym. (2011) käsittelevät artikkelissaan ”Some Thoughts on Opportunities for Collection Development Librarians” kirjastonhoitajan muuttuvaa roolia akateemisissa kirjastoissa. Artikkelin on kirjoitettu käyttäjälähtöisen hankinnan ja kokoelman kehittämisen näkökulmasta. Käyttäjälähtöisessä hankinnassa kirjastonhoitajan ennen aineistojen valintaan käytetty aika voidaan hyödyntää muilla tavoin. Teknologian kehitys ja elektronisten aineistojen suosiminen johtavat välttämättä myös siihen, että kirjastonhoitajan rooli ei pysy ennallaan. Kirjastonhoitajan ammatilliseen rooliin vaikuttavat myös käyttäjäkunnan

vaihtuvat odotukset ja tarpeet sekä kasvava kiinnostus itsepalvelumalleihin. Nykyisten formaattien hallinnan lisäksi kirjastonhoitajat joutuvat opettelemaan uusien formaattien hallintaa ja hyödyntämään uusia taitoja ja tietämystä. Lisäksi myös talouskriisi voi näkyä kirjastoissa esimerkiksi vähentyvinä hankintoina. (Bracke ym., 2011, 237-238.)

Kokoelmanhallinta tulee jatkossakin olemaan yksi ammattitaitoisen kirjastonhoitajan osaamista vaativista tehtävistä. Tulevaisuudessa kokoelmanhallinnassa korostuvat muun muassa elektronisten aineistojen hallinta, kokoelmien muodostaminen ja lisensointi sekä käyttäjätilastojen analysoinnilla hankitun tiedon hyödyntäminen. Hyödyllisen ja yhtenäisen kokoelman luominen nykyisille asiakkaille sekä tulevien asiakkaiden tarpeiden ennakointi ovat kirjastonhoitajan vastuulla. (Bracke ym., 2011, 240.)

Yhtenä kirjastonhoitajan ammatin kehitysalueena voidaan pitää syvempien kontaktien luomista instituution tiedekuntiin. Kirjastonhoitaja on akateemisissa kirjastoissa ollut perinteisesti tutkimustyön kanssa tekemisissä lähinnä käsittelemällä tutkimuksen lopullista tuotetta, kuten kirjaa, dokumenttia tai muuta aineistoa. Syventämällä yhteistyötä olisi mahdollista avata mahdollisuuksia esimerkiksi informaatiolukutaidon laajempaan opetukseen koko instituution laajuisesti ja mahdollistaa kirjastonhoitajien osallistuminen opetukseen. Kirjastonhoitajalla voisi olla myös mahdollisuus osallistua tiiviimmin tutkijan työhön ja olla osana tutkimusprosessia sen alusta alkaen. Tutkijan olisi mahdollista hyödyntää kirjastonhoitajan ammattiosaamista tiedonhallinnan eri osa-alueilla, kuten datan luomisessa, identifioimisessa, jakamisessa ja tallentamisessa. Kirjastonhoitajat voisivat jakaa tietämystään tutkijoille ja kirjoittajille myös tieteellisen viestinnän ja tekijänoikeuksien osalta ja olla edistämässä avoimempaa julkaisutoimintaa. Tiedekuntien kanssa yhteistyön tiivistämisen lisäksi kirjastonhoitajat voisivat olla suuremmassa roolissa tulevien kirjastoammattilaisten kouluttamisessa esimerkiksi toimimalla mentoreina ja luomalla mahdollisuuksia harjoittelupaikoihin. Lisäksi kirjastonhoitajat voisivat ottaa aktiivisemman roolin osana tiedeyhteisöä osallistumalla tutkimustyöhön esimerkiksi kehittämällä tutkimusongelmia ja jakamalla ideoita. Kirjastonhoitajilla voisi olla myös suurempi rooli yliopistoa koskevien päätösten teossa. (Bracke ym., 2011, 241.)

3 E-KIRJOJEN HANKINTA JA KOKOELMATYÖ

Akateemisissa kirjastoissa e-kirjojen hankinta on monivaiheinen prosessi. Prosessin eri vaiheisiin sisältyy monia huomioon otettavia hankintaan vaikuttavia tekijöitä. E-kirjahan- kinnan huolellinen suunnittelu korostuu kirjallisuudessa merkittävänä tekijänä prosessin onnistumisen ja e-kirjakokoelman menestyksen kannalta. Hankintaa suunnitellessaan kir- jaston tulee pohtia, mitä e-kirjojen ominaisuuksia hankinnassa painotetaan ja keneltä kir- jaston kannattaa e-aineistot hankkia. E-kirjakokoelman ylläpitoon ja käyttöön liittyy eri- laisia piirteitä, kuin painetun kokoelman hallintaan.

Tässä luvussa paneudutaan tarkemmin e-kirjakokoelman rakentamiseen, hankintaproses- siin ja kokoelmatyöhön. Ensimmäisessä alaluvussa käsitellään e-kirjakokoelman raken- tamiseen liittyviä vaiheita ja siinä huomioon otettavia asioita. Toisessa alaluvussa esitel- lään e-kirjojen valintaperusteita käsittelevä tutkimus. Kolmannessa alaluvussa käsitellään hankinnan suunnittelua ja erilaisia hankintatapoja. Neljännessä alaluvussa esitellään ylei- simmät e-kirjojen hinnoittelu- ja lisenssimallit, ja viidennessä alaluvussa käsitellään li- sentsimalleihin liittyviä ehtoja ja rajoituksia. Kuudennes alaluku käsittelee e-kirjojen ko- koelmatyöhön liittyviä haasteita ja erityispiirteitä. Seitsemännessä alaluvussa käsitellään niitä keinoja, millä kirjasto voi markkinoida e-kirjakokoelmaansa ja kerätä käyttäjätilas- toja. Lopuksi esitellään FinElib- konsortion e-kurssikirjahanke.

3.1 E-kirjakokoelman rakentaminen

Springer- kustantamo on laatinut kymmenen kohdan oppaan kirjastoille e-kirjakokoel- man toimeenpanemiseen. Oppaassa esitetään kattavasti ne seikat, joita e-kirjakokoelman rakentamisen suunnitteluvaiheessa ja myöhemmissäkin vaiheissa tulee ottaa huomioon. (Springer, 2007.)

Alkaessaan rakentamaan e-kirjakokoelmaa kirjaston tulisi laatia toimintasuunnitelma ko- koelman kehittämistä varten. Kokoelmaa voidaan lähteä rakentamaan joko valitsemalla yksittäisiä e-kirjoja tai hankkimalla e-kirjoja isompina massoina, esimerkiksi kokoelmina jotka sisältävät kirjastolle ja sen käyttäjille olennaista aineistoa. Yksittäisten e-kirjojen valitseminen mahdollistaa e-kirjakokoelman hidastempoisen rakentamisen, jolloin pai- nettua kokoelmaa voidaan pikkuhiljaa täydentää e-kirjoilla. Hidas kokoelman kehitys ei

myöskään vaadi alkaakseen suuria investointeja rahallisesti tai ajallisesti. Pidemmällä aikavälillä loppukustannukset voivat nousta suuremmiksi ja DRM- rajoitukset voivat olla tiukempia kuin muilla tavoin kokoelmaa rakennettaessa. Massaan perustuvassa hankinnassa hankitaan paljon aineistoa määrättyltä aihealueelta. Aineiston koolla pyritään takaamaan sen käyttö. Massaan perustuva hankinta on yleensä kustannustehokkaampaa. Massaan perustuvassa hankinnassa tulisi kokoelman rakentaminen aloittaa aineistoista, joilla on paljon kysyntää ja joissa sisällön tuoreus on tärkeää. (Springer, 2007.)

E-kirjakokoelman rakentamisen alussa olisi myös hyvä haastatella käyttäjiä, jotta heidän tarpeistaan saadaan realistinen käsitys. Tämän pohjalta voidaan alkaa rakentaa ja laajentaa kokoelmaa. Tulosten perusteella voidaan arvioida eri hinnoittelumalleja ja niiden ominaisuuksia. Kirjaston tulisi kiinnittää huomiota etenkin erilaisiin käyttörajoituksiin, joita aineistoissa saattaa olla. Tärkeää on myös huomioida, hankitaanko e-aineistoja kirjastolle ainaiseen omistukseen vai tilauksella, jolloin kirjasto ei omista aineistoja, vaan saa niihin tilauskaudeksi käyttöoikeuden. (Springer, 2007.)

Kirjaston tulisi saada e-kirjakokoelman rakentamiselle instituution sisäinen kannatus. Kirjaston työntekijöille ja yhteyshenkilöille tulee antaa koulutusta ja tietoa e-kirjan eduista, erilaisista kokoelman kehittämisen strategioista ja eri kustantajien tarjoamista hinnoittelumalleista. Lisäksi tulee kertoa hankintaan ja kokoelman kehitykseen liittyvistä erityyspiirteistä ja siitä, miten kirjaston menettelytavat muuttuvat ja miten e-kirjahankinta vaikuttaa painettujen kirjojen hankintaan. Myös budjetista on keskusteltava. Tässä vaiheessa kirjastonhoitajien olisi hyvä arvioida käyttäjäkuntaa, koska se vaikuttaa siihen, mitä hankitaan, keneltä ja millä ehdoin. E-kirjahankinnan toteutuksesta tulee keskustella myös teknisen henkilökunnan kanssa. Luetteloinnista vastaavaa henkilöä tulee tiedottaa siitä, minkälaisilla vaatimuksilla ja aikataululla MARC- tiedot tulee saada kirjaston lueteloon. (Springer, 2007.)

Kun e-kirjakokoelman rakentamisen aloittamisesta on puoli vuotta, tulisi uudelleen haastatella käyttäjiä ja arvioida heidän tulevia tarpeitaan. Tämän perusteella voidaan neuvotella uudestaan kustantajan tai välittäjän kanssa mahdollisista muutoksista. (Springer, 2007.)

3.2 E-kirjojen valintaperusteet

Vasileiou kollegoineen on tutkinut e-kirjojen valintaperusteita akateemisissa kirjastoissa. Aiemman tutkimuksen (mm. Newman, 2010; Eduserv, 2010; McKiel, 2007; tässä Vasileiou ym., 2012) mukaan tärkeimpiä valintakriteerejä ovat olleet e-kirjan hinta, kirjan korkea käyttömäärä tai kysyntä. Seuraavaksi tärkeimmiksi kriteereiksi mainittiin lisenssisopimukset, hinnoittelumallit, e-kirja-alustat ja käyttöliittymät sekä aihealueen kattavuus. (Vasileiou ym., 2012, 23.)

Tutkimuksessa oli mukana kahdeksan kirjastoa, josta kustakin oli tutkimuksessa mukana useampi henkilö. Tutkimus toteutettiin puolistrukturoidulla haastattelulla, ja yhteensä haastatteluja tehtiin 27 kappaletta. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, keneltä e-kirjoja hankitaan, minkä tyyppisiä e-kirjoja hankitaan ja miltä tieteenaloilta. Lisäksi haluttiin selvittää, ostavatko kirjastot e-kirjoja yksittäin, paketteina, yksittäisinä lukuina vai useammalla eri tavalla. Lisäksi kysyttiin, mitä formaatteja kirjastot suosivat, mitä arviointiperusteita hankinnassa käytetään ja minkälaisia ongelmia ja haasteita e-kirjojen arviointiin liittyy. (Vasileiou ym., 2012, 27.)

Vastaajista noin 67 % arvioi parhaimmaksi formaatiksi PDF- muodon. PDF- muotoa suositettiin sen helppokäyttöisyyden, saatavuuden, hakutoimintojen sekä linkkien lisäämisen mahdollisuuden vuoksi. Suosituimmaksi hinnoittelumalliksi nousi aineiston hankkiminen kirjastolle ”ainaisella pääsillä” (*”perpetual access”*), jonka mainitsi noin 70 % haastateltavista. Yksittäisten nimikkeiden hankintaa korosti noin 37 % vastaajista. Haastateluissa nousi myös esiin hankintapäätöksiin vaikuttavat e-kirjalisenssit ja niihin sisältyvät käyttöehdot, kuten mahdollisuus yhtäaikaiseen käyttöön, aineistoon pääsy sijainnista riippumatta, DRM- rajoitukset ja todentamiseen liittyvät seikat. Hintaa pidettiin myös tärkeänä kriteerinä, sillä sen nosti esille noin 59 % vastaajista. Vastaajista noin 56 % mainitsi käyttöliittymät ja e-kirja-alustat ja niiden toiminnallisuuden ja helppokäyttöisyyden. (Vasileiou ym., 2012, 30-32.)

Muita, usean vastaajan esiin nostamia arviointikriteerejä olivat aineiston ajankohtaisuus, tutkijoiden suositukset ja käyttökysyntä. Muutama vastaajista mainitsi myös MARC- tietojen tarjoamisen kustantajan tai välittäjän toimesta, niiden laadun ja niiden integroitumisen kirjaston omaan näyttöluetteloon eli OPAC:iin. Lisäksi mainittiin sisällön, kuten ku-

vien ja taulukoiden, laatu sekä opiskelijoiden suositukset. Ongelmiksi ja haasteiksi mainittiin hinnoittelumallien ja lisenssien monimuotoisuus, monimutkaisuus ja läpinäkymättömyys. Lisäksi ongelmiksi koettiin yhtäaikaiseen käyttöön liittyvät rajoitukset ja e-kirjojen hinta. Muutama käyttäjä nosti esille myös sen, että e-kirjapaketteihin usein kuuluu sellaisia nimikkeitä, joille ei ole yliopistossa käyttöä. Lisäksi mainittiin kopioimiseen ja tallentamiseen liittyvät rajoitteet, tunnistautumiseen (*”authentication”*) liittyvät haasteet ja saatavuuteen liittyvä epävakaus. (Vasileiou ym., 2012, 29-21.)

3.3 Hankinnan suunnittelu

E-kirjojen hankinta on kirjastoille yleensä suuri investointi, ja siksi se vaatii huolellista suunnittelua ja neuvottelua e-kirjojen tarjoajan kanssa. E-kirjahankinnan kannattavuuteen vaikuttaa esimerkiksi se, kuinka paljon aineistoja käytetään ja mihin oppiaineisiin tai aihealueisiin hankinta on suunnattu. Yksi vaihtoehto varmistaa kannattavuus on suunnata hankinta sellaisiin tieteenaloihin, joilla tarvitaan aina uusimpia julkaisuja mutta harvemmin vanhempia teoksia. (Schell, 2011, 80.)

Budjetin kannalta on myös oleellista, hankitaanko e-kirjoja painettujen tilalle vai niiden lisäksi. Jos painettujen kirjojen hankinnasta luovutaan, voidaan säästyvät varat siirtää e-kirjojen hankintabudjettiin. Jos e-kirjoja hankitaan painettujen rinnalle, voidaan painettujen kirjojen budjetista esimerkiksi puolet kohdistaa e-kirjojen hankintaan. Varoja voidaan siirtää myös sellaisten aihealueiden hankinnasta, joilla on vähän käyttöä. (Schell, 2011, 80-81.)

Hankintamallista ja lisenssiehdoista riippuen kirjasto voi ostaa e-kirjan joko pysyvään käyttöön tai ostaa käyttöoikeudet määrätyksi ajaksi (Polanka, 2011 [2], 5). E-kirjat ovat muuttaneet perinteistä kirjastojen hankintaa; konkreettisen tuotteen sijasta ostetaan palveluja. E-kirjat ovat yleensä kirjaston käytössä rajatun ajan. Kirjastolla ei välttämättä ole oikeutta e-kirjan arkistointiin. (Ball, 2005, 15.)

Pysyvään käyttöön hankittaessa kirjasto maksaa kirjasta kertamaksun, jolla se saa sen käyttöönsä. Tämän jälkeen voidaan maksua kuitenkin periä e-kirja-alustan käytöstä. (Walters, 2013, 191-192.) Mahdollisuutta pysyvään omistukseen ei kuitenkaan järjestelmällisesti tarjota kustantajan puolelta, joten kirjasto voi joko omaksua säännöllisten maksujen toimittamisen tai menettää pääsynsä aineistoihin. (Delquié & Polanka, 2011, 143.)

Kirjastot voivat hankkia e-aineistoja joko suoraan kustantajalta tai välittäjän kautta. Polanka (2011(2), 5-6) mukaan välittäjiä on kahdenlaisia; eri kustantajien sisältöä tarjoavat välittäjät (*”aggregator”*), kuten esimerkiksi ebrary ja EBSCOhost, ja välittäjät, jotka tarjoavat aineistoa sekä kustantajien että muiden välittäjien kautta (*”wholesaler”*), kuten esimerkiksi Yankee Book Peddler. Välittäjä voi olla myös erikoistunut tietyn aihealueen kirjallisuuteen (Walters, 2013, 194).

Suoraan kustantajan kautta hankittaessa kirjastolle tarjotaan todennäköisesti laajempi aineisto saatavaksi ja mahdollisuus ostaa myös uusia teoksia. Hinnoissa ja sopimuksissa saattaa olla enemmän neuvottelemisen varaa, kun hankinnassa ei ole mukana välikäsiä. Kustantajat, jotka tarjoavat sekä kirjoja, aikakauslehtiä että multimediasisältöä, voivat tarjota näitä kaikkia yhden käyttöliittymän kautta. Kustantajien omissa käyttöliittymissä saattaa olla sellaisia lisäominaisuuksia, mitä muualta ei ole saatavissa. Kaikki kustantajat eivät kuitenkaan tarjoa sisältöä suoraan kirjastoille, vaan toimivat vain välittäjän kautta. Jos kirjasto hankkii aineistoja suoraan useammalta kustantajalta, voidaan päätyä tilanteeseen, jossa käytössä on lukuisia eri käyttöliittymiä. Hinnoittelumalleista ja lisenssiehdoista voidaan joutua neuvottelemaan useampaan otteeseen, eikä hankintaprosessi ole niin suoraviivainen kuin välittäjän kautta hankittaessa. (Polanka, 2011 [2], 5.)

Välittäjän kautta hankittaessa on mahdollista neuvotella hinnoittelumalleista ja lisenssiehdoista, joilla aineistoa hankitaan useammalta kustantajalta. Tällöin kirjasto saa myös käyttöönsä välittäjän tarjoaman käyttöliittymän. Välittäjän aineistojen kautta käyttäjillä on mahdollisuus löytää myös pienempien kustantajien sisältöjä. Välittäjät, jotka tarjoavat muidenkin välittäjien sisältöä, antavat pääsyn laajoihin aineistoihin yhden kanavan kautta. Välittäjät voivat kuitenkin myydä vain sellaisia teoksia, joita kustantaja antaa niille myytäväksi. Kustantajat voivat myös viivyttää teosten tarjoamista välittäjille tuottojen maksimoimiseksi. Välittäjän kautta ei välttämättä saa uusia tai paljon myyviä teoksia. Välittäjien kanssa toimiessa hinnoista ei voi neuvotella samalla tavalla kuin suoraan kustantajalta hankittaessa. Välittäjä joutuu yleensä neuvottelemaan useamman kustantajan kanssa, ja tämä voi viivyttää joidenkin palveluiden saatavuutta. (Polanka, 2011 [2], 5-6.) Välittäjät haluaisivat tarjota kirjastoille mahdollisimman rajoittamatonta aineistoa, mutta joutuvat kuitenkin ottamaan huomioon myös kustantajan näkökulman. Liian vapaat DRM- rajoitukset voivat karkottaa kustantajat. Kustantajalle ei ole kannattavaa toimia välittäjän kautta, jos se ei katso saavansa siitä huomattavaa lisätuottoa tai säästöjä. (Morris & Sibert, 2011, 108.)

E-kirjojen hankkiminen konsortion kautta voi olla kustannustehokas tapa saada e-kirjat osaksi kirjaston kokoelmaa. Sopimukset kustantajien kanssa ja tietojen lataaminen kirjaston OPAC:iin hoidetaan yleensä konsortion toimesta. Tämä vähentää kirjastojen työtaakkaa. (Schell, 2011, 83.) Konsortion kautta on mahdollista hankkia enemmän aineistoa, kuin yksittäisellä kirjastolla olisi mahdollista. Konsortiohankinnan avulla pienet kirjastot voivat saada käyttöönsä yhtä laajat aineistot kuin isommilla kirjastoilla. E-kirjoja voidaan jakaa useiden kirjastojen kesken. Konsortiohankinnassa yksittäisten kirjastojen tarpeet eivät välttämättä täyty, kun hankintaa tehdään useammalle kirjastolle yhtä aikaa. (Polanka, 2011 [2], 6.)

Suomessa toimii Kansalliskirjaston alaisuudessa FinElib- konsortio, jonka jäsenenä on suomalaisia yliopistoja, ammattikorkeakouluja, tutkimuslaitoksia ja yleisiä kirjastoja. Konsortion tehtävänä on turvata ja parantaa elektronisten aineistojen saatavuutta ja hankkia elektronisia aineistoja keskitetysti jäsenorganisaatioille. FinElib neuvottelee e-aineistojen lisensoinnista jäsenorganisaatioiden puolesta noudattaen konsortion lisensointiperiaatteita. FinElibin lisensointiperiaatteissa ”*kiinnitetään huomiota hankinnan kannalta keskeisimpiin seikkoihin, kuten aineiston käyttöehtoihin, vastuukysymyksiin ja esim. käyttötilastojen saatavuuteen*”. Konsortion aineistotarjontaan kuuluu e-lehtien ja e-kirjojen lisäksi myös hakuteoksia ja viitetietokantoja. (FinElib- verkkosivusto, 2017.)

3.4 Hinnoittelu- ja lisenssimallit

Erilaiset hinnoittelumallit ja niiden monimuotoisuus voivat aiheuttaa kirjastoille päänvaivaa. Hankintaprosessi ei välttämättä ole yhtä suoraviivainen kuin painettuja kirjoja hankittaessa. Erilaiset tilausprosessit tekevät tilaamisesta vaikeampaa ja voivat viedä enemmän aikaa kuin painetun kirjan tilaaminen. (Minčić-Obradović, 2011, 73.)

Valmiit kokoelmat ja e-kirjapaketit

Useimmat e-kirjat myydään valmiina kokoelmina tai kirjapaketteina. Valmiiden pakettien etuna välittäjien kautta ostamalla voidaan pitää sitä, että kirjastojen ei tarvitse käyttää aikaa nimekkeiden valintaan. Toisaalta pakettien mukana voi tulla myös paljon sellaista sisältöä, joille ei kirjastossa ole käyttöä. (Minčić-Obradović, 2011, 47-48.)

Välittäjistä esimerkiksi Ebrary tarjoaa e-kirjoja sekä yksittäin että paketteina. Paketit koostuvat yleensä tietystä aihealueesta koostetusta kirjallisuudesta, tai pakettiin voi olla

koottuna teoksia tietyltä kustantajalta. Ebsco on tarjonnut ainoastaan yksittäisten nimikkeiden valintaa vuoteen 2012 asti, jolloin se aloitti e-kirjakokoelmien myynnin. (Walters, 2013, 196.)

Valmiiden kokoelmien avulla kirjastot saavat käyttöönsä paljon materiaalia kohtuulliseen hintaan. Kirjastot eivät kuitenkaan pysty vaikuttamaan siihen, mitä nimikkeitä kokoelmiin kuuluu, vaan nämä valitsee kustantaja tai välittäjä. Paketteihin saatetaan lisätä tai niistä poistaa nimikkeitä tarjoajan toimesta, joten kirjaston tulee varautua poistamaan ja lisäämään MARC- tietoja luetteloistaan. Kokoelmista peritään yleensä vuosittaista maksua. (Morris & Sibert, 2011, 99.)

Yksittäisen nimikkeiden valinta

Yksittäisten nimekkeiden valinta on yksi varhaisimmista e-kirjojen hinnoittelumalleista, ja se jäljittelee pitkälti painetun kirjan hankintaa (Schell, 2011, 76). Yksittäisiä nimikkeitä valitessaan kirjastoilla on suurempi kontrolli siitä, mitä kokoelmiin hankitaan. Yksittäisten nimikkeiden valinta vie kirjastoilta enemmän aikaa kuin kokoelmien tai pakettien hankkiminen. Se kuitenkin takaa, että kirjasto saa juuri sellaista aineistoa kuin se haluaakin. (Minčić-Obradović, 2011, 48-49.)

Kirjastot voivat halutessaan myös ensin määritellä ne yksittäiset nimikkeet, jotka se haluaa hankkia. Tämän jälkeen kirjasto se voi vertailla eri kustantajien ja välittäjien paketteja sen mukaan, mikä niistä sisältää eniten kirjaston haluamia nimikkeitä. (Walters, 2013, 197.)

Artikkeli- ja lukukohtainen lisensointi

Akateemisten kirjastojen puolelta on osoitettu kiinnostusta myös yksittäisten artikkelien tai kirjan lukujen hankintaan kokonaisen e-kirjan sijaan. Taustalla on ajatus, että esimerkiksi yksittäisiä kappaleita eri teoksista voitaisiin poimia tarpeen mukaan kurssimateriaaliksi. (Delquié & Polanka, 2011, 145.)

Käyttäjälähtöinen hankinta (PDA)

Käyttäjälähtöisestä hankinnasta puhuttaessa käytetään termejä "*patron-driven acquisition*" ja "*demand-driven acquisition*". Kyse on siitä, että hankinta toteutetaan kirjaston käyttäjien tarpeiden mukaan. Akateemisissa kirjastoissa monet e-kirjat jäävät vähälle

käytölle tai kokonaan käyttämättä. Kirjat, joita ei lainata, kuluttavat turhaan kirjaston resursseja. Käyttäjälähtöinen hankinta nähdään ratkaisuna tähän ongelmaan. (Cramer, 2013, 87-88.)

Käyttäjälähtöisessä hankinnassa voidaan tarjota asiakkaalle laajasti sisältöä, mutta maksetaan vain siitä, kun aineistoa todellisuudessa käytetään. Maksu peritään esimerkiksi käyttäjän avatessa e-kirjatiedoston luettavaksi. Kirjastot voivat pelätä, että e-kirjoja availaan umpimähkään ja että kirjasto joutuu tämän takia maksamaan turhasta. Tämän välttämiseksi kirjaston tulee ottaa huomioon, minkälaista aineistoa hankitaan, mihin hintaan ja kuinka paljon yksittäisestä käyttökerrasta maksetaan. (Schell, 2011, 76-78.)

Käyttäjälähtöisessä hankinnassa teosta voi yleensä tarkastella lyhyen ajan ennen kuin maksu peritään, joten kirjastoa ei laskuteta jokaisesta kerrasta, kun e-kirja klikataan auki. Kyse on niin sanotusta lyhytaikaisesta lainasta (*”short term loan”*). Kun tietty teos tai nimike on ollut lyhytaikaisessa lainassa määrätyn monta kertaa, ostautuu se automaattisesti kirjastolle. (Cramer, 2013, 88-89.)

Open Access- julkaisut

E-kirjojen kehityksen myötä on markkinoille ilmestynyt myös avoimia, kaikille vapaasti käytössä olevia e-aineistoja. Vapaasti käytettäviin e-kirjoihin viitataan yleensä termillä *”open access”* eli OA. OA- julkaisut saattavat olla myös käyttäjän vapaasti muokattavissa. Opettaja tai tutkija voi halutessaan julkaista omia julkaisujaan Internetiin kaikkien vapaasti saataville. (Chesser, 2011, 38.)

3.5 Lisenssiehdot

Kirjan käyttötapoihin liittyvät rajoitukset

E-kirjojen käyttöä voidaan kustantajan tai välittäjän toimesta rajoittaa monilla tavoin. Tyypillisimpiä rajoitteita ovat käyttöön, pääsyyn ja saatavuuteen liittyvät rajoitukset. Esimerkiksi e-kirjan kopiointia, tulostamista ja lukemista saatetaan rajoittaa. Kirjastot joutuvat tasapainottelemaan kustantajien sääntöjen ja käyttäjien tarpeiden välillä. Kirjastot haluavat taata käyttäjilleen aineistojen saatavuuden, mutta joutuvat samalla huomioimaan myös tekijänsuojan ja tekijänoikeuksien aiheuttamat rajoitukset. Tätä tehtävää vaikeuttaa

se, että tekijänoikeuslaki vaihtelee maittain mutta e-kirjat ovat yleensä globaalisti saatavilla. (Minčić-Obradović, 2011, 51.)

Käyttäjämäärän ja lisenssin keston rajoitukset

Kustantajat ja välittäjät saattavat rajoittaa e-kirjan yhtäaikaisten käyttäjien määrää, kokonaiskäyttöä ja lisenssin kestoja. Joskus e-kirjan käyttö saatetaan rajoittaa vain yhteen käyttäjään kerrallaan, ja tällaisissa tapauksissa e-kirjan lainaaminen jäljitteleekin pitkälle painetun kirjan lainaamista (Minčić-Obradović, 2011, 49). Kokonaiskäytön rajoituksella tarkoitetaan sitä, että lainauskertojen kokonaismäärää on rajoitettu. Lisenssin kesto määrittelee sen, kuinka kauan e-kirja on kirjastolla käytössä. Lisenssi saatetaan määrittellä kestämään esimerkiksi vuoden kerrallaan, jolloin kirjasto joutuu maksamaan aineistosta vuosittain, mikäli se haluaa jatkaa sen tilausta. (Besen & Kirby, 2014, 131-133.)

Organisaation koon vaikutus hinnoitteluun

Erilaiset rajoitteet vaikuttavat isoihin ja pieniin kirjastoihin eri tavalla. Kustantajat saattavat veloittaa samasta nimikkeestä suuremmilta kirjastoilta isomman summan kuin pienemmiltä kirjastoilta. Toisaalta taas lisenssin keston suhteen rajoitetuissa hankinnoissa isot ja pienet kirjastot maksavat saman hinnan, mutta käyttöä tulee todennäköisesti enemmän isoissa kirjastoissa, joten yksittäisen käyttökerran hinta on tällöin matalampi. Yhtäaikaisen käyttäjämäärän ollessa rajoitettu, voivat isommat kirjastot päätyä ostamaan e-kirjaa useamman kappaleen varmistukseksi sen saatavuuden. Kokonaiskäytön rajoituksilla ei ole vaikutusta niissä kirjastoissa, joissa lainauskerrat jäävät alle rajoitetun määrän. Kun lainauskertojen kokonaismäärää on rajoitettu, voidaan isommissa kirjastoissa ostaa e-kirjaa useampia kappaleita lainauskertojen lisäämiseksi. Pienet kirjastot voivat hyötyä sekä kokonaiskäyttöön että yhtäaikaiseen käyttöön liittyvistä rajoituksista. E-kirjat, joiden kokonaiskäyttöä tai yhtäaikaista käyttöä on rajoitettu, ovat usein halvempia ja pienet kirjastot saavat mahdollisuuden ostaa myös teoksia, joihin heillä ei muuten olisi varaa. Rajoituksista huolimatta kirjastot ovat usein valmiita maksamaan e-kirjasta enemmän kuin painetusta kirjasta. (Besen & Kirby, 2014, 131-134, 136.)

Kirjastojen välisen lainaamisen kieltäminen

Kirjastot voivat lainata vapaasti painettuja aineistojaan muihin kirjastoihin, mutta e-aineistojen kohdalla tämä ei ole mahdollista. Kiellon taustalla on kustantajien pelko tulojen

menettämisestä; lainaamisen salliminen voisi vaikuttaa e-kirjojen myyntiin. (Delquíe & Polanka, 2011, 144-145.)

3.6 Kokoelmatyö

E-aineistojen hallintaa verrataan usein painetun aineiston hallintaan. Painettu kirja ja e-kirja ovat kuitenkin erilaisia mediamuotoja, ja e-kirjakokoelmien hallintaan liittyy erilaisia ongelmia kuin painettujen kokoelmien hallintaan. E-kirjojen ajatellaan usein yksinkertaistavan hankintaprosessia ja aineistohallintaa suhteessa painettuun kirjaan. Toisaalta taas osa kirjastoista, jotka ovat aloittaneet e-kirjahankinnan, kokevat aineistohallinnan vievän liikaa aikaa. Tämä saattaa aiheuttaa haluttomuutta e-kirjojen hankintaan ja nostaa esiin kysymyksen e-kirjahankinnan kannattavuudesta. Koska kirjastot käyttävät huomattavia osuuksia hankintabudjeteistaan e-kirjakokoelmiin, on tärkeää varmistaa investoinnin kannattavuus. (Minčić-Obradović, 2011, 59-60, 116.)

E-kirjojen välittäjät tarjoavat yleensä ilmaisia MARC- tietoja e-kirjaoston yhteydessä. Voi kuitenkin olla, että välittäjän tarjoamat MARC- tiedot ovat puutteellisia ja sisältävät vain ISBN-koodin ja URL- linkin ostettuun nimikkeeseen. Laadukkaiden MARC- tietueiden luominen laajoihin e-kirjapaketteihin kustannustehokkaasti on haasteellinen tehtävä. (Morris & Sibert, 2011, 119.) Kustantajien tarjoamien MARC -tietojen heikon laadun vuoksi voi kirjasto päätyä laatimaan bibliografiset tiedot itse. Vaihtoehtona on käyttää joko samoja tietoja sekä painettuun versioon että e-kirjaversioon, tai luoda molemmille omat tietonsa. Yhteisiä tietoja käytettäessä e-kirjan lisääminen luetteloon on helppoa ja nopeaa, sillä se vaatii vain URL- osoitteen lisäämisen valmiiseen tietueeseen. E-kirjaversioon löytyminen on käyttäjälle helpompaa, kun se on linkitetty painetun kirjan yhteyteen. Yhteisten tietuetietojen tekeminen voi kuitenkin aiheuttaa lisätyötä siinä vaiheessa, kun URL- osoitteita joudutaan poistamaan manuaalisesti esimerkiksi silloin, kun kirjasta ilmestyy uusi versio. Erillisten tietuetietojen luominen e-kirjoille mahdollistaa monien kokoelmanhallintaan liittyvien tehtävien tekemisen automaattisesti ilman, että tietueita tarvitsee käsitellä manuaalisesti. Tästä hyötyvät etenkin sellaiset kirjastot, joilla on kokoelmissaan jopa satojatuhansia e-kirjoja. (Minčić-Obradović, 2011, 88-90, 94.)

Kun e-kirjat on hankittu, tulee ne linkittää kirjaston omaan kirjastojärjestelmään, jotta e-kirjakokoelma saadaan käyttäjien näkyville ja saataville. E-kirjakokoelman toimeenpanoon kuuluu keskeisenä myös käyttäjien tiedottaminen kokoelmista, sillä se lisää niiden

käyttöä. Kustantajan tulisi myös tarjota välineitä e-kirjakokoelmien mainostamiseen. Käyttäjätilastojen kerääminen on tärkeää, jotta saadaan arvioitua käyttäjämääriä ja sitä, kuinka nopeasti käyttäjät ovat omaksuneet kokoelmat käyttöönsä. (Springer, 2007.) E-kirjojen löydettävyyttä voidaan parantaa käyttämällä OpenURL -tekniikkaa, jonka avulla ne voidaan kirjaston näytöluettelon lisäksi löytää myös tietokantojen ja hakukoneiden kautta. Esimerkiksi Tampereen yliopiston kirjastossa on käytössä ExLibriksen tarjoama SFX- linkityspalvelu. (Schell, 2011, 78.)

Elektronisten aineistojen säilyttäminen ja pääsyn takaaminen aineistoon on hankalampaa verrattuna painettuun aineistoon. Painetut aineistot, jotka ovat vähällä käytöllä, voidaan viedä etävarastoihin säilytettäväksi. Kirjaston käyttäjä voi halutessaan pyytää pääsyä aineistoihin tai pyytää aineistoa lähetettäväksi kotikirjastoon, josta sen voi lainata. E-aineistojen kohdalla tällainen varastoiminen ei kuitenkaan ole mahdollista. Elektronisten aineistojen säilyvyyden takaamiseksi on kuitenkin kehitetty erilaisia ohjelmia. Stanfordin yliopiston kirjastot kehittivät 2000-luvun alussa avoimen lähdekoodin ohjelman LOCKSS (*Lots Of Copies Keep Stuff Safe*), jonka avulla paikallisten kopioiden säilyttäminen luvallisista sisällöistä on helppoa ja edullista. Vuonna 2008 syntyi kirjastonhoitajien ja kustantajien yhteistyön tuloksena CLOCKSS (Controlled LOCKSS), jonka avulla pyritään takaamaan akateemisten aineistojen säilyminen tuleville sukupolville. Kyse on niin sanotusta ”pimeästä arkistosta” (*”dark archive”*), jolla tarkoitetaan sitä, että pääsy aineistoihin on tiukkaan rajattu tai kokonaan estetty. Pääsyä rajoittamalla taataan aineistojen pysyminen vain niiden toimijoiden saatavilla, joilla on niihin käyttöoikeus. (Crosetto, 2011, 131-132.)

3.7 E-kirjakokoelman markkinointi ja käyttäjätilastojen kerääminen

E-kirjojen käyttöönottoon liittyy erilaisia teknisiä haasteita, mutta niiden lisäksi voi haasteeksi muodostua myös kulttuuriset esteet. Kirjastoilla on vähän mahdollisuuksia vaikuttaa teknisiin haasteisiin, mutta asenteisiin vaikuttaminen on mahdollista. Luomalla myönteistä kulttuuria e-kirjojen ympärille voidaan varmistaa, että e-kirjojen hankinta on kannattavaa. E-kirjakokoelman kannattavuus akateemisissa kirjastoissa edellyttää, että kirjoja mainostetaan ja niiden käyttöä pyritään edistämään. E-kirjoja tulisi markkinoida kaikille potentiaalisille käyttäjille, kuten kirjaston henkilökunnalle, opettajille ja opiskelijoille. Tiettyyn aihealueeseen tai oppiaineeseen erikoistuneiden kirjastonhoitajien tulee

olla tietoisia e-kirjojen eduista ja mahdollisista käyttötavoista omalla kentällään, jotta he voivat siirtää tietämystä myös alan opiskelijoille ja henkilökunnalle. Kirjastonhoitajien tulisi myös pysyä ajan tasalla erilaisista alustoista ja formaateista, joilla e-kirjoja käytetään. Myös opetushenkilökunnan olisi hyvä tietää, minkälaisia kokoelmia instituution kirjastossa on, jotta he voivat suositella e-kirjoja kursseillaan. Opiskelijoiden tulisi olla perillä e-kirjakokoelmista ja e-kirjan mahdollisista käyttötavoista. (Minčić-Obradović, 2011, 116-117.)

Kirjastot voivat markkinoida e-kirjakokoelmiaan monin eri tavoin. Erilaisia mainostustapoja ovat esimerkiksi ilmoitukset kirjaston Internet-sivujen etusivulla, artikkelit uutiskirjeissä ja blogeissa, yksityiskohtaiset opastukset yksittäisiin kokoelmiin sekä e-kirjojen käyttöön opastavat kurssit. (Minčić-Obradović, 2011, 116-117, 119.) Monilla kirjastoilla on myös e-kirjoille omistetut sivut osana Internet-sivustojaan (Dinkelman & Stacy-Bates, 2007; tässä Mincic-Obradovic, 2011, 117).

Keräämällä käyttäjätilastoja voidaan osoittaa e-kirjakokoelman hyöty kirjastolle. Käyttäjätilastoja on syytä kerätä sekä e-aineistosta että painetusta aineistoista. Hyödyllisyyden osoittaminen on oleellista etenkin silloin, jos suuri osa kirjaston hankintabudjetista menee e-aineistojen hankintaan. (Crosetto, 2011, 125-126.) Käyttäjätilastojen hyödyntäminen edellyttää, että eri resursseista saatua tietoa vertaillaan oikeudenmukaisesti. Esimerkiksi klikkausten määrä, sivulataukset ja kappaleiden latausmäärät voivat vaihdella suuresti alustojen välillä ja alustan sisälläkin. (Delquie & Polanka, 2011, 145.) Käyttäjätilastojen keräämiseksi ja tulosten analysoinnin helpottamiseksi on luotu erilaisia käytänteitä ja ohjelmia. Esimerkkinä tästä toimii useiden kirjastojen, kustantajien ja välittäjien maailmanlaajuisesti tukema COUNTER, jonka avulla julkaisijat ja välittäjät voivat tarjota elektronisten aineistojen käyttäjätilastoja johdonmukaisella, yhtenevällä tavalla. Näin kirjastot pystyvät vertailemaan useilta eri kustantajilta ja välittäjiltä saamiaan tietoja keskenään. (Counter- verkkosivusto, 2016.)

3.8 FinElibin e-kurssikirjahanke

Kansalliskirjaston FinElib- konsortio toteutti vuosina 2014-2016 e-kurssikirjahankeen, jonka tarkoituksena oli lisätä kotimaisten kurssikirjojen tarjontaa korkeakouluille ja saada kirjastoille kurssikirjakäyttöön soveltuvia lisenssimalleja. Lisäksi tavoitteena oli parantaa

e-kirjojen käytettävyyttä ja suunnitella hinnoittelu niin, että siinä huomioidaan kurssikirjoille tyypillinen jaksottainen käyttö. Projektin avulla haluttiin lisätä myös kotimaisten kustantajien tietoisuutta e-kurssikirjoista. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 3, 7, 9.)

Projektiryhmään osallistui yhteensä kuusi FinElibin edustajaa ja kahdeksan edustajaa yliopistoista ja ammattikorkeakouluista. Projektin osallistui neljä kustantajaa kirjastojen toiveiden perusteella: Edita Publishing, Gaudeamus Oy, PS-kustannus ja Vastapaino. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 11, 13.)

Projektiryhmässä koottiin yhteen kirjastojen asettamia vaatimuksia e-kirjoille. Kirjastot toivoivat selkeitä, ymmärrettäviä ja joustavia hinnoittelumalleja jotka taipuvat kirjastojen erilaisiin tarpeisiin. Kirjastojen mukaan e-kirjojen käyttöehtojen tulisi olla yhdenmukaisia, jotta niiden käyttäminen opetustarkoitukseen olisi mahdollisimman sujuvaa. Kirjastot toivoivat, että e-kirja julkaistaisiin samaan aikaan painetun version kanssa ja että e-kirjaversio hankinta olisi nopeaa ja sujuvaa. E-kirjojen käytettävyyttä ja löydettävyyttä olisi kirjastojen mielestä syytä parantaa. Käyttöliittymät, käyttöehdot, lukuohjelmat ja rekisteröitymistavat vaihtelevat palveluittain ja vaikeuttavat käyttäjän kokonaisuuden hahmottamista. Kirjastot esittivätkin, että tunnistautumisen tulisi olla mahdollista IP-osoitteen avulla, jotta useita käyttäjätunnuksia ei tarvita. Suojausmenetelmät eivät saisi kirjastojen mielestä rajoittaa ladattavan tiedoston käyttöä. E-kirjoja tulisi olla mahdollista käyttää myös mobiililaitteella. Oleellisena asiana kirjastojen näkökulmasta nousi myös e-kirjojen metadata. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 12-13.)

Pilotissa kirjastoille tarjottiin hankittavaksi yhteensä 253 kurssikirjanimikettä. Nimekkeet painottuivat yhteiskunta-, humanistisiin-, sosiaali-, ja kasvatustieteisiin sekä psykologiaan. Pilotissa e-kirja alustan toimittajaksi valittiin Ellibs. Ellibsin eduksi nähtiin se, että e-kirja-alusta oli jo ennen pilottia useimmilla korkeakoulukirjastoilla käytössä. Ellibsillä oli myös valmiiksi vakiintuneet asiakassuhteet suomalaisten e-kirjakustantajien kanssa ja valmius toteuttaa erilaisia lisenssimalleja projektin aikataulun rajoissa. Pilottiin valittiin kaksi erilaista lisenssimallia; yhtäaikaisten käyttäjien maksimimäärään perustuva malli ja lainauskertojen määrään perustuva malli. Mallissa, jossa yhtäaikaisten käyttäjien määrä oli rajattu, saattoi kirjasto ostaa haluamansa määrän yhtäaikaisia lainauskertoja nimekettä kohden. Kirjastoilla oli mahdollisuus valita annetuista käyttäjämääristä heille sopivimmat. Valittavana oli 1, 3, 5, 20 tai 50 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssit. Määräkokonaisuuksia oli mahdollisuus myös yhdistellä ja hankkia lisää myöhemmin tarpeen tullen. Kirjastot

saivat myös itse määritellä lainauskerran pituuden. Lainakertoihin perustuvassa lisenssissä kirjasto ostaa tietyn määrän lainakertoja nimekettä kohden. Tässä mallissa yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei rajoitettu. Pilotissa kirjastoille tarjottiin 25, 50, 100, 200 ja 400 lainakerran paketteja. Lainakertopaketti oli mahdollista asettaa loppuvaksi silloin, kun kaikki lainakerrat on käytetty tai tietyn määräajan umpeutuessa riippumatta siitä, oliko lainakertoja käytetty. Tässä mallissa käyttäjälle mahdollistettiin myös kirjan esikatselu. Esikatselun avulla lainakertoja ei kulu, jos tiedostoa tarkastellaan alle 10 minuuttia. Lisenssit, jotka mahdollistavat rajoittamattoman käytön, olisivat tulleet kirjastoille liian kalliiksi. Siksi päädyttiin rajattuihin malleihin. Pilotissa kirjoja ei hankittu konsortiohankintana, vaan kirjastot sopivat suoraan kustantajan kanssa niistä sisällöistä, joita halusivat käyttöönsä hankkia. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 14-16, 19.)

Lainakertoihin perustuvia paketteja hankittiin yhteensä 1060 kappaletta, joka on yli puolet enemmän kuin yhtäaikaisten käyttäjien lisenssipakettien hankinnan määrä (428 kappaletta). Hankinnat painottuivat pieniin paketteihin. Sekä yhtäaikaisten käyttäjien lisenssien- että lainakertoihin perustuvien lisenssien hankinta painottui pilotin alkuun. Lainakertoihin perustuvia lisensseihin kohdistui ostopiikki myös pilotin lopussa. Molemmilla tavoilla hankittuja lisenssejä täydennettiin pilotin aikana. Pilotissa mukana olleisiin e-kirjoihin tehtiin pilotin aikana yhteensä 29 396 lainaa. Pilotikirjojen käytön huomattiin mukailevan lukuvuoden rytmiä. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 20-22.)

Kotimaisia kurssikirjoja saatiin pilotin avulla enemmän tarjolle korkeakoulukirjastoille. Kirjastot pitivät myös hyvänä järjestelynä sitä, että he saivat itse valita haluamansa nimkkeet ja toimivat yhteistyössä suoraan kustantajan kanssa. Pilotin aikana e-kirjojen lainausmäärät Ellibsin alustalla lähes kaksinkertaistuivat. Ellibsin alustalle rekisteröityneiden käyttäjien määrä kaksinkertaistui. Lainausmäärät osoittavat, että e-kurssikirjoille oli korkeakouluissa kysyntää. Kirjoja lainattiin yhteensä noin 3000-4000 kertaa kuukaudessa. Hinnoittelumalleja pidettiin pääosin onnistuneina, ja niissä katsottiin olevan hyvin valinnanvaraa. Joissain kirjastoissa erilaisten mallien vertailu koettiin kuitenkin hankalaksi. Lisenssien määräaikaaisuutta pidettiin ongelmallisena, koska e-kirjoja ei voinut niillä hankkia pysyvään käyttöön. Kirjastot pitivät lisenssimaksuja liian korkeina. Etenkin vuosittain uudestaan maksettavien lisenssien takia e-kirjan loppuhinta olisi saattanut nousta kohtuuttoman suureksi. Pahimmillaan lisenssisen määräaikaaisuus saattoi johtaa siihen, että kirjasto jätti kirjan kokonaan hankkimatta. Vaikka e-kurssikirjoille on toivottu

kirjastojen toimesta myös lyhyempiaikaisia lisenssejä, kävi pilotissa ilmi, että myös monivuotisia ja pitkäaikaiskäyttöön oikeuttavia lisenssejä tarvitaan. Käyttökertoihin perustuvan lisenssin osalta kirjastot toivoivat, että kirjat olisivat käytössä niin kauan kuin lainauskertoja on jäljellä, vaikka määräaika loppuisikin. Hankintaprosessiin kirjastot olivat pääosin tyytyväisiä. E-kirja-alustan saavutettavuutta ja käytettävyyttä parannettiin El-libs-in toimesta käyttäjiltä saadun palautteen perusteella. (Mikkonen & Peltonen, 2016, 29-32, 35.)

4 TUTKIMUSASETELMA

Tutkimusaiheen valinnassa konsultoitiin Kansalliskirjaston FinElib- konsortiota. Käydyissä keskusteluissa pohdittiin esimerkiksi FinElibin kurssikirjahankkeen pohjalta esiin nousseita jatkotutkimusmahdollisuuksia. Aiheen laajuuden vuoksi tutkimusaiheen ja tutkimuskysymysten rajaaminen tuntui haasteelliselta. Lopulta tutkimus päätettiin rajata käsittelemään vain e-kurssikirjojen hankintaa, ja esimerkiksi e-kirjojen säilyttäminen ja koelmatyö tulevat työssä esille vain niiltä osin, kun ne ovat hankinnan kannalta merkityksellisiä. Toisaalta kiinnostuksen kohteeksi nousi myös painettujen kurssikirjojen hankinta verrattuna e-kurssikirjojen hankintaan; prosessien vertailu ja ne tekijät, jotka vaikuttavat aineistomuodon valintaan. Myös tämä näkökulma haluttiin ottaa tutkimuskysymyksissä huomioon.

Tutkimuskohteeksi valittiin Tampereen yliopiston kirjasto. Tutkimuksen rajaaminen koskemaan vain yhtä kirjastoa tehtiin siksi, että tutkimus olisi selkeästi rajattu eikä se paisuisi liian laajaksi. Tutkimuksen rajaaminen yhteen kirjastoon tarkoittaa sitä, etteivät tutkimustulokset ole sellaisenaan yleistettävissä koskemaan kaikkia akateemisia kirjastoja. Toisaalta Tampereen yliopiston kirjaston voidaan ajatella olevan hyvä valinta tapaustutkimuksen tekemiseen, koska se palvelee monitieteistä yliopistoa.

4.1 Tutkimuskysymykset

Tutkimuskysymyksien muodostumiseen vaikutti vahvasti taustakirjallisuus ja sen pohjalta luodut oletukset. Hypoteesina oli, että e-kurssikirjojen hankintaprosessi mukailee kirjallisuudessa kuvattua e-kirjojen hankintaprosessia esimerkiksi hinnoittelumallien ja hankintatavan valinnan suhteen. Etenkin ensimmäinen ja toinen tutkimuskysymys nojautuvat tähän ajatukseen.

Tavoitteena oli muodostaa tutkimuskysymykset niin, että niihin vastaamalla saataisiin mahdollisimman monipuolinen ja kattava kuva e-kurssikirjojen hankintaprosessista ja sen toteutumisesta ja siihen vaikuttavista tekijöistä. Tutkimuskysymykset alakysymyksiin ne ovat seuraavat:

- 1) Miten e-kurssikirjojen hankintaprosessi toteutuu Tampereen yliopiston kirjastossa?

- Miten prosessi on organisoitu?
 - Mitä erityisosaamista prosessi henkilökunnalta vaatii?
 - Millaisia hinnoittelumalleja käytetään?
 - Mistä tai keneltä e-kurssikirjoja hankitaan?
- 2) Mitkä ovat hankintaprosessiin vaikuttavia tekijöitä ja minkälaisia haasteita prosessiin liittyy?
- 3) Miten e-kurssikirjojen hankintaprosessi eroaa painettujen kurssikirjojen hankintaprosessista?
- Kuinka suuri osa hankitaan elektronisina, kuinka suuri osa painettuina?
 - Mitkä tekijät vaikuttavat siihen, kummassa muodossa hankitaan?

Ensimmäisellä tutkimuskysymyksen avulla halutaan luoda käsitys hankintaprosessista, sen eri vaiheista ja hankintaprosessiin osallistuvien työtaakasta, osuudesta ja pätevyydestä. Toisella tutkimuskysymyksellä halutaan selvittää niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat hankintaprosessissa tehtyihin päätöksiin ja vaikuttavat prosessin haastavuuteen. Kolmannen tutkimuskysymyksen tarkoituksena on nostaa esille sellaisia hankintaprosessiin liittyviä piirteitä, jotka ovat tyypillisiä erityisesti e-kurssikirjojen hankinnalle. Lisäksi halutaan selvittää painettujen ja e-kirjojen suhdetta ja muodon valintaan vaikuttavia tekijöitä kurssikirjojen hankinnassa.

4.2 Tutkimusmenetelmä

Tätä tutkimusta voisi kuvailla asiantuntijahaastattelulla toteutetuksi tapaustutkimukseksi. Tutkimusmenetelmäksi valikoitui asiantuntijahaastattelun tekeminen, koska haastattelulla oli mahdollisuus saada tarkempi kuvaus prosessista ja sen eri vaiheista. Haastattelun lisäksi aineistona käytettiin saatavilla olevaa, asiaa koskevaa dokumenttiaineistoa, jota kuvaillaan tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Haastattelu päätettiin toteuttaa ryhmässä, jotta haastatteluun osallistuvilla asiantuntijoilla olisi mahdollisuus täydentää toisiaan ja kommentoida toistensa esille nostamia asioita oman työtehtävänsä näkökulmasta.

Alastalon & Åkermanin (2010) mukaan ”*tapaus- ja historiallisessa tutkimuksessa asiantuntijahaastattelulla tarkoitetaan yleensä tilannetta, jossa haastateltavilta pyritään hank-*

kimaan tietoa tutkittavasta ilmiöstä tai prosessista”. Asiantuntijahaastattelussa kiinnostuksen kohteena ei siis ole haastateltava henkilö, vaan se tieto jota hänellä on tai oletetaan olevan. Asiantuntijahaastattelussa haastateltava on jonkin rajatun prosessin tai ilmiökentän asiantuntija. Asiantuntijoiden joukko on yleensä rajallinen ja harvoin korvattavissa muilla henkilöillä. (Alastalo & Åkerman, 2010.)

Asiantuntijahaastatteluun liittyy omat erityispiirteensä. Asiantuntijahaastattelulle tyypillistä on aineiston keruun ja analyysin limittyminen yhteen. Haastattelututkimus voidaan nähdä jatkumona, jossa aineiston keruuta seuraa aineiston analyysivaihe. Asiantuntijahaastattelussa analyysia tehdään kuitenkin jo ennen haastatteluvaihetta, perehtymällä tarkasteltavaa prosessia tai ilmiötä koskevaan dokumenttiaineistoon ja valmistautumalla näin myös haastatteluun. Haastatteluun voidaan valmistautua esimerkiksi räätälöimällä haastattelurunko haastateltavan mukaan ja perehtymällä haastateltavan taustoihin, taustaorganisaatioon ja siihen, miten haastateltava asemoituu suhteessa tutkittavaan ilmiöön. Tässä tutkimuksessa haastatteluun valmistauduttiin laatimalla haastattelurunko ja perehtymällä Tampereen yliopiston kirjaston verkkosivuilta saatavilla olevaan tietoon koskien e-kurssikirjojen hankintaa. Haastateltavia valmisteltiin haastatteluun lähettämällä heille etukäteen tietoa tutkimusaiheesta ja haastattelun teemoista. (Alastalo & Åkerman, 2010.)

Toinen asiantuntijahaastatteluun liittyvä erityispiirre on faktojen tunnistamiseen liittyvät ongelmat. Haastatteluaineiston käyttöön faktuaalisen tiedon lähteenä liittyy omat rajoituksensa. Haastattelu on vuorovaikutustilanne, ja tapahtumakulun kuvaus tässä tilanteessa tuotettu tulkinta. Tulkintaan tapahtumista vaikuttaa haastateltavan asema, henkilöhistoria ja tapahtumakuluihin liittyvät jännitteet. Tapahtumakulkujen kuvaukseen vaikuttavat myös sellaiset inhimilliset tekijät kuten asiantuntijan muisti tai mahdollinen halu kuvata ilmiötä tai tapahtumaa ”parhain päin”, itselle edullisessa valossa. (Alastalo & Åkerman, 2010.)

Kolmantena erityispiirteenä asiantuntijahaastattelussa on epäsuora ja vihjaileva informaatio. Erityisen varovainen pitää olla haastateltavan tehdessä tulkintaa toisten toimijoiden motiiveista ja valinnoista. Muiden toimijoiden käyttäytymistä koskeva kuvaus aina toisen käden tietoa, ja voi kertoa enemmän haastateltavan omista oletuksista ja jäsentämistavoista. Tästä syystä epäsuoraa tai vihjailevaa informaatiota ei tule käyttää sellaiseenaan faktakuvakseen. Tässä tutkimuksessa esimerkiksi haastateltavien arviot kustantajien ja välittäjien toiminnasta sekä motiiveista ovat epäsuoraa toisen käden tietoa. Mikäli asia

tuntuu prosessinkuvauksen kannalta oleelliselta, oikea tapa on käyttää aineistojen ristivalotusta. Tällä tarkoitetaan sitä, että vihje varmistetaan muuta kautta, vertaamalla tietoa muiden lähteiden tarjoamaan tietoon. (Alastalo & Åkerman, 2010.)

Neljäntenä erityispiirteenä ja haasteena voidaan pitää aineiston faktuaalisen ja kulttuurisen luennan yhdistämistä. Kulttuurinen lähestymistapa tulisi ottaa huomioon niin haastattelun suunnitteluvaiheessa kuin itse haastattelussakin. Esimerkiksi kysymykset haastattelussa voidaan esittää niin, että haastateltava saa kertoa asiasta omasta näkökulmastaan ja pystyy vaikuttamaan vuorovaikutustilanteeseen ja keskustelun suuntaan. (Alastalo & Åkerman, 2010.)

Asiantuntijahaastattelulla on usein kaksi tavoitetta. Ensimmäiseksi haastattelun avulla pyritään saamaan ”mahdollisimman tarkka kuvaus tutkimuksen kohteena olevan prosessin kulusta”. Toisena tavoitteena voi olla ”analysoida toimijoiden tapahtumakuluille tuottamia tulkintoja ja merkityksiä” (Alastalo & Åkerman, 2010). Tässä tutkimuksessa haastattelun tavoitteena on saada pääasiassa faktoihin perustuvaa tietoa. Haastattelussa haastateltavien omat kokemukset, näkemykset ja asioille antamat merkitykset ovat kuitenkin aina läsnä ja haastattelutieto on tuotettu vuorovaikutuksessa haastattelijan ja haastateltavan kanssa. Tämä on pyritty ottamaan haastattelun analyysissä huomioon, eikä kokemuksellista puolta voida kokonaan sulkea tutkimuksen ulkopuolelle. Esimerkiksi se, minkä haastateltavat kertovat olevan hankintaprosessissa haasteellista tai helppoa, pohjaa heidän omaan kokemukseensa ja näkökulmaansa. (Alastalo & Åkerman, 2010.)

4.3 Aineiston keruu ja analyysi

Tärkeänä aineistona tutkielmassa toimi taustakirjallisuus ja haastattelu. Näiden lisäksi tutkielman lähteenä on käytetty Tampereen yliopiston kirjaston verkkosivuja, Tamcat-tietokantaa, kirjastolta saatuja tilastotietoja ja kirjaston oppaita koskien e-kirjoja ja kurssikirjahankintaa. Osa tilastotiedoista on saatu KITT2-tietokannasta. Haastattelun jälkeen tietoja on täydennetty sähköpostilla käytyjen keskustelujen sekä kirjastolta käyttöön saadun materiaalin avulla.

Aineiston keruu alkoi tutustumisella aihetta koskevaan kirjallisuuteen ja materiaaliin. Taustakirjallisuuteen perehtymisen myötä muodostui käsitys prosessista ja sen eri vaiheista. Aineiston ja taustakirjallisuuden perusteella tein haastattelurungon, johon listasin

haastattelussa esille nostettavia kysymyksiä ja teemoja. Haastattelurunko mukailee pitkälti kirjallisuuskatsauksesta saatua kuvaa prosessista ja sen eri vaiheista (liite 1).

Haastattelu sovittiin sähköpostilla käydyn yhteydenpidon perusteella. Lähetin kirjastolle tutkimussuunnitelmani, joka sisälsi tutkimuskysymykset ja johdatuksen aiheeseen. Myöhemmin toimitin haastateltaville vielä listan haastattelun teemoista, jotta he voisivat valmistautua haastatteluun (liite 2). Haastateltavat valikoituivat sen mukaan, millä kokoonpanolla katsottiin saatavan kattavin ja monipuolisin käsitys tutkimusaiheesta ja kenellä arvioitiin olevan eniten tietämystä ja kokemusta e-kurssikirjojen hankinnasta. Haastattelussa oli mukana yhteensä viisi henkilöä, jotka tekevät Tampereen yliopiston kirjastossa e-kurssikirjojen hankintaa, kokoelmatyötä tai ovat muulla tavalla tekemisissä aiheen kanssa. Vaikka tutkielmassa keskityttiinkin kirjojen hankintaan, katsottiin silti hyväksi, että haastattelussa olisi mukana myös kokoelmatyöstä vastaava ihminen. Haastateltavista tarkemmin liitteessä 3. Haastattelu kesti noin kaksi tuntia, ja se nauhoitettiin.

Tutkielman tukena on käytetty Ruusuvuoren ym. (2010) teosta *Haastattelun analyysi* haastattelun analyysin ja sen vaiheiden tekemiseen, ottaen kuitenkin huomioon asiantuntijahaastattelua koskevat erityispiirteet. Haastatteluaineisto käsiteltiin litteroimalla se kokonaisuudessaan. Koska kyseessä on asiantuntijahaastattelu ja tarkastelun kohteena asiasisältö, en katsonut tarpeelliseksi tehdä litterointia sellaisella tarkkuudella, kuin se ehkä tehtäisiin, jos tarkastelun kohteena olisi esimerkiksi haastateltavien vuorovaikutus ja keskinäiset suhteet. Rajattua tapahtumakulkua tai prosessia tutkiessa vähemmän tarkka litterointi riittää. Litteroinnissa eroteltiin kuitenkin haastateltavien puheenvuorot toisistaan. Myös esimerkiksi tauot puheessa tai keskustelussa sekä esimerkiksi mahdollista epävarmuutta ilmaisevat muminat kirjattiin ylös. (Ruusuvuori ym., 2010 [1]; Ruusuvuori ym., 2010 [2]; Ruusuvuori, 2010.)

Haastatteluaineistoon perehtymisen jälkeen aloitettiin aineiston analyysi. Analyysin alussa aineisto luokiteltiin erilaisten teemojen alle. Teemat olivat osittain samoja kuin haastattelurungossa, mutta haastatteluaineistoon perehtymisen myötä esille nousi myös uusia teemoja, joita ei ennen haastattelun tekoa osattu ottaa huomioon. Aineistosta toistuvasti esiin nousevat ilmiöt tai aiheet, kuten esimerkiksi e-kurssikirjojen saatavuuteen liittyvät ongelmat, otettiin analyysissä huomioon. Analyysissä pyrittiin erottamaan toisis-

taan faktatieto ja kokemuksellinen tieto. Esimerkiksi prosessin haasteiden, ongelmakoh-
tien ja helpoksi koettujen vaiheiden osalta haastateltavien oma kokemus on isossa roo-
lissa.

Haastattelussa epäselviksi jäätyjä kohtia täydennettiin myöhemmin lisäkysymyksillä säh-
köpostin välityksellä. Sähköpostilla välitettyihin kysymyksen vastasivat haastattelussa
mukana olleet henkilöt. Kysymykset saattoivat koskea yksittäisiä sanoja, joista ei nauhoi-
tuksessa saanut selvää, kuten esimerkiksi kustantajien tai välittäjien nimiä, epäselviksi
jääneitä termejä tai ne saattoivat olla tiettyä vastausta koskevia täsmentäviä kysymyksiä.
Lisäksi tiedusteltiin muun muassa haastattelussa mainittujen materiaalien käyttömahdol-
lisuuksia.

Tutkielmaan valittuja sitaatteja on käsitelty helpommin luettavissa olevaan muotoon. Joi-
takin sitaatteja on myös yhdistelty, mikäli ne ovat olleet saman puhujan lausumia ja puhe
on keskeytynyt esimerkiksi toisen henkilön kommentoinnin vuoksi. Lisäksi sitaateista on
poistettu useaan kertaan toistuvia sanoja sekä täytesanoja kuten ”öö”, ”niinkun”, ja ”tota”.
Osasta sitaateista on muodostettu kokonaisia lauseita ja niihin on lisätty pilkkuja ja pis-
teitä luettavuuden parantamiseksi. Jos sama asiasisältö on toistunut samassa sitaatissa
useamman kerran, on sitaattia saatettu karsia asian osalta.

Laadullisessa haastattelututkimuksessa on yleensä ollut tapana haastateltavien tunnistamattomaksi tekeminen. Asiantuntijahaastattelussa täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että
*”rajatulla asiantuntijakentällä toimijoiden anonymisoiminen on kuitenkin harvoin mah-
dollista ilman, että olennaista asiasisältöä häviää samalla”* (Alastalo & Åkerman, 2010).
Anonyymiksi tekeminen voi olla vaikeaa myös siksi, että kentän toimijoiden on yleensä
helppo tunnistaa toisensa ja analysoitava tapaus haastattelusta. Tutkimuksessa haastatel-
tavien henkilöllisyyden salaaminen ei siis ole täysin mahdollista. Henkilöt saattavat olla
helposti tunnistettavissa esimerkiksi kommenttiensa tai työtehtäviensä perusteella. (Alas-
talo & Åkerman, 2010.)

Kuten aikaisemmin on jo tuotu esille, tulokset eivät ole sellaisenaan yleistettävissä kos-
kemaan muita akateemisia kirjastoja. Tuloksia kuitenkin verrataan taustakirjallisuudesta
saatuun tietoon, ja näin voidaan arvioida, missä määrin tulokset ovat linjassa aiemman
tutkimuksen kanssa.

5 TULOKSET

E-kurssikirjojen hankintaprosessi on Tampereen yliopiston kirjastossa hyvin organisoitu ja jäsentynyt prosessi. E-kurssikirjojen hankinnan ja kokoelmatyön tueksi on luotu erilaisia käytäntöjä ja apuvälineitä, kuten kurssikirjahankinnan periaatteet ja kurssikirjakoodisto. Haasteelliseksi e-kurssikirjojen hankintaprosessissa osoittautui e-kirjamaailman jatkuva muuttuminen ja kehittyminen sekä välittäjien, erilaisten lisenssimallien ja käyttöliittymien vertailu. Kurssikirjojen huono saatavuus nousi esiin yhtenä ongelmallisena tekijänä. Huonon saatavuuden katsottiin koskevan etenkin suomenkielisiä teoksia. Kokoelmatyön osalta haasteelliseksi koettiin e-kirjaformaattiin alttius muutoksille.

Tässä luvussa esitellään tutkimuksen tulokset. Luvussa 5.1. käsitellään e-kirjojen hankintaa ja kokoelmaa tilastotietojen valossa, sekä kerrotaan kurssikirjahankinnan periaatteista ja käytännöistä Tampereen yliopiston kirjastossa. Luvuissa 5.2. ja 5.3. käydään läpi haastattelun tulokset. Luvussa 5.2. käydään läpi e-kurssikirjojen hankintaprosessi sekä tuodaan esille prosessiin vaikuttavia tekijöitä. Luku 5.3. käsittelee sellaisia e-kurssikirjojen hankinnassa huomioon otettavia seikkoja, jotka ilmenevät e-kurssikirjojen käytössä ja kokoelmatyössä. Luvussa 5.4. on koottu yhteen tutkimuksen tulokset tiivistetyssä muodossa.

5.1 E-kirjat Tampereen yliopiston kirjastossa

Tampereen yliopisto on Suomen suosituin monialayliopisto, johon hakijoita on vuosittain yli 10 000. Tutkinto-opiskelijoita Tampereen yliopistossa on yhteensä 14 712. Yliopiston tiedekunnat ovat johtamiskorkeakoulu, kasvatustieteiden tiedekunta, luonnontieteiden tiedekunta, lääketieteen ja biotieteiden tiedekunta, viestintätieteiden tiedekunta, yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Tampereen yliopiston kirjastoon kuuluu kaksi eri kirjastoa, pääkampuksella sijaitseva Linna-kirjasto sekä Kaupin kampuksella sijaitseva Arvo-kirjasto. Linna-kirjastoon hankitaan kasvatustieteiden tiedekunnan, luonnontieteiden tiedekunnan, viestintätieteiden tiedekunnan, yhteiskuntatieteiden tiedekunnan sekä johtamiskorkeakoulun opinto-ohjelmien kurssikirjallisuus. Lääketieteen ja biotieteiden tiedekunnan sekä terveystieteiden kurssikirjat hankitaan Arvo-kirjastoon. (Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [2].)

5.1.1 Hankinta

E-kirjat hankitaan Tampereen yliopistossa tyypillisimmillään välittäjän kautta. Yleisimmin käytettyjä e-kirjapalveluja ovat esimerkiksi ProQuestin Ebook Central, MyiLibrary, Ebscon eBook Collection ja kotimaisia e-kirjoja tarjoava Ellibs. Välittäjistä kerrotaan tarkemmin liitteessä 4. E-kirjoja tilataan satunnaisesti myös suoraan kustantajilta, kuten Wileyltä, Springeriltä ja Sagelta. Suoraan kustantajalta hankitut e-kirjat ovat yleensä haku-teoksia tai vastaavan tyyppisiä teoksia.

Taulukko 1: Kurssikirjahankinnat 2010-2016

KURSSIKIR- JAT	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>nimekkeet</i>	448	209	1174	490	206	1021	250
<i>painetut</i>	1522	569	3648	1484	745	2845	811
<i>e-kirjat</i>	32	56	149	162	35	329	77

Yllä olevassa taulukossa (Taulukko 1) on nähtävissä Tampereen yliopiston Linna-kirjaston kurssikirjahankinnat vuodesta 2010 vuoteen 2016. Taulukkoon eivät sisälly lääketieteen ja biotieteiden tiedekunnan sekä terveystieteiden kurssikirjat, jotka hankitaan Arvo-kirjastoon. Taulukosta voi nähdä, että niinä vuosina, kun opintovaatimukset vaihtuvat, kurssikirjoja hankitaan huomattavasti muita vuosia enemmän, koska opintovaatimusten vaihtuminen saattaa tuoda muutoksia myös kurssilla käytettävään kirjallisuuteen. Opintovaatimukset ovat vaihtuneet vuosina 2012 ja 2015. E-kirjoja on kurssikirjoiksi hankittu vaihtelevia määriä. Suurimmat e-kirjojen hankintamäärät ovat olleet opintovaatimusten vaihtuessa, vuonna 2012 149 kappaletta ja vuonna 2015 329 kappaletta.

E-kirjojen osuus hankituista kurssikirjoista selviää taulukkoa 1 tarkastelemalla. Taulukosta on laskettu e-kirjojen osuus hankituista nimikkeistä. Vuonna 2016 kurssikirjoja on hankittu 250 nimekettä, joista 77 on hankittu e-kirjana. Niteitä eli painettuja kurssikirjoja on hankittu 811 kappaletta. E-kirjoina kurssikirjoja on siis hankittu 30, 8 % hankituista nimikkeistä. Laskemalla yhteen e-kirjojen hankintamäärä ja niteet on selvitetty, kuinka monta kappaletta kurssikirjoja on tilattu yhteensä. Tämän jälkeen on laskettu e-kirjojen osuus tästä kokonaismäärästä. Niteitä ja e-kirjoja on vuonna 2016 hankittu yhteensä 888

kappaletta, joista 8,7 % on e-kirjoja. Alla olevassa taulukossa on kuvattu vuosittain e-kirjojen osuus hankituista nimikkeistä (osuusN) ja kokonaiskappalemäärästä (osuusK).

Taulukko 2. E-kurssikirjojen osuus hankituista kurssikirjoista.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
osuusN	7,1 %	26,8 %	12,7 %	33,1 %	17 %	32,2 %	30,8 %
osuusK	2,1 %	9 %	3,9 %	9,8 %	44,9 %	10,4 %	8,7 %

Kuten taulukosta saattaa huomata, e-kurssikirjojen hankintamäärä suhteessa hankittuihin nimekkeisiin ja kappalemäärään on vaihdellut vuosi vuodelta, eikä siinä ole havaittavissa selkeää, vuodesta toiseen etenevää nousua tai laskua. Suurimmillaan e-kirjojen osuus hankituista kurssikirjanimekkeistä on ollut vuonna 2013 (33,1 %), ja alimmillaan vuonna 2010 (7,1 %). Hankittujen kurssikirjojen kokonaiskappalemäärästä e-kirjoja on ollut eniten vuonna 2014 (44,9 %), ja vähiten vuonna 2010 (2,1 %).

Opintovaatimukset vaihtuvat Tampereen yliopistossa nykyään kolmen vuoden välein. Kurssikirjanhankinnan keskittyminen vuosiin jolloin opintovaatimukset vaihtuvat aiheuttaa sen, että hankinnan määrärahat eivät ole vertailukelpoisia keskenään vuositasolla. Viime vuosina kurssikirjat on hankittu yhteisestä hankintamäärärahasta, eli niille ei ole ollut erillistä määrärahaa.

Tampereen yliopisto on FinElib- konsortion jäsenorganisaatio, ja suuri osa e-aineistosta hankitaankin FinElib- konsortion kautta. Hankittavat aineistot eivät kuitenkaan ole varsinaisesti e-kurssikirjoja, vaikka konsortion kautta hankittuihin aineistoihin saattaa sisältää kurssivaatimuksissa olevaa aineistoa. Tällaisia aineistoja ovat lähinnä Ellibs ja Ebrary Academic Complete –kokoelmat. Tampereen yliopisto oli myös mukana Kansalliskirjaston FinElib- konsortion projektissa, jonka tarkoituksena oli saada lisää kotimaisia kurssikirjoja akateemisille kirjastoille. Haastateltavat kokivat projektin onnistuneeksi, koska kirjastoilla oli mahdollisuus vaikuttaa hankittaviin nimikkeisiin. Konsortiohankinnan ongelmaksi koetaan kuitenkin kirjastojen vaihtelevat tarpeet; eri yliopistoilla on käytössään eri kurssikirjat.

Tampereen yliopiston kirjastossa kurssikirjojen hankinta perustuu periaatteisiin, jotka on kerrottu kirjaston kurssikirjahankintaa koskevassa oppaassa. Opas on saatavilla kirjaston verkkosivuilla. Kirjasto hankkii kokoelmiinsa Tampereen yliopiston tutkintovaatimukseen kuuluvaa kirjallisuutta. Kurssikirjoiksi hankitaan tutkinto-ohjelmien ja kielikeskukseen kirjastoon ilmoittama kirjallisuus. (Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [2]; Kurssikirjahankintaopas, 2017.)

Maksimimäärä kirjoja kurssikirjakokoelmassa on 25 kappaletta nimekettä kohden. Lisäksi kurssikirjojen lyhytaikakokoelmaan hankitaan yhtä nimikettä 1-5 kappaletta. Kurssivaatimukseen kuuluvista kirjoista hankitaan e-versio painetun rinnalle aina, kun se on mahdollista. E-kirjat parantavat kysytyjen kurssikirjojen saatavuutta. Hankittavien teosten kappalemäärät vaihtelevat sen mukaan ”*mihin tutkintovaatimusten kohtaan kurssikirjoja tilataan ja kuinka monta opiskelijaa kurssiin tai tenttiin osallistuu*” (Kurssikirjahankintaopas, 2017). Esimerkiksi yleisenä tenttipäivänä tentittäviä kaikille pakollisia perus- ja aineopintoihin kuuluvia teoksia hankitaan yksi kappale viittä opiskelijaa kohden ja lyhytlainakokoelmaan 1-5 kappaletta, kun taas vaihtoehtoisia teoksia hankitaan 1-5 kappaletta ja lyhytlainakokoelmaan yksi kappale. Yleisenä tenttipäivänä tentittäviä syventäviin ja jatkotutkintojen opintoihin kuuluvia teoksia hankitaan 1-5 kappaletta, ja lyhytlainakokoelmaan yksi kappale. Tutkintovaatimukseen kuuluvaa kaunokirjallisuutta hankitaan kokoelmaan yksi kappale. Kappalemääristä voidaan poiketa, mikäli käytettävissä on kirjan elektroninen versio. Suositus on, että kurssien oheisluettavaksi aineistoksi otettaisiin e-kirjoja ja elektronisia artikkeleita. (Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [2]; Kurssikirjahankintaopas, 2017.)

Koska usein vaihtuvat kurssivaatimukset sitovat kirjaston käytössä olevaa aineistomäärää, olisi kirjaston kannalta suotuisaa, että hankittavaksi tulevat kurssikirjat pysyisivät kurssivaatimuksissa mahdollisimman pitkään. Kirjasto toivoo, että elektronisia aineistoja suosittaisiin kurssikirjallisuuden valinnassa. (Kurssikirjahankintaopas, 2017.)

Selkeät periaatteet helpottavat kurssikirjojen hankintaa. Kurssikirjahankinnan periaatteet ovat sekä kirjaston että opettajien tiedossa. Hankintamääriä ei tarvitse miettiä erikseen, koska ne määritellään periaatteissa. Kurssille osallistuvien oppilaiden määrää joudutaan kuitenkin arvioimaan. Periaatteilla varmistetaan, ettei kurssikirjoja hankita kohtuuttomia määriä. Kurssikirjat jäävät vanhentuessaan käyttämättömiksi ja ne joudutaan hävittämään.

”--.koska sillon me voidaan vedota niihin eikä se riistäydy että niillä opettajillakin on niinku vastuuta siitä. Ja nythän on sähkötentit ja muut, että ennen se oli että järjesti riittävästi tenttikertoja mutta nyt se on helpompaa se...ettei oo joskus voinu vaikka 100 kirjaa niin.. ja aina vaan lisää ja lisää niinku munaisina aikoina niin sehän riistäyty ihan mahdottomaks--”

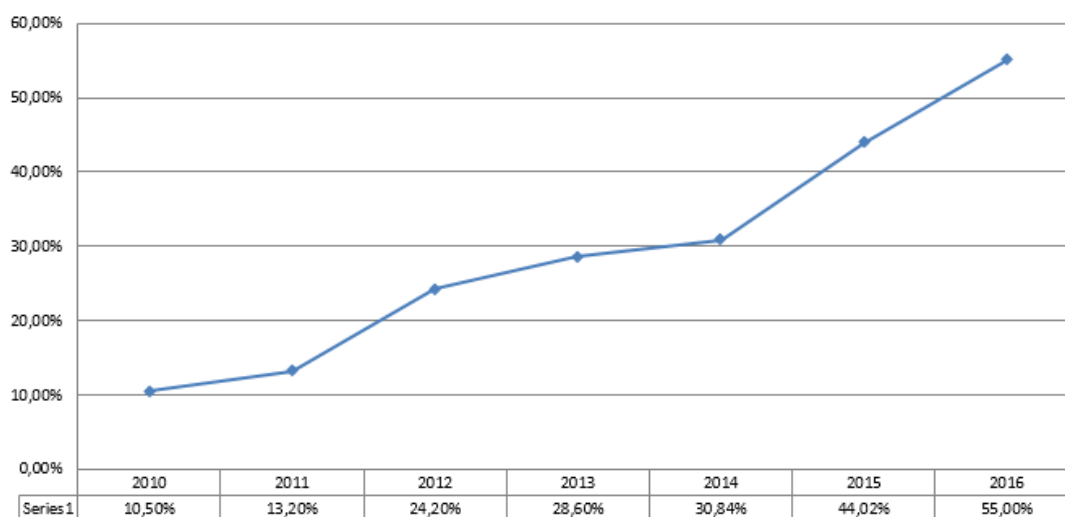
”-- sit ne vanhenee ja täytyy poistaa ja heittää roskeen ku ei niitä kukaan osta”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Jos kurssikirjaa ei hankita heti maksimimäärää, on mahdollista hankkia lisäkappaleita myöhemmin syksyllä tarpeen vaatiessa, esimerkiksi jos kirjaan on paljon vaurauksia. Säännöistä voidaan myös joustaa hankkimalla kurssikirjoja enemmän kuin periaatteissa on määritelty. Kurssikirjojen maksimihankintamäärää painetuille kirjoille ei kuitenkaan ylitetä.

5.1.2 Kokoelma

Kirjaston e-aineistot sisältävät ”opetukselle, opiskelulle ja tutkimukselle keskeisiä e-lehtiä, e-kirjoja, elektronisia hakuteoksia ja tietokantoja” (Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [1]). Aineistot ovat kirjaston tiloissa kaikkien vapaasti käytettävissä. Elektronisia aineistoja voi pääsääntöisesti käyttää Tampereen yliopiston ja Tampereen yliopistollisen sairaalan verkkoon kuuluvilla tietokoneilla niin kirjastossa kuin muissakin tiloissa. (Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [1].)

1

Kuva 1: E-kurssikirjojen osuus painetuista kurssikirjoista vuosina 2010-2016.

Oheisessa kuviossa (Kuva 1) on havainnollistettu e-kurssikirjojen osuutta painetuista kurssikirjoista vuosina 2010-2016. Mukana ovat myös Arvo-kirjaston oppiaineiden e-kirjat. E-kurssikirjojen osuus painetuista kurssikirjoista on saatu laskemalla kurssikirjakoo- deista ensin voimassa oleviin tutkintovaatimuksiin kuuluvat painetut kurssikirjat ja tarkastelemalla, kuinka paljon niistä löytyy e-kirjaversiona. Esimerkiksi vuonna 2016 huomioon on otettu ne kurssikirjat, jotka ovat tutkintovaatimuksissa vuosina 2015-2017.

E-kurssikirjojen osuus painetuista kurssikirjoista on laskettu ensimmäisen kerran vuonna 2006, jolloin se on ollut 4,3 %. Kuten kuvioista on havaittavissa, on e-kurssikirjojen osuus painetuista kurssikirjoista kasvanut vuosi vuodelta. Vuonna 2010 e-kurssikirjojen osuus on ollut 10,5 prosenttia, kun vuonna 2016 painetuista kurssikirjoista 55 % on löytynyt e-kirjaversioina. Syyskuussa 2016 kurssikirjojen kieliä tarkasteltaessa kurssikirjoista noin 77% englanninkielisistä ja noin 28% suomenkielisistä löytyy kirjaston kokoelmista myös e-kirjana (Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [3]).

5.2 E-kurssikirjojen hankinta

5.2.1 Kurssikirjahankinnan valmistelu

Kurssikirjahankinta käynnistyy keväisin, jolloin kirjasto lähettää tiedekunnille tiedotteen, ”kurssikirjakirjeen”, jossa käytännön ohjeiden lisäksi kerrotaan ajankohtaisista asioista kurssikirjoja koskien. Lisäksi kurssikirjakirjeessä muistutetaan, että opettajat suosisivat valinnoissaan e-kirjoja ja valitsisivat kurssikirjoja kirjaston omista kokoelmista ja e-aineistoista.

”Joo, no, periaattessahan se kurssikirjahankinta lähtee liikkeelle tässä kevään aikana, elikkä määhän lähetän sitten tiedekunnille tiedotteen, ja e-kurssikirjakirjeen jossa puhun ajankohtaisista asioista esimerkis viimeks oli tässä Ellibs-asiaa ja että sinne tulee näitä kotimaisia e-kirjoja ja ja sitten siinä on myös niinku ihan sitte käytännölliset ohjeet että mihin mennessä pitää lähettää ne kurssikirjahankintaehdotukset.”

”Mutta se kans sitten liittyy tähän siihen kun että mitä me viestitään niille opettajille että ne katsois jo näistä ku meillä on kirjakokoelmia joissa on yli satatuhattakin e-kirjaa, että sieltä että jos löytys joku joku e-kirja jonka vois ottaa kurssikirjaks niin että niinku valmiina olevista kokoelmista löytäisivät niitä kurssikirjoja niin se olis hyvä mutta, ehkä jonkin verran sitä tapahtuu mutta, .en osaa sit sanoo missä määrin että--”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Tutkinto-ohjelmat ilmoittavat uudet kurssikirjat kirjastoon hankintaehdotuslomakkeella. Ilmoitukset tulee tehdä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja viimeistään lukuvuoden

alkua edeltävän toukokuun aikana. Lomakkeeseen tulee merkata tieto siitä, mihin tutkintovaatimusten kohtaan ehdotettava kirja kuuluu, kuinka usein sitä voidaan tenttiä lukuvuoden aikana sekä kurssille mahdollisesti osallistuvien opiskelijoiden määrä. Mitä aikaisemmin tutkinto-ohjelma ilmoittaa kurssivaatimuksiin kuuluvista teoksista, sitä parempi mahdollisuus kirjastolla on tarkastaa teosten saatavuus ja sitä varmemmin ne ovat opiskelijoiden käytössä lukuvuoden alkaessa. Jos kirjasto ei saa tutkinto-ohjelmalta ilmoitusta tarvittavasta aineistosta, kirjasto hankkii sen vasta tarkistettuaan opinto-oppaan ja selvitettyään tarvittavat lisätiedot kuten tenttikirjan pakollisuuden ja kurssille osallistuvien opiskelijoiden lukumäärän. (Kurssikirjahankintaopas, 2017.)

5.2.2 Hankintaprosessin organisointi

Haastatteluhetkellä Tampereen yliopiston kirjaston hankinta- ja kokoelmatiimiä johtaa tietoaineistopäällikkö. Tiimissä mukana olevat tietoasiantuntijat vastaavat hankintaprosessin eri vaiheista. Yksi tiimin tietoasiantuntijoista vastaa kurssikirjahankinnasta, koordinoi sitä ja on yhteydessä tiedekuntiin. Kurssikirjojen tilaaminen on toisen tietoasiantuntijan vastuulla. Lisäksi tiimissä on mukana yleiskokoelman e-kirjojen tilaamisesta ja e-kirjatietokannoista ja PDA- hankinnasta vastaava tietoasiantuntija, sekä sisällönkuvailusta ja luetteloinnista vastaava tietoasiantuntija.

Työnjako kaipaisi haastateltavien mukaan kehittämistä. Haastattelussa nousi esille, että kurssikirjahankinnan joitakin tehtäväalueita voisi hoitaa useamman henkilön sijaan yksi ihminen. Kurssikirjojen hankkimisen, hankintaprosessin koordinoimisen sekä tiedekuntiin yhteydenpidon voisi yhdistää samalle henkilölle hoidettavaksi. Näiden tehtävien jakaminen kahdelle henkilölle on ollut aikaisemmin perusteltua, mutta se ei välttämättä ole sitä enää nykypäivänä.

”No määhän on ajatellu sitä että kun tää nyt kurssikirjahankinta sehän on tässä muttunu kymmenenki vuoden aikana niin määhän ajattelisin että nykytilanteessa voitais mieltää se että yks henkilö koordinoi-- että se joka hankkii niin se myös koordinoi sitä, ja on vastuussa eli tavallaan että sillä ois niinku mun ja (nimi) tehtävät yhdessä. Että ei tässä tarvi mun mielestä olla kaks erillistä, vaan että se joka hankkiikin niin on yhteydessä tiedekuntiin—joo eli tarkotan että tää on muuttunu aikaisemmin kun tosiaan niinkun--oli kaikkia näitä e-kurssikirjahankkeita ja tämmösiä niin sillon se oli niinkun mun mielestä perusteltua että oli kaks ihmistä. mutta nyt se on muuttunu niin paljon että nyt yks ihminen vois tehdä sitä.”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Haastateltavat kokevat, että Tampereen yliopiston kirjastossa e-kurssikirjojen hallinta saattaa olla jäsentyneempää kuin muissa kirjastoissa. Yhtenä merkittävänä syynä tähän haastateltavat pitävät käytössä olevaa kurssikirjakoodistoa ja kurssikirjahankinnan periaatteita, jonka avulla kokoelmat pysyvät paremmin hallinnassa. Kirjasto on saanut myös positiivista palautetta e-kirjojen hyvästä saatavuudesta ja siitä, että saatavilla on paljon erilaisia e-kirjatietokantoja.

”Niin tosta onnistumisesta nyt mulla tuli ainakin sellanen mieleen että ehkä me siinä mielessä ollaan onnistuttu aika hyvin tässä e-kurssikirjojenkin hankinnassa ja ylipäättäänkin e-kirjojen hankinnassa, että tulee mun mielestä sellasta viestiä tuolta ulkopuolelta että meidän kirjastossa on jotenkin paljon e-kirjoja käytössä ja paljon erilaisia e-kirjatietokantoja, ehkä moneen tai joihinkin muihin kirjastoihini verrattuna—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Haastateltavat kokevat olevansa itseoppineita e-kurssikirjahankinnan suhteen. Haastateltavia ei ole varsinaisesti koulutettu asiasta, vaan he ovat oppineet käytännön työn kautta. Jokaisen kurssikirjahankinnassa mukana olevan on syytä tuntea kurssikirjahankinnan periaatteet. Lisäksi e-kurssikirjojen hankinnassa tarvitaan e-kirjamaailman tuntemista ja muutoksissa mukana pysymistä. Hyödyksi on tuntea myös e-kirjoja tarjoavat palvelut ja tietää niiden eri ominaisuuksista. Haastateltavien mielestä olisi hyvä tuntea myös e-kirjojen teknistä puolta syvemmän ymmärryksen muodostamiseksi. Tietämys auttaisi esimerkiksi palveluihin liittyvien teknisten ongelmien ymmärtämisessä.

”--pysyä ajan tasalla ja koko ajan kehittyä kaikki tulee uutta niin, siinä maailmassa mukana pysyminen, ja kyllä jonkun verran tän teknisen puolenkin tunteminen--ja kaikki nää lukuohjelmat ja lataaminen ja niihin liittyvät tekniset ongelmat, mä oon vaan joskus kyllä et meillä on sellanen-- joka on sitten perehtynyt enemmän sitten asiakkaitten semmisiin hyvin teknisiin ongelmiin, että meillä loppuu se tieto jossain vaiheessa kyllä että”

(Haastattelu 16.2.2017.)

5.2.3 Kurssikirjojen hankkiminen

E-kirjat pyritään hankkimaan aina rajoittamattomalla yhtäaikaaisella käyttöoikeudella. Kaikkia kirjoja ei kuitenkaan ole saatavilla rajoittamattomilla käyttöoikeuksilla, vaan yhtäaikaista käyttäjien määrää voi olla rajoitettu esimerkiksi kolmeen tai vain yhteen käyttäjään kerrallaan. Myös e-kirjojen tulostusta tai kopiointia saatetaan rajoittaa. (Kurssikirjahankinta-opas, 2017.)

Käyttörajoitukset ja erilaiset lisenssimallit ovat merkittävässä roolissa päätettäessä, mistä tai keneltä e-kurssikirjoja hankitaan. Yleiskokoelman kirjoissa rajoittamaton käyttöoikeus ei ole niin tärkeä kuin e-kurssikirjojen kohdalla, etenkin jos kirjan aihepiiri on spesifi ja rajattu. Tällaisille kirjoille ei yleensä ole kauheasti käyttäjiä. Kirja voidaan siis hankkia halvemmalla rajoitetulla käyttöoikeudella.

Osassa Tampereen yliopiston kirjaston käyttämistä e-kirjapalveluista on käytössä niin sanottu credit -malli, jossa kirjoilla on vuosittain tietty määrä lainapäiviä eli ”credittejä”. Yhdellä lainapäivällä tarkoitetaan yleensä vuorokauden eli 24 tunnin lukuoikeutta. Tässä mallissa yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei ole rajoitettu, mutta käytetyimmistä e-kurssikirjoista saattavat lainapäivät loppua kesken vuoden. Kirjasto pyrkii hankkimaan tarvittaessa lisäkopioita tällaisista kirjoista. Lainapäiviin perustuvasta mallista ja sen vaikutuksista kerrotaan tarkemmin seuraavassa alaluvussa 5.2.4. (Kurssikirjahankinta-opas, 2017.)

Painetut kurssikirjat tilataan sopimusvälittäjien kautta. Kun tiedekunnilta on saatu tieto tilattavista kirjoista, sujuu painettujen kurssikirjojen tilaaminen haastateltavien mukaan rutiininomaisesti. Painettujen kirjojen tilaaminen koetaan yksinkertaisemmaksi ja suoraviivaisemmaksi kuin e-kirjojen tilaaminen. Sopimusvälittäjiltä ei yleensä saa e-kirjoja kirjastokäyttöön. E-kurssikirjojen hankintaa leimaa ajatus ”sieltä tilataan mistä saadaan”; osa kirjoista voi olla niin huonosti saatavilla, että ne on pakko tilata tietyltä välittäjältä. Kirjastossa pyritään kuitenkin vertailemaan välittäjiä ja valitsemaan lisenssiehdoiltaan ja käyttörajoituksiltaan parhaimmat vaihtoehdot. Välittäjien vertailu koetaan välillä työlääksi ja aikaa vieväksi.

”Eli se tekee siitä työlästä että kun on joku neljä välittäjää jolta on mahdollista tilata niin katsoo kaikilta ensinnäkin että onko se e-kirja saatavissa ja sitten millasilla lisenssiehdoilla eli onko se niinkun että siinä on rajaton yhtäaikaan käyttäjämäärä, onks se rajotettu kolmeen tai onko se rajotettu peräti yhteen--”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Välittäjistä käytetään eniten käytännön kautta hyväksi havaittuja vaihtoehtoja. Haastateltavat arvioivat, että eniten käytetyimmät e-kirjojen tarjoajat ovat ProQuestin Ebook Central, Dawsonera, MyiLibrary, Ellibs ja Ebscon e-kirjapalvelut.

”--kyllähän meillä nyt sillä lailla kumminkin tottakai on valikoitunut ne tietyt että tota ProQuestin se Ebook Central on semmonen mitä nyt paljon käytetään, Dawsonera yksi, Ellibs kotimainen sanos nyt vähemmän Myi Library--”

”--joo Ebscon e-kirjapalvelut nää on ne keskeisimmät tottakai ne niinku keskittyy muutamiiin hyviksi todettuihin ja näihin mutta että siinä on vähän sitä että täytyy kattoo vähän hintaa ja mistä saa ja millä lisensillä tosiaan että--”

(Haastattelu 16.2.2017.)

E-kurssikirjat tilataan yleisimmin yksittäin ja välittäjän kautta. E-kurssikirjoja ei hankita suoraan kustantajalta. Joitakin e-kurssikirjoja saattaa löytyä kirjastolla jo olevista vuosimaksullisista kokoelmista, kuten Ebraryn ja Ebscon e-kirjakokoelmista. Jos e-kurssikirja löytyy jo valmiiksi kirjaston kokoelmista, saatetaan sitä tarvittaessa tilata vielä yksittäisiä kappaleita lisää. Ennen kurssikirjan tilaamista varmistetaan, löytyykö kirjastolta kirjasta jo painettu- tai e-kirjaversio. Useimmiten e-kirjaa ei löydy kirjaston kokoelmista ja se joudutaan tilaamaan erikseen.

”Yksittäinhän me niitä tilataan niitä e-kurssikirjoja että ne on menee ihan sitten sen kautta”

”Ja sitten kyllä näis siis vuosimaksullisissa kokoelmissa -- niinku just tässä Ebraryssä ja Ebscon niin niissä on sitten kans kurssikirjoja onks niis jotain parisataa kurssikirjaa”

”Mutta vois melkeen sanoo että ei niitä yleensä löydy niinku valmiina niitä e-kirjoja..”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Jokaisella e-kirjojen välittäjällä on omat lisenssimallinsa ja käyttöehtonsa, jotka myös muuttuvat jatkuvasti. Yhdellä välittäjällä voi olla käytössään useita erilaisia lisenssimalleja. Muutoksissa mukana pysyminen on kirjastolle haasteellista. Esimerkiksi useita erilaisia lisenssimalleja tarjoavasta palvelusta haastateltavat nostavat Ellibsin.

”--malleja täällä päässä ja sitten käyttäjän päässä että, ja ne elää ja muuttuu et se on semmonen vaativa kokonaisuus pitää hallussa--nyt ku se on niin ei se vuoden päästä oo taas kaikkien kohdalla sama”

”Nimenomaan Ellibissä on kyllä todella välillä monenlaisia lisenssimalleja ja vähän kummallisiakin joskus että niissä on kyllä mun mielestä joskus että mieltii että mikä näistä—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

E-kurssikirjojen hankinnassa välittäjien ja erilaisten lisenssivaihtoehtojen vertailu vie yleensä aikaa, mutta itse kirjan tilaaminen on helppoa ja sujuu nopeasti. Kirja saadaan asiakkaiden käyttöön parhaimmillaan kymmenessä minuutissa.

”-- se tietysti se sellanen vertailu saattaa nyt jonkun verran viedä aikaa mut sit se ite tilaaminenhan on tosi nopeaa ja käyttöön saaminen että siinä voitetaan sitä aikaa ja saadaan nopeesti käyttöön se kirja—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Kirjastot ovat toivoneet kurssikirjoille sopivia lyhyempiaikaisia lisenssimalleja. Lisenssi voisi olla voimassa kurssikirjan osalta esimerkiksi vain sen aikaa, kun kurssi on käynnissä. Haastateltavat arvioivat, että tällaisten lisenssien toteuttaminen voisi olla haastavaa, ja se vaatisi tiivistä yhteistyötä niin opettajien kuin kustantajienkin kanssa. Tällaisia lisenssimalleja voisi olla myös hankala hinnoitella, ja lisenssimallin toteuttaminen olisi todennäköisesti työlästä. Lyhytaikaisella lisenssillä varustettujen kirjojen heikkoutena nähtiin se, ettei käyttäjä voi palata niihin myöhemmin tarpeen vaatiessa. Vaikka mallille onkin ollut kysyntää kirjastoissa, ei sitä nähty käytännölliseksi Tampereen yliopiston kirjaston kannalta.

”Niin sitten vois kuitenkin käydä niin että joku on siinä kahden kuukauden aikana käyttäny sitä kirjaa ja haluais jostain syystä tai toisesta palata siihen ja sitten sitä ei enää oookkaan, niin sit se ehdottaa siitä meille ja me jouduttais se hankkimaan ja siinä on monenlaista ei se kovin käytännöllinen kyllä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

5.2.4 Lainapäiviin perustuva malli

E-kurssikirjojen osalta on Tampereen yliopiston kirjastossa otettu käyttöön lisenssimalli, jossa kirja lainataan päiväksi kerrallaan. Kirjojen lainapäivän keston määrittelee jokainen tarjoaja omille e-kirjoilleen erikseen. Lainapäivän merkitys voi siis vaihdella tarjoajan mukaan. Yleisemmin lainapäivä on määritelty 24 tunnin lainaksi, mutta vaihteleviakin määritelmiä on. Erilaiset käytänteet aiheuttavat kirjastolle lisätyötä, kun joidenkin tarjoajien kirjoihin joudutaan ostamaan lisää lainapäiviä useamman kerran vuodessa.

”--mutta sekin että mitä kustantajilla tää credit tai lainapäivä tarkoittaa, että joillakin se tarkoittaa se credit että se on 24 tuntia ja joillaki se tarkoittaa että se on vuorokauden aikana niinku että jos sä lainaat sen 17:30 niin se credit loppuukin 24:00, ja sitten jos sää käytät sitä toisen kerran niin se menee, ja sitten Ellibsillä että se credit on niinkun seitsemän päivän laina—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Kirjastossa on huomattu, että joidenkin välittäjien lainapäivät tuntuvat kuluvan nopeammin kuin toisten. Haastateltavat pohtivat, että taustalla voisi olla teknisiä ongelmia, joista ei tiedoteta kirjastoille.

”Tosiaan tuntuu joskus että se meneekin se creditti niinku aina”

”Näin on että vahva epäily että ei voi mennä kertakaikkiaan näin nopeesti nää, että se on tietysti... tekniikka tässä mikä on että se ei ehkä toimi kaikissa kuitenkaan näin”

” Sitä on kehitetty ihan niinkun hiljaisuudessakin että ei oo välttämättä meille asiakkaille kerrottu kuinka paljon siinä on ongelmia sitten ja teknisiä ongelmia näissäkin mallien käyttöönotoissa mutta kyllä ne on nyt kun ne mallit on vakiintunu ja toimii aika hyvin tällä hetkellä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Lainapäiviä koskevista erilaisista käytänteistä huolimatta on lainapäivä-malli havaittu kaikista käytännöllisimmäksi e-kurssikirjojen osalta. Olennaista on, että kirjaa pystyy lukemaan yhtä aikaa rajoittamaton määrä käyttäjiä.

”Käyttäjiä voi olla rajattomasti yhtäaikaista käyttäjiä voi olla vaikka kuinka paljon mutta siinä on vaan käytössä tietty credittimäärä joka kuluu aina sitä mukaa että kuinka sitä—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Lainapäivien loppuminen viittaa siihen, että e-kurssikirjaa on käytetty runsaasti. Tarvittaessa tilataan lisää lainapäiviä tai lisäkappaleita kirjasta. Tieto loppuneista lainapäivistä saadaan välittäjältä, mutta myös kirjaston asiakkaat tuovat usein henkilökunnan tietoon, jos he eivät pääse käyttämään e-kirjaa. Haastateltavien mukaan lainapäivät kuitenkin yleensä riittävät, ja lisätilauksia joudutaan tekemään *”silloin tällöin”*.

”Se on aina se haastekkin toisaalta että se käyttö voi keskittyä ihan pariin kertaan vuodessa ja sit sitä ei pitkään aikaan käytä kukaan”

(Haastattelu 16.2.2017.)

5.2.5 E-kurssikirjojen saatavuus

Haastateltavat toivovat enemmän kotimaisia e-kurssikirjoja. Kotimaisten kurssikirjojen saatavuus e-kirjoina on huomattavasti huonompi kuin ulkomaisten kurssikirjojen. Haastateltavat arvioivat, että ulkomaisista kurssikirjoista noin kolme neljäsosaa löytyy myös e-kirjana. Kotimaisia kurssikirjoja hankittaessa vaihtoehdot ovat yleensä vähissä.

”No ekana nyt tuli mieleen kotimaiset kurssikirjat että eipä siinä paljon vaihtoehtoa oo jos joku on hienoa jos löytää jonkun vastapainon kirjan Ellipsisistä niin ei siinä paljon oo miettimistä sitten että mistä muualta mää vois in tätä tai millä muilla lukuohjelmilla on saatavissa et se tilataan sitten sieltä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Koska e-kirja ilmestyy usein viiveellä painettuun kirjaan, saatetaan e-kirjaversioiden saatavuus tarkistaa myöhemmin uudelleen. Näin toimitaan etenkin kysytyimpien kirjojen kohdalla. Haastateltavien arvion mukaan joidenkin oppiaineiden kurssikirjallisuutta on vaikea löytää e-kirjamuodossa, ja joitain teoksia ei ole lainkaan saatavilla e-kirjoina. Tällaisista tieteenaloista haastateltavat nostavat esiin psykologian, taloustieteen ja kauppatieteen. Syyksi siihen, ettei kirjoja löydy e-muodossa, ajattelevat haastateltavat olevan kustantajan taloudelliset motiivit ja pelko tulojen menettämisestä. Opettajat saattavat suosia kurssivaatimuksissa alan klassikkoteoksia, jotka eivät ole korvattavissa muilla kirjoilla. Tällaisia teoksia ei välttämättä ole saatavissa e-muodossa. Haastateltavien mukaan hintavat klassikkoteokset eivät vanhene ja menevät kaupaksi painettunakin, joten kustantajan ei koe tarvetta julkaista niitä e-kirjamuodossa.

Teosten julkaiseminen ainoastaan painetussa muodossa voi muodostua ongelmaksi etenkin sellaisilla oppialoilla, jotka ovat suosittuja ja joita opiskellaan paljon. Kirjasto saattaa tällöin saada palautetta kurssikirjojen riittämättömyydestä. Tällaisista aloista haastattelussa nostettiin psykologia, jota Tampereen yliopistossa opiskellaan paljon myös sivuaineena.

5.2.6 Hankintapäätöksiin vaikuttavia tekijöitä

Hankintapäätöksiin vaikuttavina tekijöinä haastateltavat toivat esiin e-kirjan käytettävyyden, hinnan ja rajoittaman käyttöoikeuden. Näistä etenkin käytettävyyttä korostettiin. Yleiskokoelman e-kirjojen osalta tuli esille, että yksi haastateltavista suosi sellaisia e-kirjapalveluilta, joiden tuotteet ovat osoittautuneet toimiviksi ja käyttäjäystävällisiksi, vaikka e-kirjan olisi saanut halvemmalla joltain toiselta tarjoajalta. Käytettävyys vaikutti siis siihen, että kirjasta oltiin valmiita maksamaan enemmän. Haastateltavien kokemus on, että joidenkin välittäjien kirjoissa esiintyy enemmän käytettävyysongelmia kuin toisten.

”--niin vaikka sama kirja olis jollain vähän huonommin toimivalla halvempaan kuin paremmin toimivalla niin mä tilaan sen kalliimman sen takia että tiedän et se toimii ja siinä on parempi lukuohjelma, ja siitä ei tuu kysymyksiä jatkuvasti ja ihmetelyjä, ja että se ei oo aina yksin se hinta vaan jotenkin se kokonaisuus siinä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Rajoittamattoman käyttöoikeuden merkitys korostuu e-kurssikirjoissa, koska kurssikirjoja tarvitaan yleensä monta yhtä aikaa. Tenttiaikaan e-kurssikirjat, joiden käyttö- tai käyttäjämäärää on rajoitettu, eivät välttämättä riitä kaikille opiskelijoille.

”Ja sitten se että siinä olis rajaton käyttö--”

”--koska se on selvä sitten kun se tentti on useella kuitenkin aina yhtä aikaa niin sitten ne käyttömäärät ei riitä--”

”--heti kyllä tulee sitten jos on kolmenkin yhtäaikaisen käyttäjän pelkästään niin tulee kyllä palautetta kiivaimpaan tenttiaikaan—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Haastateltavien kokemuksen mukaan e-kurssikirjoissa on enemmän käyttöön liittyviä rajoituksia kuin muissa e-kirjoissa. E-kurssikirjoja, joissa on rajaton käyttäjämäärä, on haastateltavien mukaan "jonkin verran". Useimmiten käyttöä on kuitenkin rajattu "tavalla tai toisella". Etenkin kurssikirjatarkoitukseen tehdyt, "textbook"- nimekkeellä olevat kirjat ovat yleensä käyttörajoitteisia. Opettajien valinnat kurssikirjoiksi suuntautuvat yleensä juuri tällaisiin kirjoihin.

”No jos nyt puhutaan e-kurssikirjoista niin niissähän niitä rajoituksia on enemmän kun muissa e-kirjoissa. Niin jos aattelee että se ei oo textbook- nimekkeellä siellä niin silloin saattaa olla se rajaton, mutta nyt on enemmänkin sitten varsinkin näissä e-kurssikirjoissa tai jotka niinku luokitellaan kurssikirjoiksi niin on näitä niin sanottuja creditejä.”

”Et se opettajienkin valinta tai se mitä käytetään kurssikirjoina niin vaikka he ei varmaan sitä tietoisesti tee eikä tiedä niin se suuntautuu juuri näihin textbookkeihin joissa on niitä rajoituksia”

(Haastattelu 16.2.2017.)

5.2.7 Yhteistyö opettajien, kustantajien ja välittäjien kanssa

Haastateltavien mukaan yhteistyö opettajien ja tiedekuntien kanssa sujuu pääosin hyvin. Opettajien valinnat kurssikirjallisuuden suhteen ovat merkittävässä roolissa kurssikirjahankinnassa. Kuten hankintaperiaatteissakin on korostettu, opettajien toivotaan valitsevan kirjallisuutta, joka on saatavilla myös e-kirjamuodossa. Haastattelussa kävi ilmi, että opettajat ovat nykyään asian suhteen valveutuneempia ja kyselevätkin kirjastolta e-kirjojen saatavuutta. Haasteelliseksi yhteistyössä koettiin se, etteivät opettajat aina ymmärrä

kirjaston ja kustannusalan toimintaperiaatteita tai etteivät opettajat osaa ottaa valinnoissaan huomioon kirjaston kannalta oleellisia kysymyksiä. Kurssikirjaehdotusten lähettämisessä kerrottiin olleen jonkin verran ongelmia.

Kirjaston kannalta olisi edullista, että opettajat valitsisivat kurssikirjat kirjaston valmiista aineistoista. Haastateltavat korostavat opettajan roolia kurssikirjojen valitsijana, ja kuinka ratkaiseva tekijä opettajan valinta on myös kirjastolle. Kirjaston toive on, että opettajat valitsisivat kurssikirjoja kirjastolla valmiiksi olevista kokoelmista. Lisäksi haastateltavat nostavat esiin toiveen, että opettajat valitsisivat kurssikirjoiksi sellaisia e-kirjoja, jotka ovat saatavilla rajoittamattomalla käyttöoikeudella.

”--sithän vois siinä kanssa mainita että se on niin ratkaseva se valinta on siinä hyvin ratkaseva, jos ne valitsis niitä aineistoja mitä on jo ja vaikka vielä rajoittamattomilla käyttöoikeudella niin sehän ois aina etu”

”Mutta se kans sitten liittyy tähän kun että mitä me viestitään niille opettajille että ne katsois jo näistä ku meillä on kirjakokoelmia joissa on yli satatuhattakin e-kirjaa että, sieltä jos löytys joku e-kirja jonka vois ottaa kurssikirjaks niin että valmiina olevista kokoelmista löytäisivät niitä kurssikirjoja niin se olis hyvä mutta, ehkä jonkin verran sitä tapahtuu mutta en osaa sit sanoo missä määrin että—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Haastateltavat pohtivat, millä perusteilla opettajat valitsevat opetusmateriaalit ja ote-taanko valinnoissa huomioon kirjaston kannalta oleellisia kysymyksiä, kuten kirjojen saatavuutta.

”--että millä kriteereillä niitä valitaan oikeen, että katotaanko ollenkaan kirja vaa vai ollaanko sielä omassa tiedemaailmassa ja sieltä bongataan eikä olla kiinnostuneita siitä saatavuudesta ja hankinnasta ja siitä prosessista ollenkaan et se on sitte kirjaston juttu—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Osa opettajista on kirjastoon yhteydessä kurssimateriaalin valinnan suhteen. Osa kyselyistä koskee tiettyjen kurssikirjoiksi suunniteltujen kirjojen löytymistä e-kirjana, osa taas laajemmin tietyn aihepiirin kirjallisuutta. Yksinkertaisiin, materiaalin löytyvyyttä e-kirjana käsitteleviin kyselyihin on haastateltavien mukaan helpompi vastata kuin laajempiin kysymyksiin. Kirjastolta kysytään yhä enemmän myös tiettyä aihetta käsittelevää kurssikirjallisuutta. Tällaisiin kysymyksiin vastaaminen koetaan haastavammaksi, koska kirjastossa ei haluta ottaa vastuuta kurssikirjallisuuden valitsemisesta. Tällaisiin kysymyksiin

vastataan listaamalla mahdollisimman laajasti kyseisen aihepiirin kirjallisuutta. Toivomus kirjan löytymisestä e-kirjana saattaa osaltaan rajoittaa mahdollisia vaihtoehtoja.

”Mutta kyllä nykyään on yleistyny myös se että opettajat lähettää tiedustelua että tässä on kolme kirjaa jota hän aattelee kurssikirjaksi, löytyykö näistä jostakin e-kirjaa—”

”--on se on yleistyny kyllä viime vuosina tai sitten peräti että tulee meille että löytyskö tästä aiheesta jotain kurssikirjallisuutta tai jotain jota löytyy e-kirjana. Mut siinä täytyy olla vähän varovainen tietysti koska eihän me täällä valita niitä kursikirjoja mutta tietysti pyritään auttamaan mahdollisimman paljon—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Haastateltavien mukaan opettajat eivät aina ymmärrä, että kaikkia teoksia ei ole saatavilla kirjastokäyttöön eivätkä kirjastot voi hankkia materiaalia kuluttajamarkkinoilta. Vaikka kirjasta löytyisi e-kirjaversio yksityisille kuluttajille, ei sitä välttämättä ole tarjolla kirjastoille.

”--he on löytäny ehkä jostain Amazonista tai mitä näitä on, että voi yksityiskäyttöön tilata e-kirjoja mitä he ei tajua että sitä ei ookkaan kirjastokäyttöön saata-vissa että ei oo semmosella lisenssillä—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Kurssikirjojen hankintaprosessi hidastuu, jos kurssikirjaehdotukset tulevat myöhässä tai niitä ei ilmoiteta ollenkaan. Kurssikirjojen tilauksia saatetaan joutua tekemään vielä syksyn aikana. Kurssikirjojen puuttuminen huomataan viimeistään siinä vaiheessa, kun opiskelijat kyselevät kirjastolta kursseilla vaadittavaa kirjallisuutta. Useimmiten tiedekunnat toimittavat kurssikirjaehdotukset ajallaan. Haastateltavat arvioivat, että ongelmat kurssikirjaehdotusten suhteen voivat johtua esimerkiksi henkilöstön muutoksista tiedekunnassa tai siitä, ettei kurssikirjojen hankintaprosessia tunneta tarpeeksi.

”No kyllä se useempien kanssa toimii hyvin mut sitten on aina niitä jotka ei ei lähetä, joko myöhään lähettää ne ehdotukset tai sitten ei tajua lähettää ollenkaan. Ja se että jos siellä on vaihtunu joku henkilö siellä yksikössä joku joka on hoitanu aikasemmin näitä kurssikirjajuttuja niin kun poistuu vaihtanu tehtäviä tai jotain, niin sitten se uus ei tiedä näistä käytännöistä se vaan kuvittelee että ne kirjat jotenki tulee jostain automaattisesti—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Opettajien avuksi kurssikirjojen hankintaan on laadittu Kurssikirjahankinta- opas. Kurssikirjahankinta-oppaassa kerrotaan kurssikirjahankinnan periaatteista ja siihen on koottu opettajien kannalta oleellista tietoa kurssikirjoihin liittyen. Oppaassa muistutetaan, että

opettajien toivotaan suosivan kurssikirjojen valinnassa sellaisia kirjoja, jotka ovat saatavissa e-kirjoina ja että kurssikirjaa ei välttämättä ole saatavilla kirjastokäyttöön e-kirjana, vaikka esimerkiksi kustantajien sivuilla mainitut e-kirjat saattavat olla yksityiskäyttöön tarkoitettuja. Kurssimateriaalien valinnassa kehoitetaan ottamaan huomioon myös kirjaston laaja e-lehtikokoelma. Oppaassa neuvotaan, miten etsiä e-kirjoja kurssimateriaaliksi ja miten tietokantoja ja Andor-hakupalvelua käytetään. Lisäksi kerrotaan e-kirjapalveluiden omien käyttöliittymien käytöstä ja Open Acces -julkaisujen käyttämisestä kurssikirjallisuutena. (Kurssikirjahankinta-opas, 2017.)

Kustantajien ja välittäjien kanssa pidetään yhteyttä tavallisesti sähköpostitse. Yhteydenpito ei ole aktiivista, vaan kustantajaan otetaan yhteyttä ongelmien ilmetessä. Myös ulkomaisilla kustantajilla ja välittäjillä saattaa olla suomalaiset yhteyshenkilöt, joihin kirjastot voivat ottaa yhteyttä tarpeen vaatiessa. Tällaisia välittäjiä ovat esimerkiksi ProQuest ja EbscoHost. Haastattelussa mainittiin myös webinaarit kustantajien kanssa ja kustantajien kanssa yhteistyössä järjestetyt käyttäjäkoulutukset.

Välittäjät ovat käyneet esittelemässä omia järjestelmiään kirjaston henkilökunnalle ja opastaneet niiden käytössä. Haastateltavat kokevat kuitenkin oppineensa e-kirjojen hankinnan ja tilausjärjestelmien käytön pääosin työn ja kokemuksen kautta. Välittäjien vierailut koetaan lähinnä markkinointina ja mainostamisena.

” Sitten tietysti nää välittäjät tarpeen mukaan tulee sillain omia systeemejään esittelemään ja näyttämään meille ja pitämään omistaan ja kirjoistaan koulutuksia että miten heidän kirjat toimii ja heidän tilausjärjestelmänsä ja..mut kyl se sellasta työn kautta-- ”

”Kyllä he käy täällä kauppaamassa mainostamassa ja juttujaan ihan niin paljon ku me vaan viittitään ”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Kirjastot eivät neuvottele sopimusehdoista ja lisensseistä kustantajien kanssa. Erilaiset lisenssivaihtoehdot on määritelty kustantajan taholta valmiiksi, ja ne ovat näkyvillä välittäjän tilausjärjestelmissä. Lisensseissä ei haastateltavien mukaan ole ”neuvottelemisen tai tinkimisen varaa”. Haastateltavat eivät usko, että myöskään välittäjillä olisi mahdollista vaikuttaa lisenssiehtoihin tai että kustantajat neuvottelisivat yksittäisten välittäjien kanssa. Tässä yhteydessä kustantajiin viitataan termeillä ”etäinen” ja ”vahva”; tämä kuvaa hyvin haastateltavien ajatusta kustantajien vaikutusvallasta.

”Niin että ei ne yksittäiset välittäjät kuitenkaan pystyis siihen vaikuttamaan vaan se kustantaja ja se on justiin niin etäistä ja vahvaa sitten sen niitten, ettei ne yksittäisten kanssa—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Poikkeuksena tästä mainitaan hakuteokset, joita hankittaessa ollaan yhteydessä suoraan kustantajaan. Hinnoissa on enemmän liikkumavaraa, ja siitä voidaan käydä neuvotteluja esimerkiksi sähköpostin välityksellä. Kustantajat saattavat alentaa hintaa esimerkiksi silloin, jos kirjastolla ei ole varaa hankkia teosta pyydetyllä hinnalla.

Kirjastossa koetaan, että e-kirjamaailma on tiukasti kustantajien sanelema maailma ja e-kirjamarkkinat kustantajan hallitsema maailma. Kustantajien pelolla tulojen menetyksestä on vaikutuksensa siihen, miten e-kirjamarkkinat kehittyvät.

”Siinä on tietysti se juuri että ne halua kaiken kynsin hampain pitää kiinni siitä tuotosta mikä heillä on niissä printtikirjoista ja pyrkii mielummin tietysti kasvatamaan voittojaan”

(Haastattelu 16.2.2017.)

E-kurssikirjojen hankintaa voitaisiin haastateltavien mukaan parantaa ja helpottaa tuomalla markkinoille yksinkertaisempia ja yhteneväisiä lisenssimalleja.

5.2.8 Opintovaatimusten vaihtuminen

Tampereen yliopistossa opintovaatimukset vaihtuvat joka kolmas vuosi, jolloin myös kursseilla käytettyihin materiaaleihin ja kurssikirjoihin saattaa tulla muutoksia. Uudet opintovaatimukset vahvistetaan keväällä. Uusien opintovaatimusten vahvistaminen saattaa joskus viivästyä, mikä vaikuttaa myös kirjaston työhön. Hankintaehdotuksia alkaa saapua kirjastolle loppukeväästä ja alkukesästä. Parhaimmassa tapauksessa ensimmäiset kirjalaukset vastaanotetaan jo kesän alussa.

Opintovaatimusten vaihtuessa kirjasto käy yliopiston opinto-oppaat läpi selvittääkseen, mitä kirjoja kursseilla käytetään ja mitä niistä on kirjastoon jo hankittu. Lisäksi selvitetään, kuinka paljon opiskelijoita kursseille mahdollisesti osallistuu, jotta saadaan viitettä hankintamääristä. Prosessi koetaan erittäin työlääksi ja siksi siitä on harkittu luovuttavan kokonaan.

”-- mutta en tiedä se on vähän semmonen että välillä mietitään että jätetäänkö kokonaan pois koska se on työläs prosessi--”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Tietoasiantuntijoille lisävaivaa ovat aiheuttanut opinto-oppaiden siirtyminen sähköiseen muotoon. Kurssivaatimusten ja kurssikirjojen löytäminen opinto-oppaista koetaan hankalaksi. Kirjastossa kaivataan painettuja opinto-oppaita, joiden käyttö koettiin helpoiksi ja yksinkertaisiksi.

”--että kait se on sille helppo joka käyttää vaan noita koko ajan mutta ku ei me käytetä niitä..ku ennenhän ne oli printtimuodossa ne kirjat niin se oli paljon selkeempää kun selasit sitä kirjaa ja katoit onko sielä kurssikirja--”.

(Haastattelu 16.2.2017.)

Haastateltavat arvelevat, että ilman edellä kuvattuja toimenpiteitäkin kurssikirjojen puutteellisuus tulisi jossain vaiheessa ilmi, viimeistään asiakkaiden kysellessä teoksia kirjastosta. Asiakkaat ajattelevat kurssikirjojen puutteen helposti kirjaston syyksi, vaikka se johtuisikin siitä, etteivät tiedekunnat ole tiedottaneet kirjastoa uusista kurssikirjoista.

”--se opiskelija sitten viimeistään tiskissä kysyy että miks tätä kirjaa ei oo tilattu”

”Tää on käsketty tenttiä eikä löydy”

”Niin ja sitten se on huonoa mainosta meille tavallaan kun ne ajattelee että se on kirjaston vika mutta eihän se oikeesti oo ku me ei oo saatu tietoa.”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Opintovaatimusten vaihtovuosi teettää kirjastolle paljon työtä. Suurempi työmäärä huomioidaan kirjaston budjetissa ja hankkimalla lisää työvoimaa. Esimerkiksi harjoittelijoita hyödynnetään prosessissa. Painettujen kurssikirjojen osalta täytyy huomioida muun muassa se, että kirjojen hyllyttämiseen on varattu tarpeeksi aikaa ja työntekijöitä. Sisällönkuvailun ja luetteloinnin osalta opintovaatimusten vaihtuminen on haastavampaa. Joinakin vuosina kuvailusta ja luetteloinnista vastaavilla kirjaston työntekijöillä ei jää aikaa kaikkien työtehtävien hoitamiseen, kun kaikki resurssit menevät kurssikirja-asioiden hoitamiseen. Tavoitteena on, että kurssikirjat olisivat syksyllä opiskelijoiden käytössä. Töiden kasaantumiseen vaikuttaa paljon se, milloin uudet opintovaatimukset vahvistetaan, kuinka aikaisin keväällä kurssikirjat saadaan tilattua ja milloin tilaukset saapuvat kirjastolle.

”Kuvailupuolella heikompi et meillä on siellä sitten melkeen niinku pahimpina vuosina-- paljon tulee niin sit jätetään kaikki muu tekemättä ja kaikki tekee sit niitä kurssikirjoja, priorisoidaan et ne saahan et ne ois--just painettutkin että ne olis

opiskelijoiden käytössä jo syksyllä sitten et sit muut hommat seisoo et ne on ne ykkösprioriteetti tietenkin silloin.”

(Haastattelu 16.2.2017.)

5.3 Hankinnan jälkeen

5.3.1 E-kurssikirjojen käyttö

E-kurssikirjojen käyttöä ei seurata aktiivisesti kirjastossa, mutta käyttäjätilastoja e-aineistoista kerätään kaksi kertaa vuodessa. Käyttäjätilastojen perusteella päätetään esimerkiksi, jatketaanko e-kirjapakettien tilauksia. Kirjakohtaisia käyttäjätietoja on tarpeen vaatiessa saatavissa välittäjiltä ja kustantajilta. E-kurssikirjojen käyttöä ei seurata erikseen. Kurssikirjojen osalta käyttö ei vaikuta hankintapäätöksiin, koska kaikki kirjat tilataan joka tapauksessa kurssikirjaperiaatteiden mukaisesti. Käytöstä saadaan viitettä myös lainapäivien loppuessa tai asiakkaiden antaessa palautetta, etteivät pääse käyttämään e-kirjaa. Tällaisissa tapauksissa taustalla voi olla esimerkiksi lainapäivien loppuminen tai se, että kirjojen yhtäaikaisten käyttäjien määrä on täynnä.

E-kirjoja on otettu kursseilla käyttöön muutenkin kuin varsinaisina tenttikirjoina. Haastateltavien mukaan ovat yleistyneet esimerkiksi lukupiireinä järjestettävät kurssit, joille e-kirjat soveltuvat erityisen hyvin. Painettuna kirjaa voisi olla mahdoton hankkia tarvittava määrä. Myös opettajat osaavat huomioida tämän valitessaan kirjoja kursseille.

Painettujen kirjojen käyttöä ei tarvitse opastaa kuten e-kirjojen. E-kirjojen käytön opastaminen vaatii oman työpanoksensa. Asiakkaita opastetaan esimerkiksi erilaisten käyttötapojen, käyttöliittymien ja ohjelmien suhteen. Kirjastolta voi varata oman, henkilökohtaisen opastuksen, jossa käydään läpi e-kirjojen käyttöä ja niiden lataamista. Lisäksi kirjastossa on laadittu opas e-kirjojen käytön tueksi. E-kirjaopas on saatavilla kirjaston internet-sivuilla. Oppaassa kerrotaan kattavasti e-kirjojen käytöstä, kirjaston e-kirjakokoelmista, tietokannoista, e-kirjapalveluista ja käyttöehdoista. Lisäksi Tampereen yliopiston kirjaston sivuilla kerrotaan myös muista e-aineistoista kuten e-lehdistä. Kirjaston sivuilla kerrotaan myös aineistojen käyttöoikeuksista ja muistutetaan, että e-kirjojen käyttöön voi liittyä erilaisia rajoituksia esimerkiksi yhtäaikaisten käyttäjien, tulostuksen ja kopioinnin suhteen. (E-kirjaopas, 2017; Tampereen yliopiston verkkosivusto, 2017, [4].)

Haastateltavien mukaan e-kirjojen käyttöön liittyvät ongelmat työllistävät kirjaston henkilökuntaa ja vievät aikaa. Käyttöongelmia koskevia kysymyksiä ja palautteita otetaan kirjastossa vastaan ja niihin myös vastailaan päivittäin. Kysymyksiä otetaan vastaan esimerkiksi Andor-hakupalvelun palautelomakkeen ja chatin kautta, sähköpostitse sekä suoraan asiakkailta asiakaspalvelutilanteissa.

E-kirjojen ongelmaksi koetaan käyttöliittymien moninaisuus, joka voi aiheuttaa haasteita käyttäjille. Käyttöliittymiin saatetaan tarvita omat käyttäjätunnukset ja salasanasensa, ja käyttäjän täytyy muistaa useampia kirjautumistietoja. E-kirjat saisivat haastateltavien mielestä olla helpompia ja yksinkertaisempia käyttää.

”--erilaisia että kun niitä jonkin kurssin e-kirjoja saattaa olla just näissä kaikissa neljässä asiakas lukee yhdessä, sit se menee toiseen ja siellä onkin taas ihan erillainen se lukuohjelma ja täytyy kirjautua tai ei tarvi kirjautua niin se on liian monimutkasta sitten loppukäyttäjälle, opiskelijalle opettajalle”

(Haastattelu 16.2.2017.)

5.3.2 E-kurssikirjat ja kokoelmatyö

E-kirjojen kokoelmatyön osalta haastateltavien puheissa korostuu e-kirjaformaatin alttius muutoksille. Painettu kirja työllistää muun muassa korjaustöiden ja hyllyttämisen muodossa, e-kirja taas saattaa vaatia jatkuvaa päivittämistä esimerkiksi linkitysten, käyttöliittymien ja palveluiden omistuksen muuttuessa. Kustantaja saattaa myös vetää e-kirjan kokonaan pois markkinoilta, jolloin se ei ole enää kirjaston käytössä. E-kirjan eduksi katsottiin sen nopea käyttöön saaminen. MARC -tietojen saatavuus ja sisällönkuvailu koettiin e-kirjan osalta painettua kirjaa haastavammaksi.

Tampereen yliopiston kirjastossa on kokoelmatyötä helpottamaan laadittu kurssikirjakoodisto. Kurssikirjakoodista selviää muun muassa, minkä oppiaineen kurssikirja on kyseessä, ja mihin asti kirja on voimassa kurssivaatimuksissa. Kurssikirjakoodi tallennetaan kirjan MARC- tietueeseen kenttään 653. Esimerkiksi hakemalla Tampereen yliopiston kirjaston kokoelmaluettelotietokannasta Tamcatista kurssikirjakäytössä olevaa Philip Kotlerin teosta ”*Marketing Management*” ja tarkastelemalla henkilökuntanäyttöä voidaan MARC -tietueesta löytää kuvan mukaiset koodit (kuva 3).

653	a 15-428-P
653	a 15-415-P

Kuva 2: Kurssikirjakoodi MARC -tietueessa. Lähde: Tamcat, 2017.

Koodissa oleva ensimmäinen luku kertoo kurssivaatimuksen voimassaolovuoden. Tässä tapauksessa luku on 15, mikä tarkoittaa sitä, että kirja on kurssivaatimuksissa vuosina 2015-2018. Toinen luku on oppiainekoodi ja lopussa oleva kirjain opintojen tasokoodi, tässä tapauksessa ”P” eli perusopinnot. Tässä tapauksessa tiedot kirjasta on tallennettu kahdella eri oppiainekoodilla joka tarkoittaa sitä, että kirja kahden eri oppiaineen kurssivaatimuksissa. Kurssikirjakoodit ovat näkyvissä myös asiakkaille.

Koodiston avulla kirjastossa pysytään ajan tasalla kokoelmasta ja siinä tapahtuvista muutoksista. Kokoelmanhallinta on koodiston avulla jäsentynyttä. Haastateltavat arvioivat, että muissa yliopistokirjastoissa, joissa vastaavaa systeemiä ei ole käytössä, kokoelmanhallinta on haastavampaa. Lisäksi koodistoa käytetään hyväksi sellaisten kirjojen poistamisessa kokoelmasta, jotka eivät ole enää opintovaatimuksissa.

”Kyllä kokoelmanhallintaa se helpottaa ihan valtavasti”

”Ja tän perusteella meillä on niin tarkat tiedotkin meidän e-kirjoista ja kurssikirjoista ylipäättänsä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Kurssikirjakoodisto on työläs pitää yllä, sillä se vaatii jatkuvaa päivittämistä. Kurssikirjakoodisto helpottaa kuitenkin merkittävästi kokoelmatyötä ja siitä on hyötyä jo kirjojen tilausvaiheessa. Ilman kurssikirjakoodistoa voimassa olevien kurssikirjojen erottelemisen kokoelmasta olisi haastavaa.

Lääketieteen kirjastossa Arvossa on käytössä omat kurssikirjakoodinsa. Käytössä on siis kahta erilaista koodikäytäntöä. Tämä johtuu siitä, että lääketieteen opintokäytännöt poikkeavat muista tieteenaloista.

”Joo ne on syntyne omilla tavoillaan..tietysti erilaisiin tarpeisiin koska se lääketieteen opiskelu se on niin erilaista..”

”ku se etenee kuitenkin kurssimaisesti et ehkä se systeemi on rakentunu”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Myös kokoelmatyön osalta e-kirjat ja painetut kirjat eroavat toisistaan. Haastateltavat nostavat esiin e-kirjojen ”paimennettavuuden”. Tällä tarkoitetaan sitä, että toisin kuin painetut kirjat, e-kirjat ovat alttiita erilaisille muutoksille. Esimerkiksi käyttöliittymät ja linkitykset saattavat muuttua, ja kustantaja saattaa vetää kirjan kokonaan pois myynnistä. E-kirjapalveluissa saattaa olla käyttökatkoksia, jotka johtavat kirjaston asiakkaiden palaute- ja kyselyvyöryyn. Toisaalta myös painetun kirjan käyttöön saattamiseen ja ylläpitämiseen liittyy sellaisia toimenpiteitä, joita e-kirjan kohdalla ei tarvitse tehdä, kuten hyllyttämistä, palautusten hoitamista ja kirjojen korjaustyötä.

”Meillä aika monen ihmisen työpanos liittyy siihen e-kurssikirjaan sitten loppujen lopuks ko aattelee, tai no kyllähän sitten painetunkin se pitää luetteloida ja näin mutta..”

(Haastattelu 16.2.2017.)

E-kirjoja hankittaessa pyritään mahdollistamaan se, että kirja on mahdollisimman nopeasti asiakkaalla käytössä. Tämän takia linkki kirjaan, mahdolliset käyttörajoitukset laitetaan asiakkaille näkyville jo hankintavaiheessa. Lisäksi kirjaan lisätään alustavat MARC-tiedot, jonka jälkeen kirja siirretään sisällönkuvailijalle, joka tekee lopullisen luetteloinnin tietokantaan.

”--elikkä se kirja on asiakkaitten käytössä heti kun se saadaan se ei odota sitä et kuvailutyöntekijä ehtii sen käsitellä elikkä saahaan mahdollisimman nopeesti asiakkaille et.. ja tähän laitatte senkin jo monenko käyttäjän versio se on—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

E-kirjat luetteloidaan ja sisällönkuvailu tehdään kuten painetuissakin kirjoissa. Asiakkaan hakiessa kirjaa esimerkiksi nimikkeellä tai asiasanalla, löytää hän tietokannasta sekä painetun kirjan että e-kirjan, joille on tehty omat tietueet. Lisäksi kirjaan tehdään lopulliset MARC-tiedot. Selkeä työnjako hankinnasta ja sisällönkuvailusta vastaavien kesken helpottaa prosessia.

”Ja sit näkyy henkilökunnalle et jos joku ihmettelee miks ei tänne pääse tai muuta niin henkilökuntakin näkee et tää on tämmönen rajotettu versio, et nää tiedot laitetaan heti sinne ja sit ne tosiaan käsitellään samalla tavalla ku ne painetutkin kirjat, luetteloidaan sisältökuvailullaan, et ne jos sitä hakee sillä kirjan nimekkeellä tai sitä hakee asiasanoilla niin asiakas löytää sekä sen painetun että sen e-version, tehdään ne samat työt ja sit tosiaan niis tehdään muutostyötä, muutetaan näitä linkkejä tarpeen tullen sieltä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Hankintavaiheessa e-kirjaan lisättävät alustavat MARC -tiedot voidaan kopioida kustantajan tai välittäjän sivuilta. Alustavat MARC -tiedot ovat usein kuitenkin puutteellisia ja saattavat sisältää esimerkiksi vain teoksen nimen, kirjailijan nimen ja julkaisuvuoden. Joihinkin e-kirjoihin tarjotaan valmiita MARC -tietoja kustantajan tai välittäjän toimesta. Ne saattavat kuitenkin olla kalliita ja niiden käyttöön saamisessa saattaa olla viivettä. Tampereen yliopiston kirjastossa MARC -tiedot laaditaan itse muun muassa siksi, että kustantajan tiedot vaatisivat joka tapauksessa muokkaamista jotta ne sopisivat kirjaston käyttöön. Esimerkiksi sitä, onko kirja luettavissa vapaasti verkossa vai onko siihen pääsy vain yliopiston peruspalvelutunnuksilla, ei kustantajan MARC -tiedoista löydy.

”Joo kyl se tietynlaisen räätälöinnin vaatii et tulee tavallaan tiettyjä asioita mitä on niinkun.. suomeksi esimerkiksi, jos siellä näkyy se et se on luettavissa peruspalvelutunnuksilla meillä et se ei oo mikään tämmönen vapaasti verkossa oleva sekii meidän täytyy kertoa asiakkaalle sitten et”

”Niin ku meidän tietokantakin on avoin kaikille”

”Niin et kaikki pääsee sinne mut kaikki ei pääse niitä e-kirjoja sieltä lukemaan mutta täytyy kertoa tavallaan se syy”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Yksi haastateltavista arvioi, että e-kirjat työllistävät kirjastoa enemmän kuin painetut kirjat. Yksi syy tähän on MARC -tiedot, jotka painettuihin kirjoihin saadaan yleensä kopiaitua muualta. MARC -tietojen löytäminen e-kirjoihin on yleensä hankalampaa. Sisällönkuvailun tekeminen koetaan e-kirjojen osalta painettua kirjaa työläämmäksi. Painetun kirjan sisällöstä saa käsityksen kirjaa selailemalla, mutta e-kirjan kokonaisuus on vaikeammin hahmotettavissa.

”Niin et ihan sanotaan vaikka nyt vuosilukujen-tietojen saaminen on hankalampaa ja mä en nyt ite sisällönkuvaile kauheen paljon mutta jollain lailla tuntuu et se sisällönkuvaile on vähän, ehkä se on ei oo tottunu siihen niin paljon vielä e-kirjaa, niin sen painetun kirjan selaileminen on ikään kun helpompaa et saa käsityksen mitä tää pitää sisällään että.. scrollaat sitä e-kirjaa niin se on hiukan hankalampaa. Et yleensä et se on pikkasen työläämpää sit tietysti tää et niistä tulee näitä muutoksia-- työllistää on vähän työllistävempiä”

(Haastattelu 16.2.2017.)

Suurissa, vuosimaksullisissa e-kirjapaketeissa hyödynnetään valmiita MARC -tietoja, koska paketit saattavat sisältää jopa tuhansia teoksia. Paketeista poistuvista kirjoista saadaan tieto kustantajalta tai välittäjältä, jolloin kirjat poistetaan myös kirjaston tietokannasta. Kirjoja saattaa poistua jopa tuhansia kerralla, joten työmäärä on suuri. Jos kirjoja

ei ehditä poistaa kirjastoluettelosta, tulee asiakkailta palautetta toimimattomista e-kirjoista. Tarpeen vaatiessa e-kirja voidaan tilata uudestaan muualta.

”--mutta nyt just nyt alkuvuodesta on poistunu niinkun jostain Ebscon ja Ebraryn kokoelmista kirjoja, ja niitä ei oo ehditty ottaa vielä niitä tietoja pois sieltä meidän omasta tietokannasta, niin kyllä on asiakkailta tullu palaute et tää kirja niinkun ei vie enää mihinkään tai linkki ei toimi ja ne on sit näitä poistuneita, ja mä tilaan sit jostain muualta vastaavan kirjan mistä on saatavissa, mutta ei oo sattunu kursikikirjoja, nää on koskenu kyllä ihan yleiskokoelman kirjoja—”

(Haastattelu 16.2.2017.)

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

6.1 Hankintaprosessi

E-kurssikirjat tilataan Tampereen yliopiston kirjastossa yleisimmin yksittäisinä nimikkeinä ja välittäjää käyttäen. Yleisemmin käytettyjä e-kirjapalveluita e-kirjojen tilaamiseen ovat ProQuestin Ebook Central, MyiLibrary, Ebscon eBook Collection ja Ellibs. E-kurssikirjoja ei hankita suoraan kustantajalta. Yksittäisten nimikkeiden valinta on oikeastaan ainoa e-kurssikirjoille sopiva hinnoittelumalli, koska hankinta kohdentuu tiettyihin, määriteltyihin nimikkeisiin. Välittäjien valinnassa suositetaan käytännön kautta hyväksi havaittuja vaihtoehtoja.

Kurssikirjojen hankinnasta vastaa tietoasiantuntijoista koostuva tiimi. Hankinta- ja kokoelmatiimiä vetää tietoaineistopäällikkö, ja tiimissä mukana olevat tietoasiantuntijat vastaavat hankintaprosessin eri vaiheista. Tiimissä on selkeä työjako ja jokainen on selvillä omista vastuuleistaan ja tehtävistään. Tiimin työnjako voisi kuitenkin haastateltavien mukaan kaivata päivittämistä.

Haastateltavat kuvaavat kurssikirjojen hankintaa hyvin organisoiduksi ja jäsentyneeksi prosessiksi. Tähän yhtenä merkittävänä syynä pidetään kirjastossa käytössä olevia käytänteitä, kuten kurssikirjahankinnan periaatteita ja kurssikirjakoodistoa. Minčić-Obradović (2011) korostaa, että kirjastonhoitajien tulisi olla perillä kirjaston e-kirjakokoelmista, alustoista ja formaateista joilla e-kirjoja käytetään ja e-kirjojen käyttötavoista. Myös haastateltavat korostavat e-kirjamaailmassa mukana pysymistä keskeisenä asiana.

Tampereen yliopiston kirjastossa kurssikirjat hankitaan kurssikirjahankinnan periaatteiden mukaisesti. Periaatteissa on määritelty, kuinka monta kappaletta kurssikirjoja hankitaan ja millä perustein. Kurssikirjahankinnan periaatteet määrittelevät pitkälle hankintaprosessia ja siinä tehtäviä päätöksiä sekä helpottavat kurssikirjojen hankintaa. Springerin (2007) e-kirjakokoelman toimeenpanoa korostavassa oppaassa korostetaan toimintasuunnitelman laatimista kokoelmatyön kehittämistä varten. Kurssikirjahankinnan periaatteet voisikin nähdä eräänlaisena toimintasuunnitelmana ja jatkuvana ohjenuorana. Muut Springerin (2007) ohjeet koskevat lähinnä kokoelman rakentamisen alkuvaihetta eikä niitä siksi ole voida tarkastella siis Tampereen yliopiston kirjaston nykytilanteen valossa.

Kurssikirjahankintaa aletaan valmistella keväisin, jolloin kirjasto lähettää tiedekunnille kurssikirjakirjeeksi kutsutun tiedotteen. Tiedotteessa kerrotaan ajankohtaisista asioista ja annetaan käytännön ohjeita kurssikirjahankintaan liittyen. Kirjasto toivoo, että elektroniisia kirjoja suosittaisiin kurssimateriaalin valinnassa. Tutkinto-ohjelmat ilmoittavat uudet kurssikirjat kirjastolle. Mikäli kirjasto ei saa tutkinto-ohjelmalta ilmoitusta tarvittavasta aineistosta tai ilmoitus tulee myöhässä, aiheuttaa se aineiston hankinnan viivästyksen. Tällaisissa tapauksissa kirjasto hankkii aineiston vasta tarkistettuaan kurssivaatimukset opinto-oppaasta ja selvitettyään tarvittavat lisätiedot. Kurssikirjojen tilauksia saatetaan joutua tekemään vielä syksyn aikana. Joissakin tapauksissa kurssikirjan puuttuminen saatetaan huomata vasta asiakkailta tulevien kyselyjen ansiosta.

Kurssikirjaehdotuksen vastaanottamisen jälkeen kirjastossa tarkistetaan, löytyykö kirjaa jo valmiiksi kirjaston kokoelmista painettuna tai e-kirjana. Jos e-kurssikirja löytyy jo valmiiksi kirjaston kokoelmista, saatetaan sitä tarvittaessa tilata vielä yksittäisiä kappaleita lisää. Useimmiten e-kirjaa ei löydy kirjaston kokoelmista ja se joudutaan tilaamaan erikseen. E-kurssikirjojen osuus painetuista kurssikirjoista kasvanut vuosi vuodelta.

Polanka (2011, [2]) mukaan kirjaston hankkiessa aineistoja suoraan useammalta kustantajalta, voidaan päätyä tilanteeseen, jossa käytössä on lukuisia eri käyttöliittymiä ja hinnoittelumalleista ja että lisenssiehdoista voidaan joutua neuvottelemaan useampaan otteeseen. Polankan mukaan välittäjän kautta hankittaessa hankintaprosessi on suoraviivaisempi ja välittäjän käyttö mahdollistaa hinnoittelumalleista ja lisenssiehdoista neuvottelun. Polanka ei ota huomioon, että usealta eri välittäjää käyttämällä kirjasto törmää samoihin ongelmiin kuin suoraan kustantajilta hankittaessa. Kirjastossa joudutaan perehtymään välittäjien erilaisiin hinnoittelumalleihin ja ottamaan käyttöön useita erilaisia välittäjien e-kirja-alustoja ja käyttöliittymiä. Hankinnan keskittäminen vain yhden välittäjän käyttöön voi olla mahdotonta, koska kaikkea haluttua aineistoa ei välttämättä ole tarjolla kyseisellä välittäjällä. Suomen e-kirjamarkkinoilla e-kurssikirjojen hankinnan keskittäminen yhteen välittäjään voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta e-kurssikirjojen huonon satavuuden vuoksi. Haastateltavien mukaan kirjastot eivät neuvottele sopimusehdoista ja lisensseistä kustantajien tai välittäjien kanssa. Haastateltavat eivät myöskään usko, että kustantajat neuvottelisivat yksittäisten välittäjien kanssa. Hinnoittelu- ja lisenssimallit on määritelty välittäjän sivuilla, ja kirjasto valitsee niistä itselleen sopivimmat vaihtoehdot.

E-kurssikirjoissa tuntuu haastateltavien mukaan olevan enemmän käyttöön liittyviä rajoituksia kuin muissa e-kirjoissa. Haastateltavat arvelevat, että teoksen luokittelu kurssikirjaksi aiheuttaa automaattisesti sen, että rajoituksia on enemmän. Etenkin haastateltavien mukaan käyttäjämäärään ja lisenssin keston liittyvät rajoitukset ovat tyypillisiä e-kurssikirjoissa. Se, että rajoituksia suunnattaisiin erityisesti kurssikirjoihin, ei tullut esille taustakirjallisuudessa. Minčić-Obradovićin (2011) esittämät kirjan käyttötapoihin, tulosten tulostamiseen ja kopioimiseen liittyvät rajoitukset eivät nousseet haastattelussa esille.

Osassa Tampereen yliopiston kirjaston käyttämistä e-kirjapalveluista on otettu käyttöön lainapäiviin perustuva hinnoittelumalli, jossa kirjasto ostaa välittäjältä tietyn määrän lainapäiviä kirjalle. Tämä hinnoittelumalli on otettu kirjastossa käyttöön e-kurssikirjojen osalta. Tässä mallissa yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei ole rajattu, mikä on olennainen tekijä mallin valitsemisessa. Lainapäivän kesto saattaa vaihdella välittäjän mukaan. Erilaiset määrittelytavat ja käytännöt aiheuttavat kirjastolle lisätyötä, kun joidenkin välittäjien kohdalla lainapäivät loppuvat useamman kerran vuodessa. Tällaisissa tapauksissa saatetaan tilata lisää lainapäiviä tai hankkia e-kirjasta lisäkappale. Toisaalta lainapäivien loppuminen viittaa myös siihen, että kirjalla on ollut paljon käyttöä. Erilaisista käytännöistä huolimatta havaittu kaikista käytännöllisemmäksi e-kurssikirjojen suhteen.

E-kirjat pyritään saamaan mahdollisimman nopeasti asiakkaiden käyttöön. Linkki kirjaan ja mahdolliset käyttörajoitukset laitetaan asiakkaille näkyville jo hankintavaiheessa. Lisäksi kirjalle tehdään alustavat MARC -tiedot. Tässä saatetaan käyttää myös kustantajan tai välittäjän tarjoamia MARC -tietoja. Tämän jälkeen kirja siirretään sisällönkuvailijalle, joka tekee lopullisen luetteloinnin ja MARC -tiedot tietokantaan. Joihinkin e-kirjoihin tarjotaan valmiita MARC -tietoja kustantajan tai välittäjän toimesta. MARC- tiedot laaditaan kirjastossa itse muun muassa siksi, että kustantajan tiedot vaatisivat joka tapauksessa muokkaamista jotta ne sopisivat kirjaston käyttöön.

E-kirjojen kokoelmatyön osalta haastateltavien puheissa korostuu e-kirjaformaatin alttius muutoksille. E-kurssikirjojen kokoelmatyön tueksi on laadittu kurssikirjakoodisto, jonka avulla kirjastossa pysytään ajan tasalla kokoelmasta ja siinä tapahtuvista muutoksista. Koodistoa käytetään hyväksi sellaisten kirjojen poistamisessa kokoelmasta, jotka eivät ole enää opintovaatimuksissa. Kurssikirjakoodisto on työläs pitää yllä, sillä se vaatii jatkuvaa päivittämistä.

E-kurssikirjojen käyttöä ei seurata aktiivisesti. Kurssikirjojen osalta käytön määrällä ei ole vaikutusta hankintapäätöksiin, koska kurssikirjat tilataan kurssikirjahankintaperiaatteiden mukaisesti. Koko e-aineistoja koskevia käyttäjätalastoja kerätään kaksi kertaa vuodessa. Voisi olla kuitenkin mielenkiintoista selvittää, minkä verran painettuja kurssikirjoja ja e-kurssikirjoja käytetään. Onko painettujen versioiden tilaaminen edelleen perusteltua, vai olisiko painoa syytä siirtää e-versioiden hankkimiseen?

E-kirjakokoelman mainostaminen ja käyttäjien opastaminen korostuu kirjallisuudessa yhtenä merkittävänä tekijänä menestykseen (mm. (Minčić-Obradović, 2011). Tämä on Tampereen yliopiston kirjastossa otettu hyvin huomioon. Tampereen yliopiston kirjastossa on huomattu, että e-kirjojen käytön opastaminen vaatii oman työpanoksensa. Asiakkaita opastetaan esimerkiksi erilaisten käyttötapojen, käyttöliittymien ja ohjelmien suhteen. Tampereen yliopiston kirjaston Internet-sivuilla on saatavilla e-kirjaopas, jossa kerrotaan kattavasti e-kirjojen käytöstä, kirjaston e-kirjakokoelmista, tietokannoista, e-kirjapalveluista ja käyttöehdoista. Tiedottaminen ja käytön opastaminen on hyvin huomioitu. Oman haasteensa tuovat käyttöön liittyvät ongelmatilanteet, jotka haastateltavien mukaan työllistävät kirjaston henkilökuntaa ja vievät aikaa. E-kirjojen ongelmaksi koetaan usein käyttöliittymien moninaisuus, joka voi aiheuttaa haasteita käyttäjille. Ongelmien ratkaisemisessa korostuu kirjastonhoitajien oma tietämys e-kirja asioista.

6.2 Hankintaprosessiin vaikuttavat tekijät ja haasteet

Yhtenä suurena hankintaprosessiin vaikuttavana tekijänä ja myös haasteena voidaan pitää e-kurssikirjojen saatavuus. E-kurssikirjojen huonon saatavuuden vuoksi välittäjien vertailu ja valikoiminen ei aina ole mahdollista, sillä kirjaa ei välttämättä ole tarjolla kuin yhdellä välittäjällä. Etenkin kotimaisia e-kurssikirjoja on huonosti saatavilla. Haastateltavat kertovat huomanneensa e-kurssikirjojen saatavuudessa myös oppiainekohtaisia eroja. Joidenkin oppiaineiden kohdalla e-kurssikirjoja on vaikea löytää ja joitakin ei löydy ollenkaan. Koska e-kirja ilmestyy usein vasta painetun kirjan jälkeen, saatetaan e-kirjaversioiden saatavuus tarkistaa myöhemmin uudelleen. Näin toimitaan etenkin kysytyimpien kirjojen kohdalla. Haastateltavien mukaan kirjat "tilataan sieltä mistä saadaan". Tämä koskee etenkin kotimaisia kurssikirjoja, joissa saatavuus on huonompi.

Erilaisten hinnoittelumallien käyttö voi vaikuttaa prosessiin siten, että niiden vertailu voi viedä joskus aikaa. Jokaisella välittäjällä on käytössä omat lisenssimallinsa ja käyttöehtonsa, ja joillakin välittäjillä on käytössä useita erilaisia hinnoittelumalleja. Myös uudenlaisia hinnoittelumalleja otetaan käyttöön koko ajan. Haastateltavat kokevat, että muutoksissa mukana pysyminen on joskus haasteellista. Lainapäiviin perustuva hinnoittelumallin on vakiintunut käyttöön e-kurssikirjojen osalta. Haasteelliseksi tämän hinnoittelumallin tekee se, että lainapäivän merkitys saattaa kuitenkin vaihdella välittäjän mukaan.

Hankintapäätöksiin ja välittäjän valintaan vaikuttavina tekijöinä haastateltavat toivat esiin e-kirjan käytettävyyden, hinnan ja rajoittaman käyttöoikeuden. Näistä etenkin käytettävyyttä korostettiin. Haastateltavat ovat huomanneet, että joidenkin välittäjien kirjoissa esiintyy enemmän käytettävyysongelmia kuin toisten. Rajoittamaton yhtäaikaisten käyttäjien määrä on oleellista kurssikirjoissa, joilla yleensä on monta käyttäjää yhtä aikaa. Tenttiaikaan e-kurssikirjat, joiden käyttö- tai käyttäjämäärää on rajoitettu, eivät välttämättä riitä kaikille opiskelijoille. Vasileioun (2012) mukaan aiemmassa tutkimuksessa korostunut e-kirjan hinta valintaperusteena näyttää sekä hänen tutkimuksensa että tämänkin tutkimuksen valossa siirtyneen vähemmän tärkeäksi kriteeriksi, vaikka Vasileioun tutkimuksessakin sitä korosti yhä 59 % vastaajista. Yleiskokoelman e-kirjoista puhuttaessa haastattelussa tuli esille, että kirjasta ollaan jopa valmiita maksamaan enemmän, jos se on käytettävyydeltään parempi kuin halvempi vaihtoehto. Myös Vasileioun tutkimuksessa käytettävyys nousi esille, sillä yli puolet vastaajista toi esiin käyttöliittymät ja niiden toiminnallisuuden ja helppokäyttöisyyden. Vasileioun tutkimuksessa hankintapäätöksiin vaikuttivat myös e-kirjalisenssit ja niihin sisältyvät käyttöehdot.

Haastateltavat korostavat sitä, kuinka suuri vaikutus opettajien aineistovalinnoilla on kurssikirjojen hankintaprosessiin. Vaikutuksensa on sillä, valitaanko kurssikirjallisuutta jo kirjastolla valmiiksi olevista aineistoista, suositaanko valinnoissa elektronisia aineistoja, ja onko valittuja kurssikirjoja saatavilla e-kirjana. Opettajat saattavat suosia alan klassikkoteoksia, joita ei välttämättä ole saatavissa e-kirjana. Jos kirja on saatavilla vain painetussa muodossa, voi olla etteivät kurssikirjat riitä tenttiaikaan kaikille niitä tarvitseville. Opettajat eivät välttämättä ymmärrä, ettei kaikkia kirjoja ole saatavilla kirjastokäyttöön.

Kurssikirjahankinnan periaatteet vaikuttavat hankintaan helpottamalla ja selkeyttämällä prosessia. Esimerkiksi hankintamääriä ei tarvitse miettiä jokaisen nimikkeen kohdalla

erikseen, kun ne on määritelty periaatteissa. Periaatteet varmistavat myös ettei kurssikirjoja hankita liikaa.

E-kurssikirjojen hankinnassa mukana olevien on haastateltavien mukaan tunnettava e-kirjamaailmaa ja pysyä mukana sen kehityksessä. Tämä voi olla välillä haasteellista, sillä e-kirjamaailma nopeasti. Lisäksi tulisi tuntea e-kirjoja tarjoavat palvelut ja tietää niiden ominaisuuksista. Hankintaprosessissa on eduksi tuntea myös e-kirjoihin käytettäviä teknologioita, jotta voisi ymmärtää paremmin palveluissa esiintyviä teknisiä ongelmia.

Hankintaprosessiin vaikuttaa myös opintovaatimusten vaihtuminen. Opintovaatimusten vahvistamisen ajankohta vaikuttaa siihen, milloin kirjatilauksia päästään kirjastossa tekemään. Opintovaatimusten vaihtuessa kirjastossa käydään läpi opinto-oppaat ja tarkastetaan kursseilla käytetyt teokset ja mitä niistä kirjastolla on jo kokoelmissa. Lisäksi selvitetään kursseille mahdollisesti osallistuvien opiskelijoiden määrää kirjojen hankintamääriä ajatellen. Prosessi koetaan erittäin työlääksi ja siksi siitä on harkittu luovuttavan kokonaan. Lisäksi opinto-oppaat ovat nykyään ainoastaan sähköisessä muodossa, ja haastateltavat kokevat niiden käytön hankalaksi. Opintovaatimusten vaihtovuosi teettää kirjastolle paljon työtä. Suurempi työmäärä huomioidaan kirjaston budjetissa ja työvoimassa. Sisällönkuvailun ja luetteloinnin osalta opintovaatimusten vaihtuminen on haastavampaa, sillä joinakin vuosina kaikki resurssit menevät kurssikirja-asioiden hoitamiseen. Töiden kasaantumiseen vaikuttaa paljon se, milloin uudet opintovaatimukset vahvistetaan, kuinka aikaisin keväällä kurssikirjat saadaan tilattua ja milloin tilaukset saapuvat kirjastolle.

E-kurssikirjoja ei Tampereen yliopiston kirjastossa hankita suoraan kustantajalta tai konsortiohankintana, joten kysymys näiden hankintatapojen vaikutuksesta prosessiin osoitautui epäolennaiseksi. Konsortiohankintana hankituissa e-kirjakokoelmissa saattaa kuitenkin olla e-kurssikirjojakin mukana. Konsortiohankinnan sopimattomuus e-kurssikirjojen hankintaan todettiin jo FinElib- konsortion e-kurssikirjahankkeessakin. Haastavaksi sen tekee kurssikirjojen hankintasyklin poikkeaminen FinElib- konsortion muiden aineistojen hankinta-aikataulusta sekä se, että kurssikirjat täytyy joskus saada käyttöön lyhyelläkin varoitusajalla. (Mikkonen & Peltonen, 2016.)

Bracken ym. (2011) mukaan tulevaisuuden kokoelmanhallinnassa korostuvat muun muassa elektronisten aineistojen hallinta sekä kokoelmien muodostaminen ja lisensointi. Kokoelmatyöhön liittyy kuitenkin omat haasteensa. Kokoelmatyön osalta haasteellisena

haastateltavat pitivät e-kirjaformaattiin liittyviä epävarmuustekijöitä, MARC- tietojen saatavuutta sekä sisällönkuvailua. Kokoelmatyön sujuvuutta edistää kurssikirjakokoelman hallinnan avuksi luotu kurssikirjakoodisto.

6.3 E-kurssikirjojen vs. painettujen kurssikirjojen hankintaprosessi

Painettujen kurssikirjojen hankintamäärät määritellään kurssikirjojen hankintaperiaatteissa. Kurssikirjoja hankitaan huomattavasti enemmän sellaisina vuosina, kun opintovaatimukset vaihtuvat. E-kurssikirjojen osuus kurssikirjahankinnoista on vaihdellut vuosittain. Kurssikirjakokoelmaa tarkasteltaessa huomataan kuitenkin, että e-kurssikirjojen osuus painetuista kurssikirjoista on kasvanut vuosi vuodelta.

Painetut kurssikirjat tilataan Tampereen yliopiston kirjastossa määrättyjen sopimusvälittäjien kautta. Koska sopimusvälittäjien kautta ei yleensä saa e-kirjoja kirjastokäyttöön, tilataan e-kirja siltä välittäjältä, jolla se on saatavilla. Painettujen kirjojen tilaaminen yksinkertaisempaa ja suoraviivaisempaa, ja tilaaminen sujuu rutiininomaisesti. Painettujen kurssikirjojen tilaamiseen ei liity eri välittäjien ja hinnoittelumallien vertailua, kuten e-kurssikirjoissa. E-kirjan eduksi painettuun kirjaan haastateltavat kokevat sen nopean käyttöön saamisen. Nopea käyttöön saaminen vrt. painettu kirja koettiin e-kirjan eduksi. Painettujen kurssikirjojen etuna voisi pitää sitä, että niitä on yleensä paremmin saatavilla kuin e-kurssikirjoja.

Kokoelmatyön osalta haastattelussa tuotiin esille e-kirjaformaatin alttius muutoksille. Painettujen kirjojen ja e-kirjojen kokoelmatyö on erilaista; painetuissa kirjoissa työllistää korjaustyöt ja hyllyttäminen, e-kirjoissa päivitysten tekeminen linkitysten ja käyttöliittymien suhteen. E-kirja saatetaan vetää myös kokonaan pois markkinoilta, jolloin se ei ole enää kirjaston käytössä. E-kirjapalveluissa on omat heikkoutensa, ja niihin saattaa tulla esimerkiksi käyttökatkoksia. MARC- tietojen tekeminen e-kirjoihin on yleensä hankalampaa. Painettuihin kirjoihin MARC- tiedot saadaan yleensä kopioitua muualta. Sisällönkuvailun tekeminen koetaan e-kirjojen osalta painettua kirjaa työläemmäksi.

6.4 Tutkimuksen arviointi

Tutkimusta aloittaessani minulla ei ollut käsitystä siitä, kuinka laajasta kokonaisuudesta on kysymys puhuttaessa e-kirjoista ja niiden hankinnasta. Taustakirjallisuuteen perehtymisen myötä huomasin kuitenkin pian, kuinka paljon asioita ja tekijöitä prosessiin ja sen eri vaiheisiin liittyy. Jälkeenpäin ajatellen tutkimuksessa olisi voinut keskittyä syvemmin johonkin prosessin osaan tai vaikuttaviin tekijöihin, joita nousi esille kirjallisuudesta ja haastattelusta. Esimerkiksi e-kirjojen saatavuus, kustantajien ja kirjastojen väliset ristiriidat ja e-kirjojen käytettävyys ovat keskeisiä teemoja, joihin voisi perehtyä tarkemmin.

Yksi tutkimuksen suuri heikkous on se, että se rajoittuu vain yhteen kirjastoon. Tähän päädyttiin edellä mainitun aihealueen laajuuden vuoksi. Useamman kirjaston haastattelu olisi tuntunut pro gradu -tutkielman puitteissa "liioitetulta". Yhden kirjaston haastattelu kuitenkin johti välttämättä siihen, että tutkimuksen perusteella ei voida tehdä yleispäteviä johtopäätöksiä prosessista. Tämä tutkimus siis tarjoaa yhden esimerkin e-kurssikirjojen hankintaprosessista tieteellisessä kirjastossa.

Jos tutkimuksessa olisi haastateltu useampaa kirjastoa, olisi tutkimuskysymyksiä voinut tutkimuksen edetessä muokata vastaamaan paremmin sellaisiin seikkoihin, joita haastattelussa nousi esille ja tuntuivat olevan hankinnan kannalta relevantteja. Esimerkiksi e-kurssikirjojen saatavuus korostui haastattelussa merkittävänä tekijänä. Lisäksi olisi voinut tutkia, onko e-kurssikirjojen hankintaperiaatteiden ja kurssikirjakooditon kaltaisia hankinnan ja kokoelmanhallinnan apuvälineitä käytössä muissakin kirjastoissa. Erilaisia käytänteitä ja hankintaprosesseja olisi voinut vertailla keskenään.

Tutkimuksen vahvuudeksi voidaan todeta, että taustakirjallisuus ja aiempaan tutkimukseen perehtyminen on tehty huolella. Aihealueeseen perehtyessä käytiin läpi suuri määrä aiempaa tutkimusta ja kirjallisuutta. Hieman haasteelliseksi taustakirjallisuuden osalta osoittautui se, että aiempaa Suomea koskevaa tutkimustietoa ei ollut tarjolla. Toisaalta suomenkielisen tutkimuksen puuttuminen viittaa siihen, että suomalaiselle e-kirjojen hankintaa koskevalle tutkimukselle voisi olla kysyntää. Myös FinElib- konsortion kiinnostus aiheeseen viittaa siihen, että kirjastokentällä e-kirjoja ja e-kurssikirjoja koskevaa tutkimusta kaivataan. Toisena kirjallisuutta koskevana haasteena voidaan pitää sitä, että se käsitteli yleensä e-kirjoja ja niiden hankintaa yleisellä tasolla. Tutkimuksen myötä selvisi,

että e-kurssikirjoille ja niiden hankinnalle pätevät omat lainalaisuutensa, eikä e-kirjoja koskeva tieto ole aina suoraan yleistettävissä koskemaan myös e-kurssikirjoja.

Jo luvussa 4 käsiteltiin tutkimusmenetelmän heikkouksia. Tämänkaltaisessa asiantuntija-tutkimuksessa ollaan aina haastateltavien tiedon varassa. Haastattelutilanteeseen vaikutti varmasti myös kokemattomuuteni haastattelujen tekemisessä. Vaikka haastatteluun oli valmistuttu huolella laatimalla haastattelurunko ja valmiita kysymyksiä, nousi haastattelussa esiin useita sellaisia asioita, joita en osannut ennalta ottaa huomioon.

6.5 Jatkotutkimusaiheita

Syvempien kontaktien luominen instituution tiedekuntiin voidaan ajatella yhtenä kirjastonhoitajan ammatin kehitysalueina. Bracken ym. (2011) mukaan syventämällä suhteita tiedekuntiin kirjastonhoitajat voisivat olla esimerkiksi tiiviimmin tutkimustyön tukena. Yhtenä jatkotutkimusaiheena voisikin pitää kirjaston ja tiedekuntien välisten suhteiden tutkimista yleisellä tasolla mutta myös suhteessa kirjaston kurssikirjahankintaprosessiin. Haastattelussakin nousi opettajien valinnoista puhuttaessa esille, että opettajien haastatteleminen voisi avata esimerkiksi sitä, millä perustein kurssikirjoja valitaan. Haastateltavat miettivät myös, osaavatko opettajat miettiä kirjoja valitessaan miettiä esimerkiksi kirjana saatavuutta ja hankintaprosessia. Opettajien motiiveiden ja valintaperusteiden ymmärtäminen on merkittävää siksi, että opettajien valinnoilla niin suuri rooli ja vaikutus kurssikirjojen hankintaan. Syvempien suhteiden luominen tiedekuntiin ja opettajien näkökulman ymmärtäminen voisi auttaa kehittämään hankintaprosessia.

Jatkotutkimuksena voisi myös tutkia useampaa eri kirjastoa ja vertailla saatuja tuloksia keskenään. Millä tavalla hankintaprosessit eroavat toisistaan eri kirjastoissa, entä millä tavalla ne ovat samanlaisia? Onko muissa kirjastoissa luotu esimerkiksi Tampereen yliopiston kirjastossa käytössä olevan kurssikirjakoodiston kaltaisia kokoelmanhallinnan apuvälineitä? Näiden pohjalta voisi laatia monipuolisen ja kattavan ohjeiston hankinnan tueksi, ja kirjastot voisivat hyötyä toistensa tietoudesta ja käytännöistä. Kaikissa kirjastoissa ei ehkä ole osattu huomioida samoja asioita. Tällaiselle tutkimukselle voisi olla tarvetta, sillä myös FinElibin e-kurssikirjahankkeessa nousi esille, että kirjastoilta puuttuu e-aineistojen hallinnoinnin apuvälineitä (Mikkonen & Peltonen, 2016).

Haastattelussa nousi esille myös kirjastojen jonkinasteinen epäluottamus kustantajia kohtaan. Esimerkiksi lainapäivistä ja niiden kulumisesta keskusteltaessa haastateltavat arvioivat, että taustalla voisi olla myös teknisiä ongelmia järjestelmissä ja uusien lisenssimallien käyttöönotossa, joista ei välttämättä informoida kirjastoja. Lisäksi haastateltavat toivat esille sen, ettei kaikkia teoksia löydy e-muodossa ehkä siksi, että kustantajat pelkäävät tulojen menettämistä. Kustantajien taloudelliset motiivit voivat haastateltavien mukaan toimia jopa esteenä e-kirjamarkkinoiden kehitykselle. Kustantajat ovat "etäinen" ja "vahva" taho, jotka hallitsevat e-kirjamaailmaa ja e-kirjamarkkinoita. E-kurssikirjojen hankintaa voitaisiin haastateltavien mukaan parantaa tuomalla markkinoille yksinkertaisempia ja yhteneväisiä lisenssimalleja. Haastattelussa esille noussut keskustelu kustantajista on samalla linjalla aikaisemman tutkimuksen kanssa (Mincic-Obradovic, 2011; Schell, 2011; Besen & Kirby, 2014). Vasileiou (2012) korostaa kirjastojen, välittäjien ja kustantajien välistä yhteistyötä merkittävänä tekijänä e-kirjamarkkinoiden kehitykselle. Esimerkkinä tällaisesta yhteistyöstä toimii FinElibin e-kurssikirjahanke, josta kirjastoilla oli hyviä kokemuksia. Toisaalta taas hankkeen myötä selvisi, että kustantajat kokevat, etteivät suomalaiset e-kirjamarkkinat ole kehittyneet niin, että e-kurssikirjoille olisi riittävästä kysyntää. Tämä tuntuu olevan ristiriidassa kirjastojen näkökulman kanssa. FinElibin hankkeen tuloksena todettiin lainausmäärien osoittavan, että e-kurssikirjoille on korkeakouluissa kysyntää. Myös tämän tutkimuksen perusteella voidaan ajatella, että kysyntää on; e-kurssikirjojen huono saatavuus nousi tutkimuksessa toistuvasti esille. Myös taloudelliset tekijät tuntuvat olevan kustantajien motiivina. FinElibin e-kurssikirjahankkeen loppuraportissa todettiin, että Suomessa kustantajien kannalta olisi oleellista kehittää sellaisia liiketoimintamalleja, joissa e-kirjojen tuotannosta aiheutuvat kustannukset pystyttäisiin kattamaan. Kustantajien ja kirjastojen välisen yhteistyön tutkimiselle ja FinElibin e-kurssikirjahankkeen kaltaisille yhteistyöprojekteille on edelleen kysyntää. (Mikkonen & Peltonen, 2016.)

LÄHTEET

Kirjat ja artikkelit:

Alastalo, M. & Åkerman, M. (2010). *Asiantuntijahaastattelun analyysi: faktojen jäljillä*. Teoksessa Ruusu vuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. K. (2010). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Ball, D. (2005). *Signing Away Our Freedom*. *The Acquisitions Librarian*, 18:35-36, 7-20. doi: 10.1300/J101v18n35_02

Besen, S. M., & Kirby, S. N. (2014). *Library Demand for E-books and E-book Pricing: An Economic Analysis*. *Journal Of Scholarly Publishing*, 45(2), 128-141. doi:10.3138/jsp.45.2.002

Borgman, C. L. (2000). *From Gutenberg to the global information infrastructure: Access to information in the networked world*. Cambridge (Mass.): MIT Press.

Bracke, S. M., Hérubel, J. V. M., & Ward, S. M. (2011). *Some Thoughts on Opportunities for Collection Development Librarians*. Teoksessa Nixon, J. M., Freeman, R. S., & Ward, S. M. (2011). *Patron-driven acquisitions: Current successes and future directions*. London: Routledge.

Chesser, W.D. (2011). *The E-textbook Revolution*. Teoksessa Polanka, S. 2011. *No Shelf Required Guide to E-book Purchasing: A Library Technology Report*. Chicago: ALA TechSource.

Collier, J. & Berg, S. (2011). *Student Learning and E-books*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Cramer, C. J. (2013). *All About Demand-Driven Acquisition*. *The Serials Librarian*, 65:1, 87-97. doi:10.1080/0361526X.2013.800631

Crosetto, A. (2011). *The Use and Preservation of E-books*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Dahl, C. (2012). *Primed for Patron-Driven Acquisition: A Look at the Big Picture*. Journal of Electronic Resources Librarianship, volume 24, issue 2, 119-126. <http://dx.doi.org/10.1080/1941126X.2012.684557>

Delquié, E. & Polanka, S. (2011). *E-book Standards*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Galbraith, J. (2011). *E-books on the Internet*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Hodges, D., Preston, C., & Hamilton, M. J. (2011). *Resolving the Challenge of E-books*. Teoksessa Nixon, J. M., Freeman, R. S., & Ward, S. M. (2011). *Patron-driven acquisitions: Current successes and future directions*. London: Routledge.

Janke, R. (2011). *The future of academic e book publishing: E-books and Beyond*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Kortelainen, T. (2016). *Painettu vai e-aineisto yliopisto-opiskelussa: opiskelijoiden suositukset lukuformaateille*. Informaatiotutkimus, [S.l.], v. 35, n. 4, p. 15-25, joulukuuta 2016. ISSN 1797-9129. Saatavilla: <<http://journal.fi/inf/article/view/60374>>.

Lugg, R. (2011). *Collecting for the Moment: Patron-Driven Acquisitions as a Disruptive Technology*. Teoksessa Swords, D. A. (2011). *Patron-driven acquisitions: History and best practices*. Berlin: De Gruyter Saur.

Luther Cottrell, T. & Bell, B. (2014). *Expensing E-books: how much should patron habit influence collection development?* The Bottom Line, Vol. 27 Iss: 4, 142-146.

Minčić-Obradović, K. (2011). *E-books in academic libraries*. Oxford: Chandos.

Morris, C. & Sibert, L. (2011). *Acquiring E-books*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Polanka, S. (2011). [1] *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Polanka, S. (2011). [2]. *The no shelf required guide to e-book purchasing*. Chicago, IL: ALA TechSource.

Polanka, S. (2011). [3] *No Shelf Required Guide to E-book Purchasing: A Library Technology Report*. Chicago: ALA TechSource.

Ruusuvuori, J. (2010). *Litteroijan muistilista*. Teoksessa Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. K. (2010). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. K. (2010). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. K. (2010). *Haastattelun analyysin vaiheet*. Teoksessa Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. K. (2010). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Schell, L. (2011). *The Academic E-book*. Teoksessa Polanka, S. (2011.) *No shelf required: E-books in Libraries*. Chicago: ALA Editions of the American Library Association.

Swords, D. A. (2011). *Patron-driven acquisitions: History and best practices*. Berlin: De Gruyter Saur.

Vasileiou, M., Hartley, R., Rowley, J. (2012). *Choosing e-books: a perspective from academic libraries*. Online Information Review, Vol. 36 Issue: 1, pp.21-39. doi: 10.1108/14684521211206944

Walters, W. H. (2013). *E-books in academic libraries: Challenges for acquisition and collection management*. Portal: Libraries and the Academy, 13(2), 187-211. Saatavilla: <http://helios.uta.fi/docview/1398193985?accountid=14242>.

Verkkosivustot:

Counter- verkkosivu. (2017). <https://www.projectcounter.org/>. Haettu 17.3.2017

FinElib-verkkosivusto. (2017). <https://www.kiwi.fi/display/finelib>. Haettu 25.4.2017.

Sähkökirjat.fi- verkkosivusto. (2018). www.sahkokirjat.fi. Haettu 23.2.2018.

TamPub- verkkosivu. (2017). <http://tampub.uta.fi>. Haettu 2.2. 2017.

Tampereen yliopiston kirjaston verkkosivusto. (2017). www.uta.fi. Käytetty seuraavia sivuja:

[1] E-aineistot- verkkosivu: <http://www.uta.fi/kirjasto/kokoelmat/e-aineistot.html>. Haettu 10.3.2017.

[2] Hankintaperiaatteita käsittelevä verkkosivu: http://www.uta.fi/kirjasto/kokoelmat/kirjat/kurssikirjat/kurssikirjojen_hankintaperiaatteet.html. Haettu 23.2.2018.

[3] Kurssikirjoja käsittelevä verkkosivu: <http://www.uta.fi/kirjasto/kokoelmat/kirjat/kurssikirjat.html>. Haettu 23.2.2018.

[4] Aineistojen käyttöoikeuksia käsittelevä verkkosivu: http://www.uta.fi/kirjasto/kokoelmat/kaytto_oikeudet.html. Haettu 22.3.2018.

Tampereen yliopiston kirjaston e-kirjaopas. (2017). <http://libguides.uta.fi/ekirjaopas>. Haettu 10.3.2017

Tampereen yliopiston kirjaston kurssikirjahankintaopas. (2017). <http://libguides.uta.fi/c.php?g=557886&p=3836710>. Haettu 10.3.2017.

Tekijänoikeuslaki-verkkosivu. (2017). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1961/19610404#L2P16a>. Haettu 16.3.2017.

Muut:

Haastattelu Tampereen yliopiston kirjastossa. 16.2.2017.

Kangas, S. (2016). *Sähkökirjat kurssikirjoiksi - Katsaus tekijänoikeuksiin*. Esitys Sähkökirjat kurssikirjoiksi – Uusien jakelumallien mahdollisuudet -seminaarissa Kansalliskirjastossa 8.11.2016. Saatavilla: <http://www.doria.fi/handle/10024/125860>. Haettu 23.2.2018.

KITT2-tietokanta/Kansalliskirjasto, 2017. Tieteellisten kirjastojen tilastotietokanta.

Laitinen, M. A. (toim.). (2017). *KITT2- käyttäjän käsikirja. Tilastointiopus 2017*. Helsinki: Kansalliskirjasto. Saatavilla: <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/130599/KITT2-2017.pdf?sequence=2>. Haettu 7.4.2017.

Mikkonen, P. & Peltonen, I. (2017). *Kotimaisia e-kurssikirjoja korkeakouluille*. FinELibin pilottiprojektin loppuraportti. Helsinki: Kansalliskirjasto. Saatavilla: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/130621/FinELibin_e_kurssikirjaprojekti_KK_julkaisusarja_1_2017.pdf?sequence=2. Haettu 23.2.2018.

Springer. (2007). *10 Steps to Implementing an eBook Collection - A guide for Librarians*. Verkkomateriaali. Saatavilla: http://static.springer.com/sgw/documents/531798/application/pdf/M1134_DF_10steps_ebook_A4_Global_final-web.pdf. Haettu 23.2.2018.

Tamcat. (2017). Tampereen yliopiston kokoelmaluettelotietokanta. <https://tamcat.finna.fi/>.

LIITE 1: HAASTTELURUNKO

Haastattelurunko pro gradu-tutkielman haastattelua varten. Laadittu 15.02.2017.

1) Hankintasuunnittelu

hankintasuunnitelma, budjetti, hankintaperiaatteet ja hankintamäärät

Avauskysymykset:

- Miten e-kurssikirjojen hankintaa suunnitellaan?
- Kertokaa, millainen e-kurssikirjojen hankintasuunnitelma on Tampereen yliopiston kirjastossa.

Muut kysymykset:

- Onko e-kurssikirjojen hankintaa varten tehty oma hankintasuunnitelma/strategia?
- Mitkä ovat e-kurssikirjojen hankinnan periaatteet?
- Kuinka iso osa kurssikirjahankintaan osoitetusta varoista käytetään e-kurssikirjojen hankintaan?
- Mitä asioita tulee ottaa huomioon jo suunnitteluvaiheessa?
- Miten paljon Tampereen yliopiston kirjasto hankkii e-kurssikirjoja?

2) Prosessin organisointi

tehtävänjako, ajankäyttö, erityisosaaminen

Kysymykset:

- Kuka/ketkä vastaavat e-kurssikirjojen hankinnasta?
- Miten e-kurssikirjojen hankinnan vastuu on jaettu?
- Minkä verran vie aikaa?
- Miten työntekijöitä on koulutettu e-kurssikirjojen hankintaa varten?
- Millaista erityisosaamista vaatii?
- Miten prosessi etenee, ketä missäkin vaiheessa mukana tms.
- Miten prosessin organisoinnissa on onnistuttu?

3) Hankintapäätökset

hankintatavan päättäminen (tarjoaja, hankintamalli)

Avauskysymys:

- Millä perusteella hankintapäätöksiä tehdään?

Muut kysymykset:

- Millä perusteella hankintatavat päätetään? Eli se, keneltä hankitaan ja mitä.
- Millä perusteella nimikkeitä hankitaan?
- Millä perusteella joitain päätetään jättää hankkimatta?
- Vaihteleeiko hankittujen e-kurssikirjojen määrä oppi- tieteenaloittain?

4) Hankinnan toteuttaminen

hankintamallit, konsortio, kustantaja, lisensiointi

Avauskysymys:

- Mikä on tyypillisin tapa, jolla e-kurssikirjoja hankitaan?

Muut kysymykset:

- Mitä erilaisia hankintamalleja käytetään?
- Mitä eri lisenssimalleja on käytössä?
- Kuvailkaa tarkemmin tärkeimpiä hankintamalleja.
- Tuntuuko hankintamallien moninaisuus hankalalta? Vai onko hyvin hallussa.
- Hankitaanko suoraan kustantajilta, välittäjiltä, konsortion kautta?
- Millaisia erityispiirteitä konsortiohankintaan liittyy? /suoraan kustantajalta / välittäjän kautta. Kuvailkaa konsortiohankinnan/ muun prosessia.

5) Yhteistyö kustantajien ja välittäjien kanssa

kokemuksia, miten toimii

Kysymyksiä:

- Millaista on yhteistyö kustantajien/ välittäjien/ konsortion kanssa? Miten sujuu?
- Millaisia kokemuksia teillä on siitä?
- Miten vaikuttaa e-kurssikirjojen hankintaprosessiin?

6) Hankinnan jälkeen.. (prosessiin/hankintaan vaikuttavia tekijöitä)

käyttö, kokoelmatyö, käyttöön liittyvät rajoitukset

Avauskysymys:

- Mitä e-kurssikirjojen hankinnassa tulee ottaa huomioon asiakkaiden/koelmatyön kannalta?

Muita kysymyksiä:

- Miten asiakkaiden kurssikirjojen käyttö vaikuttaa hankintapäätöksiin?
- Miten kokoelmatyö otetaan huomioon hankintaprosessissa?
- Miten käyttöön liittyvät rajoitukset vaikuttavat hankintaprosessiin?
- Tuleeko mukana käyttäjätilastoja / käytön seuraamiseen tarkoitettuja työkaluja?

7) Ero painetun kurssikirjan hankintaan ja suhde painettuihin kurssikirjoihin
duplikaatit, erot prosessissa, painettujen e-kurssikirjojen hankinta

Avauskysymys:

- Millaisia eroja on e-kurssikirjan ja painetun kurssikirjan hankinnassa?

Muita kysymyksiä:

- Kuinka suuri osuus kurssikirjoista hankitaan e-kirjoina?
- Pyrkiikö kirjasto hankkimaan samaa nimekettä sekä painettuna että e-kirjana vai hankitaanko joitakin nimekkeitä vain painettuna tai e:nä? Miksi?

LIITE 2: HAASTATTELUN TEEMAT

Haastateltaville toimitettu lista haastattelussa käsiteltävistä teemoista.

- e-kurssikirjojen hankintasuunnitelma
- hankintabudjetti
- hankintaperiaatteet
- e-kurssikirjan hankinnan, ajankäyttö, erityisosaaminen ja tehtävänjako organisaatiossa
- hankinta suoraan kustantajilta
- hankinta konsortion tai muun välittäjän kautta
- yhteistyö kustantajien ja välittäjien kanssa
- miten e-kurssikirjojen hankitaan vaikuttaa:
- kirjojen käyttö
- kokoelmatyö
- kirjojen käyttöön liittyvät rajoitukset
- painettujen kurssikirjojen hankinnan ja e-kurssikirjojen hankinnan erot ja yhtäläisyydet

LIITE 3: HAASTATETTAVIEN PROFIILI

Tietoasiantuntija

- vastaa hankinta- ja kokoelmatiimissä kurssikirjahankinnasta
- koordinoi hankintaa ja on yhteydessä tiedekuntiin

Tietoasiantuntija

- vastaa kurssikirjojen tilauksesta

Tietoasiantuntija

- vastaa yleiskokoelman e-kirjojen tilaamisesta ja e-kirjatietokannoista
- hoitaa e-kirjatietokantoihin liittyvää tiedotusta
- hoitaa PDA-hankintaa

Tietoasiantuntija

- vastaa sisällönkuvailusta, luetteloinnista ja metadatatista

Tietoaineistopäällikkö

- hankinta- ja kokoelmatiimin vetäjä

LIITE 4: E-KIRJAVÄLITTÄJÄT

Tampereen yliopiston kirjaston yleisimmin käyttämät e-kirjavälittäjät ovat:

- ProQuest Ebook Central (tilausjärjestelmä LibCentral)
- MyiLibrary (tilausjärjestelmä OASIS)
- Ebsco eBook Collection eli EbscoHost (tilausjärjestelmä EbscoHost Collection Manager)
- Dawsonera (tilausjärjestelmä Dawsonenter)
- Taylor & Francis eBooks
- GOBI (saatavilla useiden välittäjien e-kirjoja)
- Ellibs (saatavilla kotimaisia e-kirjoja)